1

Іван Олексійович Чередниченко зупинився на порозі, окинув неуважним поглядом чотири згорблені спини за письмовими столами. Тоді попрямував до свого старого двотумбового столу. Погляд несамохіть затримався на робочих місцях декого з науковців. Першим був стіл Паливоди: біля самих дверей, заставлений товстелезними "хіміями". Господар його — тридцятитрирічний бородань сидів завжди тихо, в балачки не встрявав, читав чи просто щось обмірковував. Великі сумні очі та чорна борода робили його схожим на апостола з древніх полотен. Правда, не з мучеників, бо обличчя мав засмагле, з виразом спокою.

Погляд Івана Олексійовича на мить спинився на столі Лебедя, де було розстелено тектонічну карту Донбасу. Сам Лебідь уткнувся в якийсь журнал. Чередниченко, хоч і погано бачив без окулярів, проте ладен був побитися об заклад, що журнал не науковий, а художній. Коли б це був хтось із молодших, він, напевне, зробив би зауваження. Але Лебідь, то зовсім інша справа...

Перевівши погляд на стіл Войтович, Іван Олексійович подумав: "Тут сам дідько ногу зламає..." Плани гірничих робіт, газети, загальні зошити, в'язальні спиці. Сама вона, обіпершись ліктями на все те, писала комусь листа.

Сусід Войтович — геофізик Гончаренко з пінцетом і паяльником колупався в панелі із оргскла, що займала третину його столу. На тій панелі виблискували амперметр, газовий датчик, термометр, а крізь скло проглядалися кольорові дроти і маленький центробіжний насос. Панель мала показний вигляд. Навіть інститутське начальство, коли відвідувало лабораторію, хоч на мить, а за-тримувалося біля Гончаренкового столу. На запитання геофізик відповідав коротко:

— Датчик.

Коли така відповідь не вдовольняла, пояснював:

— Для газового каротажа.

— А-а... — казали у відповідь.

Сідаючи за свій стіл, Іван Олексійович подумаав, що цьому суденцеві, яке іменується "лабораторія викидів вугілля", не вистачає доброго капітана і що воно скоро, мабуть, піде на дно. Крізь шпарини у фінансовому бюджеті дзюрчить вода, а гребці, замість того, щоб хутко затикати щілини, покидали весла і б'ють байдики... Іван Олек-сійович раптом відчув на собі чотири пари знаків запитання. Вони немов комахи повзали в нього по спині, по ріденькому сивіючому волоссі. "І ніхто ж не запитає. Яка делікатність!" Не повертаючи голови і дивлячись попереду себе у вікно. він озвався:

— З нового року нашу лабораторію перетворять на групу, у складі якої залишаться троє науковців, включаючи керівника, і двоє техніків.

Тепер Іван Олексійович відчував у себе на потилиці більше знаків оклику ніж знаків запитання. Припинилося навіть шурхотіння пера Войтович.

— ...Декому з вас запропонують місця в інших лабораторіях, а комусь доведеться підшукувати роботу десь інде.

— А що, міністерство вирішило закрити нашу тематику? — В голосі Лебедя була цікавість — не більше.

— Ні, тематику, навпаки, розгортають, і даватимуть грошей стільки, скільки потрібно.

— Чому ж тоді нас закривають? — знову озвався Лебідь.

— Бо ми вже стільки років тягнемо з міністерства гроші, а за те розплачуємося нікому непотрібними звітами. — В голосі Івана Олексійовича вчувалася прикрість, та ще відчуженість, ніби до того, про що йдеться, він не причетний. — Знайшлася людина, яка не полінувалася всі їх перечитати і вицідити з них воду. Одні обкладинки — ось що зосталося!

— І який же вихід? — запитала Войтовнч.

— Вихід? — Чередниченко вперше обернувся до того, хто запитував. Відзначив у каштанових очах Войтович переляк. — Хм… Вихід один: зацікавити якесь виробниче об'єднання та укласти з ними угоду. Але для цього потрібно мати свіжу ідею. А де її візьмеш? Хто з нас спроможеться на таку ідею? — По черзі окинув поглядом усі четверо облич. При цьому кожен опускав очі.— Отож-бо, — підсумував він.

— А що коли пошукати зв'язок між міцністю. вугілля та раптовими викидами? — В голосі Войтович вчувалася розгубленість.

— Не смішіть… — Лебідь вибрався з-за столу і став походжати між вікном і дверима. Сіре лице і кущик волосся на тімені робили його схожим з довготелесим китайським бонзою. Для більшої подібності не вистачало кількох волосин на бороді…— Причина тут не так у таємниці явища, як у тому, хто береться її розгадувати… Ми ж усі однакові. І проблему бачимо під тим самим кутом зору. А щоб вийти з цього тупика, слід стати на голову і подивитися знизу догори… Хто на таке спроможеться? Він обвів усіх короткозорим поглядом, сказав: — Ніхто. Як не парадоксально, а саме знання нам того не дозволяють. Вони, як баласт, що змушує іграшку "ванька-встанька" стояти весь час вертикально. Знання і сума наукових переконань.

— Ну, а якщо хтось із нас усе ж спроможеться зробити стійку на руках? — озвався Гончаренко, відкладаючи паяльник.

— І тоді буде зроблено півділа, — сказав Лебідь. — Інша половина полягатиме в тому, щоб переконати всіх інших теж стати на голову. А це важко. Ой, як важко!

2

У читальному залі відвідувачів було негусто. Цікавилися здебільшого журналами зі стенду "Нові надходження". В поглядах декого з них, що ловив на собі Паливода, вгадувався подив. Мовляв, кому це ще припекло в серпні обкладатися книжками? Тим часом чималий стос монографій і періодики, з якими порадив ознайомитись Іван Олексійович, танув. Ярослав уже почав подумки аналізувати прочитане, і скоро дійшов висновку, що головною думкою переважної більшості публікацій було намагання підтвердити, а в кращому випадку — розвинути єдину існуючу теорію викидів вугілля.

Паливода ловився на тому, що він, як казав його батько, "взувся в чужі черевики". Геологічна періодика дратувала. Те, що хімік показав би однією формулою, геолог описував на кількох сторінках. Часом він шкодував, що пішов з хіміко-технологічного інституту. Власне, шкодувати він міг не тому що пішов, а тому, що створив довкола себе обстановку, через яку мусив був піти. Він міг би й лишитись, але тоді його законсервували б на посаді асистента (попри ступінь кандидата наук) довіку. Паливода виступав проти дріб'язкової опіки студентів, а в своїх групах створював умови розкутості і демократизму. Сту-денти його любили.

...Наступного дня Паливода почав гортати той самий стос літератури в зворотному напрямку. І до першого враження додалося ще й таке: багато хто з дослідників наводив дані, що суперечили газодинамічній теорії. Ув'язуючи ті дані з теорією, якій вони суперечили, автори

виявляли при тому чудеса логіки. Ярослав бачив за тими повідомленнями розумних людей, свідомих сумнівності догмату, але зрощених на тому догматі і отже позбавлених мужності визнати його сумнівність.

Першим, кого побачив Паливода, зайшовши перед обідом в кімнату, був Лебідь, що незграбна викроковував між вікном і дверима.

— А, Ефенді! — сказав Лебідь, скоріше констатуючи Ярославів прихід ніж вітаючись.

Інші теж кивнули для годиться, їхню увагу було зосереджено па Лебеді.

А той казав:

— Вологість там страх яка! Ну, й грунт, звісно, болотистий, а відтак і гидоти різної до біса:

від москітів та літаючих п'явок до удавів...

— Ви сказали: "літаючих п'явок"? — На рум'яному виді Гончаренка млів вираз іронії.

— Атож. З крильцями, як у бабки. Бувало чалапаєш по заболочених джунглях, коли чуєш — шмяк! Уже прилипла до ноги. Спека ж нестерпна, носиш тільки шорти та в'єтнамки. Звір, правда, на тебе вдень не кинеться. Проте тільки-но впаде ніч, а вона там, справді, падає,— був білий день і раптом по якихось двох-трьох хвилинах стає темно, хоч в око стрель, — так ото тільки-но споночіє, як одразу вступає в силу закон джунглів. Виття, рикання, хрюкання...

— Що ви там шукали? — запитав Гончаренко. Лебідь на мить спинився біля Гончаренкового столу, подивився на блискучу панель датчика.

— Вугілля, — мовив. — їм потрібне було вугілля, що коксується. От вони й звернулися по допомогу.

— А що там своїх геологів не вистачало? — запитала Войтович. Вона сиділа за столом Івана Олексійовича. Самого Чередниченка не було.

— Гарних — не вистачало, — відказав, посміхаючись, Лебідь. Невідомо тільки, чого більше було в тій посмішці — самовдоволення чи іронії.

— А де шеф? — запитав Паливода.

— У відрядженні,— відказав Гончаренко. — На шахті викид стався. Шефа повідомили.

Гаряче повітря тхнуло асфальтом. Машини з ревінням то проносилися повз інститут, то верещали гальмами перед невблаганним оком світлофора. Лебідь, Гончаренко й Паливода, перейшли на протилежний бік вулиці і попрямували до їдальні, яка була в чверті кілометра від перехрестя. Ярослав і геофізик, хоч і не могли поскаржитись на зріст, та за довготелесим Лебедем ледь-ледь поспівали.

— Ну, то й як успіхи, Ефенді? — озвався Лебідь. — Ти не ображаєшся, що я на тебе так кажу? В Ірані я колись познайомився з одним ефенді, так у нього була така ж борода, як і в тебе.

— Та вже називайте… — усміхнувся Паливода. — А під успіхами ви маєте на увазі знайомство з літературою?

— Ну…

— Та щось ніхто з авторів публікацій, які я прочитав, не виявляє бажання ставати на голову.

— Ще б пак, — погодився Лебідь. — Зручніше все-таки стояти на ногах... Клопоту менше.

Паливода раптом відзначив, що ситуація в лабораторії не хвилює ні Гончаренка, ні Лебедя.

У їдальні було гамірно. Лебідь короткозоре мружився біля меню.

— Гадаєте, тут щось змінилося з учорашнього? — посміхнувся Гончаренко. — Присягаюся, це той же папірець, що висів тут рік тому. В них меню можна на граніті висікати.

— От у В'єтнамі меню! — сказав Лебідь. — З самого тільки рису готують до півтори сотні страв. Є й горілка рисова. Гірша, правда, нашої, але нічого, пити можна... А із змії страви! Пальчики оближеш! Кавальця, смажені зі спеціями. На смак — щось середнє між курятиною і кроля-тиною.

Слухаючи ті балачки, Паливода пригадав слова Чередниченка: "Лебідь—геолог високого класу. Його кандидатська свого часу наробила шелесту серед учених-тектоністів. Але шість років виробничої діяльності у В'єтнамі, а потім в Ірані вибили його з наукової колії. Йому треба адаптуватись..."

"Викиди вугілля... — думав Лебідь. — Мусиш же сушити голову, знаючи наперед, що все це "сізіфів труд". Жоден із сучасних методів проблеми не зрушить. Як кидало, так і кидатиме, як гинули люди, так і гинутимуть... Міг би й не грюкати дверима, "Менделєєв"... Ет, нудьга. Вже рік сиджу біля цього вікна... Телефон".

— Слухаю. Так, так. Принось.

"Зять. Немає гірше, коли твій зять є твоїм же й аспірантом. А з Тамарою живуть, як кішка з собакою. Погулять йому, бач, закортіло. Ну, й підгулював би нишком. Так ні, подавай розлучення. Побачимо, чи знайдеш щось краще. Тамара, хоч і ледащо, проте розумна. А дівчинка в нього пішла — очі, як два агати… Так що ж таке викиди вугілля? Може, й справді метан рве, як кажуть класики… Ідея фікс, як і всі інші. Якась містика виходить: всяк умирає, хто на власні очі побачив викид.

У коридорі кроки. Здається, Зенон. Слід бути з ним привітнішим. Хай не думає, що коли розбив глека з моєю донькою, то я змінив ставлення до нього… А, може, у них усе ще владнається?"

— А-а, Зеноне! Заходь, сідай… Ну, як? Кінчаєш дисертацію? Давай, давай… А то вже Іван Полікарпович цікавився.

Молодий чоловік дивився на Лебедя сторожко.

— Даруйте… Ось робота, — він поклав на стіл товсту теку. — Треба бігти. У нас аналізи.

"І чого в них з Тамарою не клеїться, — думав Лебідь, дослухаючись до кроків у коридорі.— Гарний же хлопець".

— Кхе…

Лебідь повернув голову до Войтович.

— Що ти сказала, Валю?

— Та нічого, — осміхнулася та. — Недавно ви скаржились, що Зенон розлучається з вашою Тамарою…

— Ну, і що з того?

— Та дивно якось виходить. Він кидає вашу доньку, а ви допомагаєте йому з дисертацією. Хіба вам тепер не байдуже?

"Свята наївність, — подумав Лебідь. — Авжеж мені не все одно чи донька моя матиме від нього тридцятку аліментів, а чи вдвічі більше, коли він стане кандидатом наук". Вголос сказав:

— Помиряться. До того ж з двох наукових керівників більше працює той, у кого науковий ступінь нижчий. Іван Полікарпович Гладкий запропонував мені розділити з ним керівництво роботою Зенона, не за тим, аби я тільки числився...

3

Тишу в читальному залі порушувало ледь чутне шипіння кондиціонера. Паливоді ті звуки нагадували нічну хвилю, що лагідно перебирає черепашками. На мить він забув, де знаходиться і побачив себе на березі моря тихої серпневої ночі. Саме ночі йому запали в пам'ять, а не га-ласливі полуденні пляжі. Він прокидався від тиші і насолоджувався тишею. Паливода не лягав ні в машині, як дехто з його колег-аспірантів, ні в наметі, а стелив на розкладачці просто неба. Прокинувшись опівночі, він занурювався поглядом у темно-синю безодню, в якій плавали міріади світів: він і сам відчував тоді себе одним із них. Ті "плавання" в безмежжі ночі заряджали його добротою й силою духа...

Він і тепер відчував у собі ту внутрішню силу, яка не давала йому губитись у потоці великих і малих публікацій, бачити в тому різноголоссі, власне, хор, який на різні тони тягнув ту ж саму мелодію... Як хімік, він не міг збагнути, чому це вугілля — прекрасний поглинач газів, перетворюється на газову бомбу. Адже газ не просто заповнює пори сорбента, він встеляє їхню поверхню. І чим більший тиск, тим щільнішим шаром молекул буде викладено поверхню пор. А площа тих пор — ой, яка велика!

Міркування на хвилю порушила літня працівниця, яка поприхиляла віконниці на високих, заокруглених вгорі вікнах. З тим відсікло сонячні промені, що бавились на поліровці пустих столів. Ярослав помітив раптом, що, крім нього, й літньої служительки, в залі не було нікого… Тим часом думки, що на мить увірвались, знову вишикувалися в послідовний логічний ланцюг… "Газ, що виділяється при викиді,— думав Паливода, — можна з однаковою підставою вважати і як причину, і як наслідок викиду. Причина — газ під великим гірничим тиском вибухає, наслідок — вибухає у вугіллі щось інше, а газ тільки звільняється завдяки руйнуванню пор".

З такою думкою Ярослав покинув читальний зал.

…Лебідь, який зранку про щось зосереджено думав, тепер походжав своїм звичним маршрутом від дверей до вікна. Уздрівши на порозі Паливоду, він запитав:

— Ну, щось висидів, Ефенді?

— Висидів. Те, що під час викиду виділяється багато газу — ще не факт його вибуху.

— Браво! — сказав Лебідь. — Не певен чи маєш рацію, але хід думки мені до вподоби… Мотивуй.

Паливода почав викладати свої міркування. На видовженому обличчі Геннадія Васильовича іронія поступалась місцем серйозному виразу. Він сказав:

— Якщо твої пояснення правдиві, то пануюча теорія матиме серйозне заперечення… Але як не газ, то що?

— Важко сказати... Втім напрошується думка, що причина викиду — якийсь із компонентів вугілля. Він вибухає, не витримуючи тиску. При цьому газ, що ховається в порах, опиняється, так би мовити, на вулиці.

— Ну, колего, ну, геній! — вигукнула Войтович. Вона відклала навіть в'язання.

— Постривай, Валю, — зупинив її Лебідь. — Може, ти. Ефенді, цього ще не знаєш... Але викиди найчастіше трапляються саме там, де спостерігається тектонічне зрушення порід. Тобто там, де тиск, справді, найбільший.

Гончаренко, який мовчки колупався викруткою в панелі датчика, нарешті випростався.

— Відкриття завжди робили невігласи, — сказав він. — Всі знають, що роботу виконує стислий газ, а один цього не знає, і робить відкриття.

— Та я нічого, — зніяковів Паливода. — Це тільки міркування вголос.

— Та базікай все, що "а думку навернеться! — усміхнувся Гончаренко. — Ти ж від тих корифеїв не залежиш. Дисертація твоя вже до їхніх волохатих рук не потрапить.

— Чого так похмуро, колего? — мовив Лебідь. — Можна подумати, що корифеї не зацікавлені у вирішенні проблеми.

— Зацікавлені,— сказав Гончаренко. — Але "найбільше вони зацікавлені у збереженні авторитету... Уявіть собі Одуда у ту мить, коли йому на стіл покладуть публікацію, де спростовується його газодинамічна концепція... Це ж банкрутство!

— Я знаю Одуда, — сказав Лебідь. — Це порядний чоловік і чесний учений.

— Настільки порядний і чесний, що отримавши спростування своєї теорії, скличе всіх своїх учнів, а їх у нього до сотні, і скаже: вибачте, колеги, я був неправий, а всі ваші докторські і кандидатські, які розвивали мою теорію, — липа. Так?

— Ні, не так, — заперечив Лебідь. — У тебе надто агресивна і спрощена логіка. Учений, якщо це справді учений, а не флюгер, має в своєму арсеналі стільки незаперечних доказів, що похитнути його концепцію, ой, як важко.

— Колега злий, бо не має ще вченого ступеня, — сказала Войтович. — Стане кандидатом — враз подобрішає... За кордон поїде, он як Геннадій Васильович. І всі наукові проблеми відійдуть на задній план.

Гончаренко гмикнув і знову схилився над датчиком.

Запанувала мовчанка. Чулося тільки клацання тумблерів біля столу геофізика, та шурхотіли в'язальні спиці, якими Войтович маніпулювала швидко-швидко. В тій мовчанці вчувалася якась напруженість. Паливода, вважаючи себе причиною тієї напруженості, подався знову в читальний зал.

4

Наступного дня повернувся з відрядження Че-редниченко. Сухорляве обличчя в густій мережі судин ще більше загострилося, нагадувало малюнком старий квиток на літак. Він привітався і, клацнувши замками портфеля, витяг і поклав на стіл чотири пакунки в целофанових мішечках.

— Ось, із самого місця викиду.

— І не боялися туди лізти? — озвалась Войтович.

— Боявся... — звірився Іван Олексійович. — Особливо моторошно було в порожнині викиду. Відколупував шматки вугілля, а в самого руки тремтіли. Боявся вчадіти. Штрек-бо вже не провітрювали.

— А нащо вам було добувати ті проби? — поцікавився Лебідь.

— Вуглепетрографам віддам. Може, знайдуть у них щось варте уваги. Та й хіміка ж маємо, — обернувся він до Паливоди.

— Тут, поки вас не було, Ярослав таке заварив! Від газодинамічної теорії тільки пір'я полетіло! — озвався з усміхом Гончаренко.

Вислухавши Паливоду, Іван Олексійович сказав:

— Те, що та теорія тримається на чесному слові, вже багато кому відомо. Але перше ж запитання — як не газ, то що?

— Гадаю, відповідь слід шукати в хімічній літературі. Дещо я вже знайшов. В одній публікації пишеться, що в пробах вугілля, відібраних з місця викиду, міститься доволі органічних перекисів.

— Це те саме, що пергідроль? — озвалася Войтович.

— Основа — та ж. Але органічні перекиси навіть при незначній температурі вибухають.

— Цікаво, цікаво, — промовив Іван Олексійович.

У кімнаті запанувала мовчанка. Схилився над картою Лебідь, сховала крадькома в'язальні спиці і тепер спроквола гортала якийсь товстий звіт Войтович, повіяло каніфоллю від Гончаренкового столу. Ярослав завважив, що "гребці сідали за весла" тільки тоді, коли з'являвся Чередниченко. Його не боялись і не схилялись перед великим

науковим авторитетом, якого він, насправді, не мав. Його просто поважали, як людину. Несамохіть Паливода порівняв Івана Олексійовича з завідуючим кафедрою, де він до того працював. Намагався бути об'єктивним, навіть відкинув утиски, яких зазнав від колишнього шефа останнім часом. Професор теж вважався порядною людиною. Тільки до певної межі. А межею була інструкція міністра вищої освіти, котра суттю нагадувала "пам'ятку молодого бійця". Всякого, хто посягав на ту інструкцію, професор вважав чи не особистим ворогом.

— І можна тим даним вірити? — почувся голос Чередниченка.

Паливода спершу не второпав, про що йдеться. Та нарешті, отямившись, відказав:

— Можна… Крім того, що перекиси є причиною викидів… Не вистачить у них потужності, щоб здійснити таку велетенську роботу.

— Шкода, — мовив Іван Олексійович, обернувшись до колег. На худорлявому лиці з'явився вираз розчарування. — Шкода… Все свідчить про те, що викид — це таки вибух. І грушовидна порожнина, з якої немов би чвиркає вугілля, і склад газу…

— Я чого згадав про перекиси, — озвався Паливода. — Якщо вони є, то це значить, що вугілля там окислене. А відтак, там мусять бути й окислені форми азоту. Зокрема, нітросполуки.

— А це що таке? — запитав Чередниченко.

— Вибухівка. Озвався Лебідь:

— Так можна дофантазуватись до чого завгодно.

— Фантазія — не найгірша вада для науковця. Гірше, коли цієї якості бракує.— Чередниченко з цікавістю дивився на Ярослава. — Що тобі треба, аби перевірити це припущення?

— Метод. Аналітичний метод…

5

Присадистий міст нагадував велетенську конвейєрну стрічку. Коли дивитися з набережної, то здається, що автомобілі не самі рухаються, а їх захоплює конвейєрне полотно на правому березі і викидає в провалля вулиці на лівому. Паливода стояв на задньому майданчику автобуса, спостерігав як унизу ковзали катери, чаділи буксири. На заході ферми залізничного мосту нагадували товстелезні грати, за якими мостилося знеможене серпневе сонце. Цілий день Ярослав згайнував, тиняючись по лабораторіях хіміко-технологічного інституту в пошуках методу визначення нітросполук. Все марно. Професор з кафедри палива навіть запевнив, що нітросполук у вугіллі і зовсім немає. Бо якби вони там були, то він би про них знав. Проте певну користь Ярослав виніс із тих довгих коридорів, які нагадували лабіринт і в яких стороння людина могла б легко заблукати. Він надибав у бібліотеці монографію, де описувалися властивості вибухових речовин і методи їх аналізу.

Приїхавши додому, Паливода довго хлюпався під холодним душем. Потім сів вечеряти. Мати дивилася, як він їсть, а тоді зауважила:

— Зістриг би вже ту бороду. На діда схожий. Так довіку старим парубком і залишишся.

— По-твоєму, я — старий парубок?

— А що… В тридцять три роки людина вже повинна мати сім'ю. А ти з твоєю освітою проморгав найголовніше.

Батько стояв у дверях, в розмову не втручався.

— Знову до книжок… — добродушно бурчала мати, коли Ярослав зайшов до себе в кімнату. — Зір зіпсуєш. Нема, щоб як у людей. Сісти, погомоніти з батьками.

Ярослав постояв біля вікна. Ніч каламутною повінню затоплювала двір, будинки, дерева. В тьмяній безодні неба вже пробивалися золоті іскринки зірок. Майнула думка, що сьогодні останній день серпня. День, до якого він колись готувався, як до свята. Заздалегідь вибирав подарунок, купував квіти. Ярослав ввімкнув світло, підійшов до портрета Варвари. Він домалював той портрет уже з фотокартки. Нараз ніби відчув у долонях теплий шовк її волосся і побачив живу зелень очей. Недарма він вибрав для того портрета саме чорну й зелену туш. Відчуття постійної присутності Варвари оселилося в ньому з дня їхнього прощання в аеропорту. Сьогодні їй виповнилось двадцять вісім і вона десь святкує цей день у колі своєї сім'ї.

Щоб не дати розгулятись уяві, Ярослав узяв з книжкової шафи "Курс аналітичної хімії", дістав з портфеля записи і сів до столу.

Ранкову тишу зашарпав дзвоник. Гончаренко сказав: "Доброго ранку!", і, риплячи хромом, почав стягати шкуратянку. Переодягнення для нього вже стало ранковим ритуалом — спочатку вішав мотоциклетного шолома й куртку, далі йшов умиватись, а відтак переодягався в білу сорочку і синього костюма.

Лебідь, що зайшов слідом за геофізиком, дав лункого щигля білому шолому.

— Та й міцний же череп у колеги! — підморгнув він Паливоді.

— Ви хотіли щось зауважити щодо його змісту? — вкрадливо поцікавився Гончаренко. — Чи порівняти зі своїм? Хе!

Лебідь змовчав, тільки в очах його на мить блиснули крижинки. Він сів до столу і, висунувши шухляду, став у ній щось шукати. А тоді, обернувшись, запитав у Паливоди:

— Ну, як виходив щось?

— Виходив, — відказав Ярослав. — На цьому тижні почнемо аналізи.

Йому здалося, що Геннадію Васильовичу неважко повернути голову й на триста шістдесят градусів — тіло Лебедя сиділо непорушне, а голова дивилась на Ярослава. "Мабуть, предка його колись прозвали за довгу шию Лебедем, а згодом прізвисько стало прізвищем", — подумав Паливода.

Паливода в старому, ще аспірантському халаті, стояв біля витяжної шафи, титрував. У склі витяжки, немов у дзеркалі, він помітив, як двоє дівчат-техніків у другому кінці дослідницької про щось балакали, позираючи в його бік. Одну з них Чередниченко обіцяв у помічниці. Студентка-вечірниця. Вчиться на другому курсі хіміко-технологічного інституту. Нічого собі дівчина: сірі очі з лукавинкою, червонасто-жовте волосся. Висока. Мабуть, вища від Варвари на півголови. Ярослав на мить забув про дівчат. "Щось багато йоду йде на титрування, — подумав він. — Чи не припустився я помилки, коли готував розчин?"

Зайшов Чередниченко. Став осторонь, спостерігаючи за рухами Паливоди. А той, дотитрувавши нарешті останню колбу і записавши наслідки" ввімкнув калькулятор.

Іван Олексійович терпляче чекав. Та ось Ярослав підвів голову: в погляді було розчарування.

— Все це не варте виїденого яйця, — мовив. — У тій пилюці, що ви привезли, нітрогруп немає.

— До речі, та пилюка зветься "скаженим борошном", — зауважив Чередниченко. — А як інші проби?

— Зараз підрахую. Але, бачу, то мартишкин груд.

— Підрахуй, підрахуй, — Іван Олексійович сів поряд. За високим лабораторним столом він здавався і зовсім маленьким.

— Дивно, — по часі мовив Ярослав. Згрібши в руку бороду разом із підборіддям, він заклопотано дивився на шефа. — Майже п'ять відсотків нітрогруп. Якщо їх умовно перевести на дінітробензол, то маємо щось біля двадцяти відсотків вибухівки... У вугіллі! Нісенітниця! — Він знову заглибився в розрахунки.

Іван Олексійович мовчав. Його короткі кощаві пальці відбивали на лінолеумі столу якісь ритми. Дівчата в кінці кімнати в'їдливо скреготали пестиками, розтираючи в ступках вугілля для нових аналізів.

— А як у тих пробах, що з шахти "Трудівської"— озвався Чередниченко. — Викидів там не буває.

— Нулі. Пусто.

— Цікаво... — Паливода вперше помітив у вицвілих очах шефа дивний блиск. Худе позеленіле обличчя його взялося рожевими плямами, ніби він щойно вийшов з парної.— Скажи геологам — засміють. Причина викиду — вибухівка!

— Не поспішайте... Потрібен масовий аналіз. Сотні проб. А головне — перевірка методу. Спектральним або якимось іншим...

Ось уже не розрізнити бетонної кладки. Промінь світильника заковзав по циліндричній стіні ствола шахти щодалі прудкіше. Паливода стояв у кутку, в тісному гурті шахтарів, плечем відчував холод металевої стіни підйомника. Шахтарі в брезентових робах і касках з акумуляторами й саморятівниками при боці нагадували десантників. Це й, справді, десант у карбонову систему. На місце, де колись буяло життя: росли дерева, літали й повзали комахи, плавали в мілких теплих заводях дивовижні тварини… Все перетворилося на цвинтар, який на десятки кілометрів розкинувся під землею. Скільки тих цвинтарів, один під одним, на різних глибинах…

Від перепаду тиску у вухах позакладало, тільки вряди-годи долинали уривки "солоних" жартів шахтарів. Пригадались двоє подорожніх, яких вони з Іваном Олексійовичем підібрали в свою машину біля Харцизька. Один — кривий на ліву ногу. Коли сідав у машину аж жовна надимались і з худорлявого обличчя не сходив вираз страждання, потім весь час рипів зубами. Другий — товстенький у вишиванці, оцінюючи зиркав на Паливоду, либонь, намагаючись вгадати, скільки ж тому років.

Довідавшись, що вони з шахти "Першого травня", Іван Олексійович запитав:

— Там у вас часто викиди бувають?

— Трапляються… — зітхнув чоловік у вишиванці.— Он Павлові ногу покалічило. Інвалід тільки проскрипів зубами.

— І як же це сталося? — поцікавився Ярослав.

— Через необачність… Павло забійником працював. Заробляв добряче. Та хотілося ж іще більше мати…

— При чому тут заробіток? Чоловік повернувся до Паливоди, від нього війнуло перегаром.

— Бачиш, дорогуша, оті дві-три десятки, що їх має за зміну забійник, можна заробити по різному. Інколи так попре щастя, що заробиш удвічі, а то й утричі більше; а весь труд — вдалий поворот обушка. — В мові чоловіка вловлювався західний акцент. — Бува рубаєш, рубаєш, а потім відчуваєш, що вугілля стає важким і твердим, ніби камінь. Отут і пильнуй. Може кинути. Молодь, уздрівши таке, тікає, а битий жак-забійник, який провів під землею не один рік, шукає у вугіллі тріщину, стромляє в неї обушок і, крутнувши його, вимітається до криївки. По часі чуєш вибух і маєш у забої гору вугілля. Відбійним мо-лотком уколював би тиждень.

— Але ж це безглуздя! — здивувався Ярослав.

— Хе-хе, безглуздя... — подав голос інвалід. Він сміявся і водночас скрипів зубами.

Його товариш, помітивши на обличчі Паливоди збентеження, сказав:

— Не подумай тільки, що Павло скрипить зубами, бо злий. Це в нього, коли вип'є. До зятя ж у Харцизьк їздив. Зять — колишній його учень — теж забійник. Ото і причастилися, згадуючи минуле. Павло більше зятя любить, ніж доньку. Правда. Павле?

Інвалід щось прохарчав у відповідь, не обертаючись.

— Це Микола — зять його тоді виніс із криївки, яка обвалилася й привалила Павлові ноги. А Павлів напарник, хоч його тоді й не придушило, лежав два тижні в лікарні — отруївся газом.

— Хіба в нього не було саморятівника? — запитав Паливода.

— Ех, дорогуша, дорогуша, ти встигни ще ним скористуватися, тим саморятівником. Якщо ж устигнеш, але перед тим ковтнеш того газу — мучитимешся з тиждень — нудота, головний біль. Якщо ж не встигнеш — лигне тебе дідько. А побачив би ти трупи людей, що отруїлися під час викиду… Зелені й покручені, немов би їх корчі кру-тили.

…Кліть, яка досі падала з рівномірною швидкістю, почала різко гальмувати. Потріскувало у вухах. Паливода відчував, як сила інерції вдавлює його в підлогу.

— Приїхали, — глухо долинув голос Чередниченка.

Ярослав спрямував промінь світильника між дверима й дахом кліті: світна пляма поволі поповзла вниз разом з патьоками води, що стікали по сірому колодязю шахти.

Майстер, який мав провести Паливоду до місця відбору зразків, вийшов з підйомника останнім. Крім шахтарської амуніції, в нього через плече висів ще аналізатор на метан.

— Не забув? Відбиратимеш через один пікет, — наставляв Іван Олексійович, лаштуючи на плечі порожнього рюкзака. — А біля місця, де стався викид — через два, п'ять, десять метрів…

— Гайда вже, — квапив майстер.

Вони йшли по дерев'яному настилі, збоку колії. Паливода ледь устигав за провідником. З тієї хвилини, як вони залишилися вдвох, його не покидало моторошне відчуття, адже над головою п'ятисотметрова товща. Хоча тунель — до трьох метрів заввишки і стільки ж завширшки — і кріпився металевими арками, Ярослав боявся тієї товщі. Він уперше згадав слова Лебедя, які спочатку розізлили його, а потім надали затятості:

"Ідея фікс, як і десятки інших". Тут глибоко під землею вони вже не здавалися такими образливими.

Тунель раптом розгалузився на два значно вужчі. З-під стелі зникли лампи денного світла. Майстер зупинився, кивнув праворуч:

— Вам туди. Ідіть цим штреком, нікуди не звертайте. І майте на увазі, штрек не вентилюється, бо ніхто в ньому не працює. Відчуєте слабкість, потовиділення — ноги в руки і гайда назад. Метан — така зараза, що й не зчуєшся, як втратиш свідомість… Ну, бувайте.

Паливода якийсь час ішов швидко, ніби хотів наздогнати білу пляму від світильника, що бігла попереду по дощатому настилу. Іноді настил уривався, і він тоді чалапав по кісточки в воді. В деяких місцях покрівля низько просіла, обаполи, якими вона кріпилася, потріскались, арки покрутило і Паливода, зачаївши подих, пролазив під тим місцем навпочіпки. Нарешті промінь, що знесилено борсався в суцільному мороці, уткнувся в перепону. Отже позаду — більш ніж двокілометрова відстань, а від порожнини викиду його відділяє свіжозмурована стіна. Ярослав уже давно відчував, що йому важко дихається.

"Слід швидше відбирати проби", — подумав" скидаючи рюкзак і дістаючи з нього мішечки.

Пласт виявився досить товстим, складався з трьох пачок. Паливода відбирав з кожної пачки окремо. "Якесь крихке, перем'яте вугілля, ніби його в ступі товкли… — думалося поволі.— Та й душно ж, хай йому грець, аж упрів. Це тут за бетонною стіною загинув шахтар. Викид стався тієї миті, коли він рубав відбійним молотком. Шахтний геолог розповідав, що його тільки ледь присипало. Комісія, яка розслідувала цей випадок, не знайшла на тілі загиблого жодного каліцтва: він помер від отруєння газом. Його друзі, які перебували трохи далі від забою, врятувались.

Сіра бетонна стіна нагадувала склеп. На мить він пошкодував, що набився піти саме сюди. Іван Олексійович відмовляв: "Вперше в шахті, нащо тобі те неспокійне крило?" Та Ярослав затявся. Мовляв, на власні очі хоче побачити місце викиду. Але тут, де загинула людина, його допитливість сильно поступилась місцем страхові. Раптом він відчув сором. Адже якщо не він, то мусив би йти Чередниченко — слабосильний, виснажений виразкою шлунку.

Тим часом два, п'ять, десять метрів від бетонної перегородки залишилися позаду. "Та й жарко ж, очі потом заливає! Каска з ліхтарем здається свинцевою... А ту перегородку ж мурували люди. До того ж невдовзі після нещастя. Що вони відчували?"

Останню пробу зупинився відбирати за триста метрів від порожнини викиду. Тут уже шар вугілля був монолітним, не потовченим. Уламок, що його видобув Паливода з пласта, відбивав у промені світильника міріади блискавиць, ніби з нього вивільнилися промені прадавнього сонця.

Назад іти було багато важче. Спочатку Ярослав лічив пікети, які значилися на стіні штреку через кожних двадцять метрів, а далі йшов, вистромивши шию і похитуючись — в плечі врізались лямки рюкзака, попереду бачив тільки настил і рейки вузькоколійки. Від штреку часто відгалужувалися бічні ходи, інколи під таким гострим кутом, що Паливода губився, не знаючи куди йти. Раптом помітив, що в промені світильника замерехтіли золотисті пилинки. Зупинився, ретельно оглянув тунель. З'явилося відчуття, що він не туди йде. Якщо орієнтуватись за часом, то мусив би вже вийти до центрального тунелю. А тут повіяло якимось пилом... Отже, заблукав. Стало моторошно. В пам'яті спливло колись читане про хитромудрі лабіринти єгипетських жер-ців. Всяк, хто до тих лабіринтів потрапляв, залишався там на розпач і голодну смерть. Паливода прислухався. Він не міг би сказати напевне, що чує звуки, бо у вухах від утоми й страху гуділо. Все ж попрямував уперед. "Коли звідти повіяло пилом, то там мусять провадити якісь роботи..." — подумав.

З кожним кроком звук ставав усе гучнішим. Тріскотіння відбійного молотка нагадувало кулеметні черги. Невдовзі попереду замиготіли вогники. Поряд з колією валялися шматки кабелю, труби, крепіжна деревина. Паливода зупинився біля двох голих до пояса шахтарів, які поралися біля купи колод. Один з них, блиснувши променем на Ярославів заплічний мішок, озвався:

— Чоловіче, тут тобі не подадуть.

Почувся сміх.

Шахтарі звалили на плечі колоду і, хитаючись побрели вздовж колії. Світна пляма від Ярославового ліхтаря затанцювала на двох могутніх, чорних, блискучих, ніби вкритих лаком, спинах.

— Хлопці, як вийти до ствола? — гукнув Паливода.

— Найближче через лаву, — озвався той, що йшов позаду. — Іди слідом, покажемо.

Невдовзі штрек урвався. На козлах стояв чоловік з відбійним молотком, рубав породу, брили якої з гуркотом обвалювалися на місце, де ще недавно був вугільний пласт. Порода, нагадувала сухий мул у кілька метрів завтовшки. Двоє, що несли колоду, кинули її на купу крепіжної деревини. Один з них, показавши Паливоді отвір під козлами, звідки долинало гудіння і несло густим пилом, сказав:

— Пролізеш метрів двісті по лаві і втрапиш до конвейерного штреку. А там пильнуй аби струмінь повітря весь час дув тобі в обличчя. Ітимеш на свіжий струмінь — вийдеш до кліті…

Шахтар на козлах припинив рубати і Паливода гулькнув у лаву. Він присів, озирнувся: шар вугілля було вибрано на багато десятків метрів, а кругом на лаві серед лісу стояків блимотіли вогники. Поряд гудів,

брязкав ланцюговий транспортер, шахтарі, хто навколішки, хто навпочіпки поралися біля стояків, що утримували товщу порід, інші підбирали розсипане біля комбайну вугілля, кидали його черпаками на транспортерну доріжку. Поряд лежали саморятівники й баклажки а водою.

На металургійному заводі, де Паливода після закінчення школи працював слюсарем, теж важка робота, але над головою — високе небо. А тут — багатосотметрова товща землі, пил, гуркіт, небезпека з усіх боків. Та ще викиди — ніхто не знає, де й коли на них чекати. Правда, їх намагаються викликати штучно — вибухівники в перерві між змінами висвердлюють довгі шпури і, начинивши їх тротиловими патронами, підрива-ють. Але цей засіб не дає повної гарантії, бо часто викиди проявляються не зразу після провокаційного вибуху, а через деякий час, тривалість якого визначити неможливо.

Паливода довго сидів, обіпершись спиною на говстий металевий стояк, спостерігав, як, фреза комбайна відгризає шматки чорного шаруватого пирога і він сиплеться, перемелений, на транспортер. Нарешті, поліз паралельно транспортеру, тягнучи рюкзак з пробами й саморятівник.

…Коли він ішов уже дерев'яним настилом вздовж чорного струмка вугілля на конвейєрній стрічці, йому здавалося, що зволожене на виході з лави вугілля виблискувало краплинами шахтарського поту.

Невдовзі засіріло слабке світло головного тунелю. Дістався перехрестя, Паливода немало здивувався — він-бо повертався тим штреком, у якому кілька годин тому зник гірничий майстер. Він так і не втямив, як таке могло статися.

Івана Олексійовича Ярослав упізнав тільки по постаті. Той був суціль чорний, тільки губи й повіки лишилися рожевими. Помітивши Паливоду, він впрягся в лямки важконапханого рюкзака, підвівся з лавки.

— Що, хлопці, до борщу? — посміхнувся до них стволовий.

— Атож, — стомлено відповів Іван Олексійович.

…Далі вони все робили мовчки: віднесли в машину рюкзаки з пробами, мились у лазні, вечеряли в шахтарській їдальні. Було тихе й тепле вересневе надвечір'я, від лісоскладу долинав запах хвої, на копрі прудко оберталося колесо, спускаючи когось в шахту.

Водій, ще не отямившись від сну, запитав хрипкуватим голосом:

— Куди?

— У гуртожиток, — відказав Іван Олексійович. — Не знаю як ти, — звернувся він до Ярослава, — а в мене тіло аж гуде від утоми. А завтра ж така сама програма. — По часі Чередниченко знову озвався:

— Цей пласт я обрав не випадково. На лівому його крилі, де ти відбирав проби, час від часу кидає. На правому ж, де був я, на такій же глибині не сталося жодного викиду. Навіть при відпалці. Якщо твій метод і цього разу уловить цю залежність, то ми з тобою матимемо надійний показник. Але, щоб вийти з ним на люди, слід дослідити його на різних глибинах, різних мар-ках вугілля, в різних районах. Завтра відбиратимемо проби в Донецько-макіївському районі.

7

У Наталки Остапенко великі сірі очі і довге волосся, що спадає на худенькі плечі жовтою фатою. Коли вона рухається, її гінка постать немов би видовжується. Йому вперше спало на думку, що для цієї дівчини він уже застарий, їй лише дев'ятнадцять. Вона зве його Ярославом Петровичем, а він її Наталкою. "Що вона каже? Ага нагадує, що вже пора титрувати… Останні шість проб. У них мусить бути найбільше нітросполук. Це ті, що я відібрав біля бетонної стіни".

— А як температура трималась? — запитав, відсовуючи зошита з розрахунками.

— Так, як і мусить бути — дев'яносто вісім градусів.

…Вони закінчили аналізи разом із дзвоником. Інститут ураз сповнився гомоном, шурхотом багатьох ніг, клацанням замків. Помітивши, що дівчина заходилася мити колби, Ярослав сказав:

— Облиште. На лекції запізнитесь.

— Нічого. Один раз можна, — усміхнулась вона і по хвилі додала: — Кажуть, ви були суворим викладачем?

— Щодо ледарів.

…Паливода швидко дзьобав пальцями в клавіші лічильної машинки, а Іван Олексійович, принісши смужку міліметрового паперу, накреслив на ньому довгу лінію, що мала означати штрек, і в масштабі позначив місце відбору зразків. В точці викиду він намалював хрестик.

— Давай результати, — сказав.

Ярослав підсунув до Чередниченка лабораторного зошита. Він уже й без того знав, що справа їхня немарна. Кількість нітросполук збільшувалася від периферії до місця викиду. Шеф теж це знав. Уже тиждень, як вони повернулися з шахти, і кожного дня Чередниченко тінню стояв за їхніми з Наталкою спинами. Несамохіть порівняв його з колишнім кафедральним шефом, який не тільки не цікавився як ведеться наукова робота на кафедрі, а й зволікав з читанням аспірантських звітів.

Раптом Іван Олексійович проспівав писклявим голосом:

— Оце ж тобі Галька, оце ж тобі Любка, оце ж тобі, оце ж тобі сизая голубка… — Його завжди безбарвне сухе обличчя розрум'янилося, нагадувало спілу айву.

— Знаєш, — озвався він перегодя, — я сам родом із старого Луганська. Мешкав у приватному будинку на Камброді. В той час топили вугіллям. Так от, були випадки, коли вугілля в плитах вибухало. Сусідові одного разу навіть піч рознесло.

Дехто вважав, що то шматочки вибухівки, яка не вся продетонувала під час відпалки в шахті і разом з вугіллям опинилася в печі. А виходить, причина в самому вугіллі… І як раніше до цього не додумались?

— Зарано ще стверджувати, Іване Олексійовичу, — зауважив Ярослав.

— Та все ж ясно. Подивися лишень сюди, — Чередниченко ткнув пальцем у графік. — На всіх п'яти шахтах та ж сама картина…

— Перше ж запитання, яке поставить хімік:

а що вас переконало, що олово у вашому аналізі витрачається саме на відновлення нітрогруп? Адже у вугіллі скільки завгодно компонентів.

Чередниченко спохмурнів, по часі озвався:

— То й що, як не нітросполуки? Хай там чорт, дідько! Але ж залежність… По ній можна попереджати викиди.

— Шаманство, — сказав Паливода.

На здивований погляд Чередниченка пояснив:

— Я зараз виступаю в ролі майбутнього опонента. Так от: ви знайшли показник, з допомогою якого можна прогнозувати викиди вугілля, і достеменно не знаєте, що ж воно таке… Шаманство.

— То який же вихід? — понуро спитав Іван Олексійович.

— Найліпшим підтвердженням були б самі нітросполуки, якби їх пощастило витягнути з вугілля.

— Таке можливе?

— Можливе. Але на це потрібен час і абсолютна певність, що цей компонент там справді є,— сказав Паливода. — Я веду до того, що вже казав раніше: потрібна перевірка цього методу якимось іншим, скажімо, спектральним.

На вулицю вони вийшли пригніченими. Іван Олексійович через те, що концепція викиду, яку вибудував 1 підтвердив дослідами Паливода, раптом захиталась, а Ярослав від того, що несамохіть зіпсував шефові настрій.

На розі, перед тим. як розлучитися, Чередниченко несподівано запитав:

— А чого ти пішов з хімінституту?

— Не бачив перспективи для творчості. Учбовий процес поглинав увесь час. Останніми днями відчував, що поступово перетворююсь на деталь, яка бере участь у продукуванні таких самих деталей для виробничого процесу. Не хочеться бути деталлю.

— Не шкодуєш?

— Навпаки. Ви дали мені живе діло.

— А як розженуть?

— Не розженуть, — сказав Ярослав впевнено. Та певність передалася й Чередниченкові, і вони розійшлися з просвітлілими лицями.

Раніше Іван Олексійович уникав підніматися вулицею нагору. Якщо ж набридало очікувати автобуса, то він щонайменше двічі спинявся відпочити. Але цього разу проминув перший пункт свого відпочинку, наближався вже до другого — магазину "Хліб", але, собі на подив, не відчув у тілі слабкості. "Попоходиш по гірничих виробіт-ках, та ще з рюкзаком за плечима, та на глибинах, де тиск значно більший ніж на поверхні, то отака гора стане тобі за виграшки, — міркував Чередниченко. — А головне — нерви. Просто важка робота лікує". Він також подумав, що чималу роль у зміцненні його вкрай розладнаної нервової системи відіграло спілкування з Паливодою — розважливим, спокійним чоловіком, який до того ж завжди випереджав, коли йшлося про важкий або небезпечний маршрут у шахті. Та головне — це надія, що йому пощастить зберегти лабораторію. Зараз уже, згадуючи розмову в міністерстві, він не міг відмовити міністерському керівникові в слушності.

— За десять років ви не дали жодної вагомої рекомендації. Викиди як були раптовими, так ними й залишилися.

— Може, хтось колись давав рекомендації вагоміші від наших? — поцікавився тоді Чередниченко.

— Ні, не давав, — відказав міністерський керівник. А тоді посміхнувшись, сказав: — Ви, Іване Олексійовичу користуєтесь аргументами мого внука-п'ятикласника. Коли ми дорікаємо йому за

погану оцінку, він незмінно відповіда: а Доморацькому теж двійку поставили.

Чередниченко знав добрий десяток колективів таких "доморацьких", де більш чи менш сумлінно робилися спроби вирішити проблему викидів. Але віз і нині там. Зараз уже Іван Олексійович починав розуміти, що причина браку поступу не так у кволій наполегливості і навіть не так у рівні кваліфікації людей, як у підході до цього питання. Всюди викидами займаються гірники й ге-ологи. І проблему намагаються вирішити сумою відповідних знань. І майже ніхто не брав до уваги речовину вугілля, котра проявляє дивовижну 1 грізну властивість несподівано вибухати. Здавалося, то мстить дух далеких епох, домівку якого потурбували люди.

8

Чоловік був високий і згорблений. Зморшкувате обличчя з приплюснутим носом і відвислою нижньою губою робили його схожим на добродушного верблюда.

— То вас цікавлять фізичні методи... А, даруйте, хто ви й звідкіля? — Він підкидав на долоні чорну газову запальничку.

Почувши відповідь, вигукнув:

— Що ви кажете! Є такий інститут, є... Я його знаю по Марцевичу.

— Хто це? — не зрозумів Паливода.

— Як, ви не знаєте Марцевича!? — В голосі чоловіка вчувалося розчарування. — Надзвичайно цікавий хлопець. І до біса розумний. — По миті додав: — Яв нього був опонентом.

Ярослав сказав, що він недавно працює в цьому інституті і не всіх ще знає.

— Так щодо аналізів… — нагадав.

— Є, в нас такі прилади, є. В лабораторії спект-роскопії. Мучник там завідуючий. Рекомендую вам його. По-перше — органік, що для вас важливо, по-друге — обдарована людина.

— А як до нього потрапити? — запитав Паливода.

— Його звати Денисом Парамоновичем… Це в старому корпусі, що через дорогу. Втім зараз почнеться обідня перерва, ви його не застанете.

Ярослав, який поснідав склянкою чаю в поїзді і вже давно відчував голод, поцікавився, де їдальня.

— Що, у вас теж почалося виділення шлункового соку? Атож, атож, всі ми — науковці живемо за тим самим біологічним годинником: час сніданку, час обіду, час вечері.

Паливоді спало на думку, що в молоді роки чоловік цей був надзвичайним базікою, таким залишився й на старості. Є люди, в яких риси характеру до того сталі, що ні час, ні злами в біографії не спроможні їх викривити.

По дорозі до буфету чоловік запитав у Паливоди його ім'я й по-батькові і який він вуз закінчив.

— Та Сашко ж Притула — ваш завідуючий кафедрою — мій учень! — вигукнув зраділо, почувши відповідь.

…Чоловік промокав носовичком краплини поту на великому похилому лобі. Він і справді нагадував чимось верблюда — балакучого дромадера.

— Ага, качка, котлети, яловичина, — читав меню Ярославів новий знайомий. — Ось це й візьму. Не люблю обсмоктувати пташині кістки. М'ясо — свинина або яловичина! Тільки б кусень смачніший…

За столом, на який вони поставили підноси, обідала білява дівчина років двадцяти п'яти. Старий усміхнувся їй і не без лукавства в голосі сказав:

— Ось цей чоловік, Таміло Андріївно, займається вуглехімією. Чом би вам не погомоніти, га? Як колегам…

Дівчина кинула швидкий пильний погляд на Паливоду.

— Не заперечую. Коли пообідаєте, зайдіть у п'ятдесят другу, це на другому поверсі.

Вона вийшла з-за столу і попрямувала до дверей. Ярослав провів поглядом її зграбну постать у барвистій ситцевій сукенці. Сусід, перехопивши його погляд, усміхнувся посмішкою старого ласуна,

У п'ятдесят другій тхнуло бензолом. Дівчина, тепер уже в білому халаті, поралася біля витяжної шафи.

— Заждіть хвилину, я зараз, — за гудінням витяжки він ледве розчув її голос.

На письмовому столі під склом помітив дві фотокартки. Найближче до нього було любительське фото жінки у фартусі, на голові — біла хустина, з-під якої виглядало темне волосся. Жінка стояла у дворі: з

одного боку виднівся ріг сільського будинку, з іншого — літня кухня, між ними — кущі й деревця.

Нарешті дівчина опустила скло витяжки, натисла на вимикач. Стало тихо. Крізь прочинене "вікно долинав шурхіт верховіття. Ярослав перевів погляд з фотокартки на дівчину: ті ж самі риси обличчя — широкопосажені очі, брови — чорні дуги, тонкий, навіть гострий ніс. Тільки одна невідповідність — жінка мала чорне волосся.

— Мама, — пояснила господиня, помітивши, що Паливода розглядав фото.

— Ви схожі… Тільки волосся різного кольору.

— Не так щоб уже й різного, — посміхнулася дівчина.

У тій посмішці було трохи ніяковості, трохи іронії щодо самої себе. Та за мить лице її стало серйозним, навіть офіційним.

Паливода запитав:

— Вам не доводилося зустрічати в літературі згадки про окисли азоту у вугільних газах?

Дівчина на мить замислилась, перевела погляд на каштанове галуззя за вікном.

— Не доводилося, — хитнула головою. — А чого вас цікавлять саме ці окисли?

— Власне мене цікавлять нітросполуки у вугіллі… А окисли — лише свідки їх наявності.

— Он воно що. То ви шукаєте вибухівку? Дівчина витягла з шухляди столу дві теки. Розв'язавши одну з них, почала перебирати аркуші, списані синьою й зеленою пастами. Ярослав подумав, що дівчина, мабуть, аспірантка або щойно закінчила аспірантуру.

— Може, це вас зацікавить… — вона простягла йому кілька сторінок, списаних дрібним почерком. — Автори нітрували вугілля. Запевняють, що отримали вибухівку… Можете забрати, вона мені все одно непотрібна.

У дівчини були зеленкуваті очі і довгі вії, шкіра на обличчі гладенька, як у шістнадцятирічних, правда, дещо холодна.

Ярослав подякував.

Він уже збирався йти, коли погляд його затримався на другому фото на столі. Власне, то була вирізка з газети із знімком тріо бандуристок. Крайня праворуч — його нова знайома. Фото було зроблене під час виконання номеру, бо у всіх трьох зосереджені обличчя. Дівчина посередині — мабуть, солістка, бо за порухом губ видно, що виводить. Під знімком короткий напис:

"Ой, не ріж косу…" На фото у всіх трьох — корони з чорних кіс. А зараз у однієї з володарок тих чорних корон — розпушене біляве волосся.

Таміла Андріївна, перехопивши погляд гостя, дещо пом'якшала. А по миті лице її стало й зовсім відкритим, ніби вона непомітно змахнула з нього маску офіційності. Ярослав побачив просто гарну дівчину з зеленими, дещо здивованими очима і відчув десь глибоко в собі тихий біль. Той порух душі його, напевне, передався й господині, бо вона посміхнулась і, ніби продовжуючи вголос досі нечутну між ними розмову, сказала:

— Якщо маєте бажання — приходьте о восьмій в Будинок учених. Сьогодні там виступатиме наше тріо.

Від спрямованих на нього очей йому вже сильніше замлоїло всередині, немовби вітром поворушило згаслу ватру. З тими почуттями він і пішов.

Паливода спинився перед похмурим п'ятиповерховим будинком у стилі довоєнних років. Навіть густий палісадник, що тягнувся вздовж нього, не оживляв сірих стін.

У фойє з товстими колонами було прохолодно, немов у сталактитовій печері. Літній вахтер зняв телефонну трубку.

— То кажете з інституту, е-е... Ало, ало! Товариш Мучник? Тут вас очікує представник... — Чоловік так кричав, ніби його на тому боці слухав хтось тугий на вухо. — Атож. У вестибюлі...

По кількох хвилинах на сходах з'явився добродій, який уп'явся в Паливоду чіпким поглядом сірих, майже безбарвних, очей.

— Чи не ви це з Інституту геології? — запитав добре поставленим баритоном.

Почувши ствердну відповідь, подав руку:

— Мучник.

Паливода теж назвався.

— То вас цікавлять спектральні методи аналізу? — знову запитав чоловік, чим немало здивував Ярослава. — Ходімте до мене, там і побалакаємо.

Мучник був середнього зросту, натоптаний. Здавалося, питома вага його тіла набагато перевищувала питому вагу пересічної людини. Вони зупинилися біля одних із численних дверей у довгому коридорі.

— Прошу, — господар штовхнув двері. Це був кабінет з великим письмовим столом, на якому не було жодного папірця.

— До справи, — з усміхом сказав господар, показуючи Паливоді на стілець.

Широке мужнє лице Мучника поблискувало червленою міддю, а весь його вигляд ніби казав:

ви питаєте, хто з нас робить науку? Погляньте пильніше, хіба я схожий на неробу? Але це питання йшло ніби підтекстом, суттєве ж питання "а що, власне, тобі треба?" читалося в чіпкому погляді.

— Мене, справді, цікавлять спектральні методи, — почав Ярослав. — А саме: можливість визначати нітрогрупи у вугіллі.

— Навіщо це вам треба?

Тон, яким було поставлене запитання, дещо збентежив гостя. Не знати чого в ньому було більше: зухвальства чи напористості.

— Спершу скажіть, чи маєте такий метод.

— Маємо. І коли виникне потреба, зможемо… То навіщо це вам? — В голосі Мучника вчувалась настирність слідчого.

— Ми пов'язуємо викиди вугілля з його хімічним складом.

— Що це таке — викиди?

— Коли ні з того, ні з сього вибухає вугілля у вибої… Гинуть люди.

— Що ви кажете! — вигукнув господар не дуже щиро. — Але до чого тут оті нітрогрупи?

— Бачите, ми маємо не цілком певні здогади, про які зараз було б передчасно…

— Боїтесь убутку інформації? — посміхнувся Мучник. — Ну, гаразд. А коли я скажу, що ми зможемо робити ті аналізи, то на яких умовах?

— Через Держбанк. Адже ваш інститут виконує подібні замовлення, — сказав Паливода.

— Думаю, нас це не зацікавить. У таких грошах ми не маємо потреби.

— Що ж тоді вас зацікавить?

— Співпраця.

— Іншими словами, ви потребуєте не тільки грошей…

На мить Мучник отетерів від гостевої прямоти. Але тільки на мить. А, може, й не було того отетеріння на обличчі кольору червленої міді, бо тепер він весело посміхався.

— О-о! У нас тут є кому продукувати думки! За цим не стане. Справа в темі, задля якої їх слід продукувати. Ваша тема мені здається перспективною.

— Я мушу узгодити вашу умову з керівництвом.

— Звісно, звісно. Я теж тут у себе узгоджу…

— А поки все владнається, чи не змогли б ви проаналізувати з десяток зразків? Я привіз їх із собою.

Мучник розвів руками.

— На жаль, цього ми зробити не зможемо, — завваживши на обличчі Паливоди розчарування, поспішив пояснити: — Нам однаково скільки аналізувати — одну чи сотню проб. В часі різниця невелика. Справа в самій методиці, яку треба ще опанувати… Адже ви не гарантуєте, що ваше керівництво пристане на мої умови?

— Не гарантую.

— От бачите… — Несподівано Мучник запитав: — А звідки ви знаєте Панька Семеновича?

— Та сьогодні тільки познайомився.

— Вважайте, що вам повезло. Це людина надзвичайно широких знань і ерудиції. Має друзів серед художників, акторів… Правда, нас, науковців молодшого покоління, не дуже полюбляє, вважає прагматами. А й справді, хто з нас відвідує театр або художній салон?

Паливода підвівся.

— Не відніматиму у вас більше часу… Чоловік теж вийшов з-за столу.

— Гадаю, наш діалог не закінчено? — промовив.

— Я вам дам знати за тиждень, — відказав Паливода.

"Теж мені дипломат. "Гадаю, наш діалог незакінчено". — Ярослав минав одні двері за іншими, здавалося, їм не буде краю. — І за кожними сидить отакий побронзовілий, який прагне співпраці. За якими ж з них сидить порядний учений?"

…Паливода бував колись у цьому місті — проходив на заводі переддипломну практику. Але коли те було… Зараз він співставляв те, що лишилося в пам'яті, з тим, що бачив тепер. Заняття це було цікавим і водночас сумним: він-бо відчував себе на човні, що плив рікою часу, і ніби з човна спостерігав знайомі з юності будинки, вулиці, пам'ятники, впізнавав навіть ділянки мощеного каменем бруку. Тим часом портфель з десятком проб давав про себе знати. Ярослав звернув у бічну вуличку, яка вела до невеликого скверу, а там, вибравши вільну лавку, сів під осокором і якийсь час ні про що не думав, дослухаючись до тихого шелесту листя. Здалося на мить, що він вийшов з човна, і той понесло течією далі… На одній з лавок цього скверу десять років тому він сидів з дівчиною, котра, як він до-відався вже на вокзалі, коли повертався додому, була в нього закохана. Та дівчина-десятикласниця мешкала в будинку по сусідству з заводським гуртожитком, куди поселили Ярослава. Дівчина була гарна, але в думках його тоді не було місця ні для кого, крім Варвари.

Між тим день згасав. Паливода витяг записник, у якому вранці на вокзалі завбачливо занотував розклад поїздів, їх було кілька, останній відходив об одинадцятій ночі.

9

Випливла ведуча. "Нічого собі жінка, тільки тримається аж надто самовпевнено, ніби всі ті номери вона сама й виконувала. Мабуть, причина тому довга сукня й пасмо "сивого" волосся — крик моди, перевага над іншими. Нарешті…" — Самодіяльне тріо! "їхав козак за Дунай". Усі троє — в стилізованих костюмах, бандури поблискували перламутровою інкрустацією. Таміла з правого боку. Посміхнулась. Здається, помітила. Неважко — зал-бо невеликий, а бороданів у ньому й

зовсім мало. "Зараз ударять в струни", — подумав Ярослав. Але в струни не вдарили. Натомість полинули легенькі звуки, як подих сонного вітру перед світанком, потім жвавіше, жвавіше... Почулися голоси. Пісня немовби піднімалася з глибин століть: ось вона минула безодню і враз шугнула високо-високо, спінюючи розкриллям синяву небес, розганяючи хмари. Ярослав па мить відчув, що йому несила ворухнутись. В свідомості якась бентега. Можливо, пісня розбудила ту позасвідому пам'ять, яка ховається в лабіринтах мозку, і тільки передається від покоління до покоління, не будучи розгаданою, але роблячи людину подібною до інших у тій людності серед якої жили її батьки й діди і де живе вона. Таміла співала третім голосом. Голос її — тло, на якому мережили свій спів дві інші співачки... Пісня востаннє тріпнула крилами, немов би струшуючи з них клапті синього неба, сховалася знову в безодню століть.

"Тепер зрозуміло, чого це самодіяльне тріо виступає в такій компанії", — подумав Ярослав. Він цілих півгодини до того слухав виконавців з гучними іменами.

Знову ведуча:

— "Червоні маки"! Акапельний спів.

"Червоні маки, квіти кохання, болючий спомин..." Тихо, ніхто не ворухнеться, не рипне стілець. "Річка буковинська спить, щось у житі шелестить..." "Шкода, батько не чує. Кохається у всьому народному, старовинному". "О, нещасная дівчина..." "Як вона встигає? Щоб так співати, треба багато працювати над собою. А оті товсті теки — зібрання літературних джерел!.. її подруги, либонь, мають по одному, по двоє дітей. Цікаво, вона зазнала кохання? А може, тут, у залі, сидить її суджений?" "Щось у житі шелестить..." Пісня непомітно перейшла в тишу. Публіку ніби приспано. Та раптом — шалені овації... Всі троє підвелись, стримано вклонились.

Знову ведуча. Але зараз не до неї. Публіка в чарах самодіяльного тріо. На афіші перед Будинком учених так і писалося: "Самодіяльне тріо".

…Була десята вечора, коли Паливода, забравши з гардероба портфель, вийшов на вулицю. "Треба будь-що купити квіти", — міркував він, шукаючи очима квіткарку.

У кошику були самі тільки гвоздики. Він вибрав три свіжі, рожеві з довгими стеблами, поспішив знову до Будинку вчених. І вчасно, бо з дверей саме виходила Таміла. В руці — бандура в сірому цератовому чохлі. Йшла швидко, мабуть, поспішаючи на тролейбус. "Ця дівчина знає ціну часові", — подумав Ярослав. Зараз її тендітний стан щільно облягала чорна сукня з комірцем сніжно-білого мережива.

Помітила, стишила ходу.

— Добрий вечір! А я вас бачила. Ви сиділи в десятому ряді.

— Ви добре співали, — мовив Паливода, простягаючи квіти. — Не проженете, коли вас проведу? Давайте бандуру… На концерт не так просто було потрапити. На щастя, адміністратор виявився людяним. Сказав йому, що я у вашому місті останній день…

— Ще б пак! На такий концерт… — І вона почала перелічувати відомі імена.

— Та й самодіяльне ж тріо…

— Ми тут п'яте колесо до воза.

— Навіщо так? Вас приймали на рівні тих корифеїв, — сказав Паливода щиро.

Він відзначив, що волосся в неї не було заплетене в коси, як на сцені, а вільно спадало на плечі. Неон ліхтарів висинив його в колір мідного купоросу.

— Давно граєте на бандурі?

— З дитинства. Мене навчив один дідусь. Я ще і в школу не ходила, а вже бренчала "Ой, лопнув обруч". А потім закінчила музичну школу в Полтаві.

— Як ви встигаєте? Адже щоб заслужити такий успіх, який ви мали сьогодні, мало самих тільки аматорських вправ.

— Часу й справді обмаль, але не так щоб його й зовсім не було. До всього звикаєш.

Вони минули вже друге перехрестя. Сині манекени у вітрині магазину "Одяг" нагадували вихідців з царства тіней.

— А ті дві ваші колеги по сцені… Вони теж із науковців? — поцікавився Паливода.

— Можна сказати. Шубравська з університету, а Софієнко — аспірантка з політехнічного. Ми представляємо самодіяльність Буднику вчених. — Несподівано Таміла запитала — Ви знайшли собі притулок на ніч? Уже пізня година…

— Знайшов, — відказав Ярослав. — У поїзді.

— То ви вже й їдете, — в голосі її вчувалося розчарування. — Зробили щось корисного?

— Зробив, — посміхнувся він. — З вами познайомився.

Вона подивилась на нього пильно і, теж з усміхом, сказала:

— А крім того?

Паливода помовчав, спостерігаючи, як одинокі перехожі під ліхтарями наздоганяли власні тіні або тікали від них. А тоді мовив:

— З Мучником балакав…

— З Мучником?! — здивувалась Таміла. — А нащо він вам?

— У нього ж спектральні методи… Ярослав коротко переказав їй розмову з Мучником, після чого вона поцікавилась:

— То ви оті проби везете назад?

— Авжеж.

Минули квартал і Таміла повела його в бічну вулицю, яка не освітлювалась. Пройшли метрів двісті і зупинились біля парадного високого цегляного будинку.

— Знаєте що, — озвалась супутниця. — Залиште проби в мене. Я маю подругу, яка займається інфрачервоною спектроскопією. Думаю, не відмовить мені.

На вокзалі Паливода з'явився за дві хвилини до відходу поїзда. Аби не взяв квиток заздалегідь, не встиг би. Його не полишало відчуття бентежності, що з'явилося з того моменту, коли він, передавши Тамілі згорток з пробами, подякував.

— Та поки немає ж за віщо дякувати, — зауважила вона.

— Є,— сказав він. — За пісні.

Обличчя її, на якому доти було знати стриманість, враз проясніло. З тим виразом вона і зайшла в ліфт.

Поїзд давно вже минув освітлене передмістя і тепер долав моноліт ночі. Паливода лежав на горішній полиці купе, дослухався до глухого перестуку коліс. В звуках тих йому вчувалися два-три ритми якогось музичного твору, які повторювалися щораз з іншим відтінком. І думки його в супроводі того ритмічного постукування ставали то бентежними, то сумними… Бентежили ясні очі Таміли, погляд яких Ярослав усе ще відчував на собі. Він же — той погляд будив і сумну пам'ять… То була чорнява тендітна юнка, майже підліток. На інститутський вечір її привела Ярославова однокурсниця. Він танцював з тим зеленооким дівчам до закриття залу, а потім провів додому… Два роки побачень. Ще й зараз відчував дотики її гнучких рук. Вона могла б стати йому дружиною, та її батька — війського — перевели служити в інше місто і вона поїхала з сім'єю — мати-бо вважала її ще дитиною і не наважилася залишити в старій квартирі. Вона поїхала незайманою… В її листах тепла й любові було не менше ніж в обіймах. Перед очима ще й тепер стояли маленькі округлі літери — її почерк. "Славко, які ж ми були дурні того вечора…" Він так і не збагнув, чого вони були дурні: через аж надто палкі обійми чи тому, що не переступили останньої межі зближення. Скоріше, останнє. Те останнє читалося поміж рядками, її листи… У нього їх зберігалася ціла папуша. В них іноді були фотокартки з наївними дарчими написами. З останньої він домалював портрет, який колись починав малювати з натури. Коли малював чорне волосся, то ніби відчував його на дотик, на запах. Це сильне й дивне відчуття, коли людина, яка знаходиться десь далеко, відчувається зорово, на дотик. Мабуть, в обдарованих у такі хвилини з'являються геніальні полотна.

Ярослав, уже крізь дрімоту, спостеріг, що попри спогади про Варвару, в пам'яті весь час стояло обличчя Таміли. На мить здалося, що думає про ту саму дівчину. З тим і заснув.

10

На роботу Ярослав прийшов перед обідом. В кімнаті був тільки Лебідь. Геннадій Васильович не одразу відвів очі від карти, над якою схилився.

— Щось дуже скоро ти… — озвався він. На запитання, де Чередниченко, відказав:

— Поїхав по зразки на шахту. — По хвилі додав з сумним усміхом: — Утопаючий хапається за соломинку.

Ярославові було неприємно те почути, але він промовчав.

Прийшла Войтович. Вона аж зігнулася під ношею важкого портфеля, який давно вже втратив форму і тепер нагадував торбу. Поставивши його біля столу, полегшено зітхнула і аж тоді привіталась.

— Оце сиділа досі в університетській бібліотеці,— пояснила свою відсутність. — А ви ж чого так рано з відрядження?

— Нічого там робити, — відказав Паливода. Погляд його ковзнув по шолому і шкуратянці, що висіли на вішалці. Сам господар тих речей з'явився одночасно із дзвоником на обід.

— О, та тут уся компанія! — вигукнув Гончаренко. — І до Лебедя: —А ви що, Геннадію Васильовичу, сьогодні зраджуєте їдальню?

— Ну, авжеж, — зауважила Войтович. — Він скоріше дружину зрадить.

— Іду, іду, — озвався Лебідь.

— …Як притис мене на святі Дня геолога, — звірялася Войтович Паливоді,— аж дух забило. Мужчина! Дарма, що вже за п'ятдесят і волосин на голові, як трави на солончаку… Від нього пахло тоді дорогими цигарками і коньяком. Та й в науці щось важить. Самого Жабура підтяв. Той збирався захищати кандидатську й докторську одночасно, але після статті Лебедя в "Геологічному журналі" відмовився і вийшов на захист тільки з кандидатською.

Ярослав тим часом дістав з портфеля запис публікації, яку дала йому Таміла Андріївна… Скоро він забув про Войтович, яка щось казала, бо виявив у статті дані, що цілком підтверджували можливість існування у вугіллі нітросполук. Він пошкодував, що не міг поділитися зараз своєю знахідкою з Чередниченком… В статті також наводилися приклади препаратів, за допомогою яких можна розчинити органічні компоненти вугілля.

— …Ну, виїздили щось? — долинув ніби крізь запону низький голос Войтович.

Ярослав підвів очі і побачив перед собою через один стіл шорстке фарбоване волосся і маленькі плечі, обтягнуті зеленою в'язаною кофтою.

— Виїздив, — озвався.

— Отже, надія таки є?

— Надія на що? — не зрозумів.

— На те, що нас не розженуть. "Саме це було б зараз дуже недоречно", — подумав Паливода, а вголос сказав:

— Передчасно щось казати.

Гончаренко в своєму темно-синьому костюмі нагадував пілота цивільної авіації: мав спокійне рум'яне обличчя, яке прикрашала біла сорочка з блакитною, під колір очей, краваткою. Від нього ще не вивітрився дух їдальні. Він сів до столу і ні до кого зокрема не звертаючись, сказав:

— Ал-ле ж і ловко нам донедавна велося. Як котам на горищі, де окорок підвішено. Захотілося їсти — стрибонув, вигриз шмат і знову мурчиш собі благодушно… Гай-гай, зняли той жирний окіст. Тепер нашому братові-котові по смітниках доведеться никати. А там 1 харч не той, і пацани з рогатками…

— Атож, — погодився Лебідь. — Кепсько стане вашому братові-котові.

— А вн до таких не належите? — поцікавилась Войтович.

— Авжеж ні. З нового року відбуваю в Мозамбік — за контрактом,

— Хе! — повеселілим голосом озвався Гончаренко. — Ви, Геннадію Васильовичу, — той же таки кіт, але в експортному виконанні… Мейд ін УРСР.

— Не треба всіх на свій копил рівняти, Гончаренку, — незлобиво зауважив Лебідь. — Там, куди я їду, звітувати треба буде не купою мотлоху на столі, а ділом.

— Так таки й купа мотлоху… — геофізик з усіх сил намагався не виказати образи в голосі. Він став раптом дуже діловим: одягнув халат, ввімкнув паяльник і, взявши тестор, почав "продзвонювати" схему датчика.

Наступного дня подзвонив Чередниченко. Покликав геофізика. Войтович, передаючи трубку Гончаренкові, тихо зауважила:

— А ми ж тут усі на місці, як відмінники.

— Костю, коли приїде Паливода, виписуйте відрядження в Шахтарськ. Я очікуватиму на шахті… Ага, захопіть з півсотні мішечків на проби… Ти мене чуєш?

— Чую… — Гончаренко хотів сказати, що Паливода вже на місці, та Іван Олексійович поклав трубку.

Їхали цілий день. Спочатку поїздом до Донецька, а тоді автобусом до Шахтарська.

Чередниченка знайшли в гуртожитку. Він сидів за столом і читав газету.

— Молодці, що так хутко, — сказав замість привітання. Тут на пласті "к"-п'ять нарізають новий штрек. Так от, задача: спускатися щодня в шахту і, перед тим, як вибухівники проведуть відпалку, набирати зразків — прямо з забою. — Іван Олексійович витяг з піджака, який висів на спинці стільця, потертий портмоне і дістав з нього якісь клаптики паперу. — Ось, записки головного інженера в лампову, номерну та лазню… Ага, в шахті не розлучатися. Я того разу дурницю утнув, що відпустив був Ярослава одного. — Чередниченко помовчав, а тоді, кивнувши на ліжка з підбитими подушками і рушниками, сказав:

— Розташовуйтесь. Умивальник — у кінці коридору.

— Шефе, а чого так терміново? — озвався Гончаренко.

— Ой, Костю, не кликав би вас, аби не клятий гастрит… Не сприймає мій шлунок жодного харчу, крім домашнього… А зразки ж слід відбирати кожного дня, до і після викиду. Якщо такий станеться…

…Коли вже повдягались, Іван Олексійович поцікавився наслідками Ярославового відрядження. Почувши про Мучникову пропозицію, сказав з усміхом:

— Отже і їм там прикрутило… Поки що про це не може бути й мови. Ми й так ледь-ледь кінці з кінцями зводимо. А невідомо ще, що на нас чекає в новому році.

Сіра шахтарська роба нівелювала. Шахтарі відрізнялися тільки постатями. Один був середнього зросту, вгодований чолов'яга, куртка ледь застібалася на грубому животі. Та попри ті статки, він виявився жвавим і беручким. "Баран", як тут називають бурильний станок, безсило борсався в його руках, всвердлюючись в вугільний пласт. Другий шахтар — повна протилежність гладкому, одяг на ньому теліпався немов на вішалці. Цей, схилившись над ящиком з вибухівкою, готував заряди. Його довгі пальці ніжно брали детонатор, стовпчик вибухівки, з'єднували їх. Паливода з Гончаренком тим часом наповнювали торбинки пробами вугілля, не без остраху позираючи на худорлявого. Пласт складався з п'яти пропластків, і вони відколупували від кожного зокрема.

Просвердливши нарешті потрібну кількість шпурів, гладкий вимкнув "баран" і в тиші, яка раптом настала, запитав:

— То що скаже наука? Бути викидам чи ні?

— Наука мовчить, коли слово бере тротил, — відказав Гончаренко.

Чоловік хмикнув. Його напарник заходився начиняти щойно висвердлені шпури вибухівкою.

— Гайда вже хлопці, гайда, — заквапив гладкий.

Вони йшли обабіч вузькоколійки по свіжому дерев'яному настилу. Металеві арки, якими кріпився тунель, були ще новими, без слідів іржі. Шахтар спрямував промінь світильника на два дроти, що тягнулися від забою. Нарешті він спинився біля вибухової машинки.

— Ну, хай щастить, — сказав. — Дорогу знайдете?

— Знайдемо, — запевнив Гончаренко. Геофізик ішов попереду. Загалом він не відрізнявся мовчазною вдачею, та цього разу не озивався. В Паливоди на душі було теж незатишно. Відійшли вже далеченько, коли почули, як бухнуло і водночас здригнулася під ногами земля.

— Рвонули, — зауважив Гончаренко. — До речі, тепер я знаю, де апробувати мій датчик… У вибої. Бачив, як глибоко вони всвердлюються.

Прилад поставлю на виході з дірки і таким чином весь материнський газ пласта проходитиме через датчик.

Знову йшли мовчки. Поминули кілька відгалужень штреку. Гніт, який Паливода спершу ледь відчував на спині, дедалі давався взнаки — лямки заплічної торби впивалися в тіло, судомило плечі.

— Колего, — озвався Гончаренко, — скажи чесно, справа варта заходу?

Ярослав спрямував на нього промінь світильника і побачив на широкому замурзаному обличчі дещо іронічну посмішку.

— Ясніше, будь ласка… — попрохав.

— Ну, чи не дурно ми тут переносимо злигодні?

— А ще ясніше?

— Ну, добре, — сказав Гончаренко рішуче. — Ти переконаний, що твоя ідея — не блеф? Тільки не ображайся. Я цю думку нікому, крім тебе, не висловлював… Якось дивно виходить. Багато науковців найвищого рангу роками б'ються над проблемою викидів і тільки й дотумкали до провокаційних вибухів на пластах. А ти — хімік за фахом, по суті стороння людина, висуваєш таку сміливу концепцію.

Незатишно стало Паливоді від тих слів. На мить навіть забув про біль у плечах від лямок рюкзака.

— Тільки не подумай, що я вважаю тебе авантюристом, — в голосі Гончаренка з'явився відтінок вибачливості.— Але ж якщо все є так, як ти кажеш, то маємо найголовніше — фізичний смисл явища. А це відкриття!

— А коли й так, — озвався Паливода. — Чи, може, не всі мають на те право?

— Безперечно, мають. Але відкриття, перед тим, як ним стати, мусить пробитися крізь міцне павутиння уявлень, концепцій, та й просто амбітності законодавців від науки. А воно міцне, те павутиння, ой, яке міцне! Не одна вже свіжа думка в ньому заплуталась.

Паливода якийсь час обмірковував те, що йому сказав Гончаренко, а тоді мовив:

— Поки що йдеться не про відкриття, а про більш-менш надійний індикатор викидів… Щоб шахтарі, приступаючи до роботи, знали, де на них чекає небезпека. А у що та наша робота згодом виллється — покаже перевірка.

Геофізик, що йшов попереду, раптом зупинився, прислухався.

— Щось не чутно повітряного потоку, — озвався.

Паливода вже й сам помітив, що в тунелі був якийсь невластивий для шахти затишок. Водночас повітря вряди-годи коливалося, як від омаху пташиного крила. Гончаренко зняв з каски рефлектор і спрямував світло в глиб штреку. Кроків на двадцять вихопилися іржаві арки і бетонні затяжки — стіни тунелю. Далі промінь розчинявся в густій темряві.

— Ходімо, — рішуче сказав Гончаренко. Та не пройшли вони й двохсот метрів, як світна пляма уткнулася в мурована із шлакоблоків стіну з великими дерев'яними дверима й люком у них. Чулося сичання. То крізь шпарини втягувалося повітря. Гончаренко потягнув за ручку, але двері не піддалися; уперся ногою в одвірки — наслідок той самий. "Охляв чи що?" — подумав Паливода і теж вхопився за ручку. Та як вони не силкувались, а двері не піддавалися, немов їх цвяхами було прибито. Тоді Гончаренко взявся за ручку люка. З великим зусиллям їм удвох пощастило відхилити його. Враз вони опинилися в потужному струмені, який прямо всмоктував в отвір. Гончаренко першим поліз у ту повітряну круговерть, та щойно згорблена постать затулила метрову амбразуру люка, як велетенська сила підхопила його і пожбурлила кудись углиб, за перегородку. Гупнуло і водночас почулося:

— Паскудство!

Паливода, не довго думаючи, кинув услід колезі рюкзак і саморятівник (їх понесло немов повітряні кулі), тоді й сам приступив до люка. Зловісно засичало повітря між луткою й постаттю. Ярослава вибило, як чіп; на мить вісімдесятикілограмове тіло заширяло в ураганному струмені і вдарилося в дерев'яну перетинку, яка виросла в кількох кроках від першої. Шпигнув гострий біль у лікті: перед тим хряснули дверці люка.

— Ми в мишоловці,— озвався Гончаренко. Він уже отямився і тепер вихоплював променем із темряви арки, грубу кладку, двері й люк, герметизовані пасами з транспортерної стрічки.

Вони сиділи в тамбурі, одні двері якого були щільно припасовані, другі — абияк збиті. Тут же лежала купа крепіжної деревини і шмат вентиляційної труби з прогумованого брезенту.

— На горі десь працює потужна витяжка, — знову подав голос геофізик. — А ось це, куди ми вклепались, одна з вентиляційних перемичок.

Він підвівся з купи обапол і зробив спробу відхилити люк.

— Колосальний перепад тиску, — мовив важко дихаючи. — З одного боку вакуум, з іншого — нормальний… А ми — між тим і тим.

Вони кидалися на двері з розгону, та у відповідь тільки голосніше сичало повітря. Виснажені, повсідалися знову на купу крепіжної деревини. Гончаренко оглядав кожен закуток тамбуру, щось шукаючи. Тоді підняв шмат труби з прогумованого брезенту і став пороти його по шву. Ярослав дивився на те здивовано, не тямлячи, нащо він те робить. Та коли той запнув брезентом щілини в протилежній від люка перегородці, ураз збагнув. З тим відчув, як у вухах щось клацнуло. Він підійшов до дверей і з силою, але відхилив їх.

— Але ж і метикуватий ти, колего! — вигукнув Паливода.

— Я тебе завів у цю пастку, я ж тебе з неї і вивів, — відказав вдоволено геофізик, впрягаючись в лямки рюкзака.

За тиждень приїхала Войтович. Пообідала з ними в шахтарській їдальні і, забравши проби, яких назбиралося вже чимало, майнула на інститутському РАФі в зворотну дорогу. Повідомила тільки, що Івана

Олексійовича поклали в лікарню з гастритом, а Лебідь готується в Мозамбік.

А ще через три дні чергова гуртожитку покликала Паливоду до телефону. Дзвонила та ж таки Войтович. Вона була вкрай лаконічна:

— Колего, Наталка всі проби проаналізувала. Є кілька з критичним вмістом нітрогруп… — і перелічила п'ять останніх проб, які вони відібрали в день її приїзду. — Чередниченко радить побалакати з директором шахти.

На запитання, чого не зателефонував сам Іван Олексійович, сказав, що він усе ще в лікарні. Хоча дзвонить і цікавиться аналізами щодня.

11

Олена Миколаївна, не кваплячись, попрямувала до президійного столу. Зі спини вона нагадувала велетенську краплю або знак оклику — мала великі, обтічної форми, плечі, вузькі стегна, тонкі ноги. Взуття носила просторе, від чого складалося враження, що та крапля на підставці… Вона спинилася біля столу і, перед тим як сісти, окинула всіх серйозним материнським поглядом. З виду вона була просто огрядною сорокап'ятирічною жінкою з важким бюстом. Мабуть, і плечі її заокруглилися від отого щоденного тягаря. Світло-каштанове, прибите сивиною волосся, яке давно вже не знало перукаря, свідчило, що ця жінка не має змоги марнувати дорогоцінний час на салон зачісок, як ота аспірантка Оката, що звітує зараз про свою роботу на вченій раді. Олена Миколаївна добре вписувалася в місце головуючого за довгим столом. Вираз обличчя, постать підносили її становище над просто офіційним — вона скоріше нагадувала велику матір, у якої багато дорослих дітей і з якими в неї доволі клопоту.

Оката скінчила говорити і, згорнувши в рурку аспірантський план, сторожко поглядала на головуючу. А та німувала, скельця її окулярів в

тонкій позолоті блискали то на одного, то на іншого науковця — їх сиділо в залі трохи більше двадцяти. Але бажаючих виступити не виявилося. Тоді заговорила сама Олена Миколаївна.

— Це добре, що ви на відмінно поскладали кандидатські. Але, як кажуть, це необхідне, але не достатнє. Скажу вам прямо — мало працюєте-Мало!

Таміла Андріївна підняла заклопотані очі і побачила спрямовані на себе грубі лінзи окулярів. Ті лінзи потворили очі Олені Миколаївні, робили їх лупатими й маленькими, схожими на очиці рака чи павука.

— Дозвольте… — Панько Семенович, що сидів у кінці залу, звівся на рівні.— Мо', що повз вуха пролетіло… Так ви, Таміло Андріївно, виконали аспірантський план чи не виконали?

— Виконала, — притишено озвалась Оката.

— А, може, теє… Даруйте, може, ви його виконали за рахунок якості? Га, Олено Миколаївно, у вас є сумніви щодо якості експерименту аспірантки Окатої?

— Ні, я цього не казала… — В голосі Ченко вчувалася прикрість.

— Отже науковий план Таміла Андріївна виконала, якість експерименту не викликає сумніву… Так чого ж вона, по-вашому, мало працює?

— Бачите, аспірант — людина творча. Наука повинна його захоплювати. — Голос жінки раптом став мрійливим: — От, пригадую, свої аспірантські літа. Я не те щоб у кіно ходити, я поїсти забувала. В мене в дослідницькій стояла канапа, як у лікарняних кабінетах, так я на тій канапі часто й ночувала. Чоловік, бувало, жде, жде вдома, а тоді не витримає та й з'явиться десь опівночі. А в мене саме робота кипить…

Пройдіться-но тепер, Паньку Семеновичу, повз інститут години, скажімо, о восьмій вечора, та погляньте на вікна, де працюють аспіранти. В них темно. Наука, бачите, відпочиває. А вона не повинна відпочивати! А ще гірше, коли наука має суперницю. Не подумайте тільки, що я проти самодіяльності. Самодіяльність — друге, культурне, так би мовити, лице інституту. Але коли самодіяльність переходить у професіоналізм, то тут ви мені даруйте. Одне йде на збиток іншому — незаперечна істина.

— Не така вже ця істина й незаперечна. — Важка нижня губа та приплюснутий ніс надавали обличчю Панька Семеновича дещо глумливого виразу. — Он Бородін свого часу був відомим хіміком, а математик Льюіс Керролл дав людям "Алісу в країні чудес". Я вже не кажу про Леонардо да Вінчі...

— Ну, Оката — не Бородін і не Леонардо да Вінчі,— зауважив Мучник.

— А вам звідки відомо, хто вона така, колего Мучник? — В голосі Панька Семеновича вчувалося роздратування.

— Годі-бо вам, Паньку Семеновичу, — тихо попрохала Таміла, яка сиділа поряд зі старим. Панько Семенович грузько опустився в крісло.

— Старий я вже, золотко, а от ніяк не звикну до цього войовничого міщанства. Мало того, що самі плюють на все, крім харчу та всіляких вигод, так ще й від інших вимагають того ж.

— Прошу слова... — підняв руку Мучник. — Справа не в тому, що Оката мало працює. Просто не видно її роботи. Так. Аспірантський план вона виконала, робота, судячи зі статті, що недавно з'явилася в журналі, їй удалась... Ну, то й що? Яка з того користь відділу? Від нас вимагають зараз не пояснень, яким чином у вугіллі з'являється газ, а скільки його знаходиться в певних вугільних товщах... Он лежать сотні проб із

свердловин, а сорбцію робити нікому. Чом би цим не зайнятись аспірантці Окатій, га?

— Іншими словами, ви пропонуєте мені змінити тему дисертації? — Підвелась Таміла.

— Чому ж змінити? Спрямувати її трохи в інше русло.

— Сьогодні ви пропонуєте зайнятися сорбцією, бо її нікому робити — Макогонова звільнилась, а завтра — ще бозна-чим. Я не згодна. Тему моєї дисертації затверджено вченою радою інституту.

Того дня Таміла вперше відчула себе чужою в своїй маленькій дослідницькій. Кімната ця з витяжною шафою, блискучими демпферними вагами та газоаналізатором давала притулок багатьом поколінням аспірантів, але всі вони проходили крізь неї, немов крізь коридор. Несталість, хисткість свого становища відчувала Таміла Андріївна. Навіть з'явилося відчуття, що їй вкоро доведеться покинути цю кімнату. А шкода, вона вже звикла до неї, до галуззя за вікном, на якому так затишно спинити погляд, коли щось обмірковуєш… Руки не лежали ні до чого, але вона все ж спромоглася одягти халат. Пій-малася на думці, що дивиться на себе в люстро, як на сторонню людину: обличчя бліде, як із зими — аспірантські вакації вона провела в цих стінах, навіть до мами не їздила. Вперше відзначила в своїй зовнішності якусь невідповідність, навіть штучність. Довго не могла втямити, в чому вона, та нарешті зрозуміла: жовте волосся й зелені очі. До цих очей було б природнішим її темне волосся. Вона посміхнулась, пригадавши, як бабуся кпинила з неї в дитинстві, казала:

"Сатана — зелені очі".

Почула в коридорі кроки. Не постукавши, зайшов Мучник. На свіжовиголеному обличчі вигравала бадьора посмішка.

— Розгнівалась, га? — Він підійшов досить близько і втупився в неї сірими, майже безбарвними, очима. Мучник взагалі мав звичку підходити надто близько.

Таміла нічого не відповіла, лише невизначено стенула плечима і сіла до столу — принаймні він тепер не зможе близько підійти.

— Не сердься. Нічого лихого ми тобі не зичимо. На сорбції теж можна зробити дисертацію.

Як на сорокап'ятирічного чоловіка він не був надто вгодованим, до того ж просторий сірий костюм під колір сивіючого волосся ховав найменші вади фігури. Його випещене лице було бадьоро-привітним.

Таміла сказала:

— Дотримуючись сентенції Олени Миколаївни, аспірант — людина творча. Наука його мусить захоплювати. А ваша сорбція мене навряд чи захопить. Та й чого б то я мала ні сіло, ні впало кидати свою роботу й виконувати вашу? Візьміть на місце Макогонової техніка і він любісінько даватиме вам по десятку аналізів на день. До речі, це вам дешево обійдеться.

— Гаразд, поясню. Нам потрібна зацікавлена людина, а не просто виконавець. Щоб з часом ця людина узагальнила матеріал і написала звіт. Розумієш? — Мучник для переконання знову зазирнув їй у вічі, але помітив там лише лихі вогники. — А звіт — то дисертація… І тобі добре, і тему витягнемо.

Якусь мить вона заклопотано розглядала фотокартки під склом, тоді мовила:

— Я подумаю.

— Тут нічого думати, Таміло! Такі пропозиції випадають не кожному аспірантові.

— Я подумаю, — повторила вона. — Подумаю. Але не певна, чи зможу пристати на вашу пропозицію. До того ж я не можу вирішувати це питання сама. Мушу порадитися з шефом.

— Про шефа не хвилюйся. Ми з Оленою Миколаївною недавно відвідали його в лікарні і пояснили ситуацію. Ось його слова: "Це питання може вирішити тільки сама Таміла Андріївна".

— Чи не здається вам, що ви з Ченко готуєте мою згоду в не дуже чесний спосіб?

— Що ти маєш на увазі?

— Спершу в мене за спиною робите спробу заручитися підтримкою шефа. А потім, коли він залишає мені право вирішувати самій, Ченко вдається до шантажу… Не робіть великих очей. її виступ на вченій раді інакше й не назвеш. Людина з густою кримською засмагою на лиці закидає ледарство людині, котра аспірантські вакації провела в цих стінах. Навіть самодіяльність пішла в хід. Бридко було слухати… А оте просторікування про науку! З такими переконаннями в її роки слід бути принаймні членом-ко-респондентом, а не кандидатом технічних наук.

— Що за нісенітницю ти кажеш? Ніхто й гадки не мав діяти за твоєю спиною. — В бархатистому баритоні Мучника струмувало щире обурення. — Розмову цю з шефом ми завели цілком випадково — Макогонова-бо звільнилась: ну, він і поцікавився, що ми гадаємо робити далі. Ось Олена Миколаївна й запропонувала твою канди-датуру.

Таміла раптом подумала, що голова Мучника нагадує їй голову лева. Над чолом — копиця сивіючого волосся, акуратна, немовби підбита з боків вітром. Перед тим, як зайти до неї він, мабуть, ретельно

причесався. Він таки симпатичний чоловік, хоч і ділок. В усьому шукає вигоду.

— Та добре вже, добре. Я подумаю…

…Коли за Мучником причинилися двері, Таміла на мить дала волю почуттям. Але тільки на мить… Витерла дві сльози, які прокреслили на щоках ледь помітні сліди від туші, і стала обмірковувати ситуацію. Вона й раніше вловлювала в материнській суворості очей Ченко дивний блиск, який однаково можна було вважати і як настороженість, і як заздрість немолодої вже жінки. З часом, коли Олена Миколаївна довідалася про друге, так би мовити, життя Таміли, до невизначеного блиску її оливкових очей додалася ще й злість. Щоправда, вона маскувалась під осуд: мовляв, слід займатися чимось одним. Але Таміла вловлювала шостим відчуттям, що то була таки злість. Не могла збагнути тільки джерела її — чи йшла вона від звичайної заздрості, а чи від чогось значно гіршого… Якщо донедавна ставлення Ченко до Таміли обмежувалося лише виразом на обличчі, непевним бли-ском очей, то тепер воно змінилося в напрямку практичної дії, яку коротко можна було сформулювати так: збити з домінанти (по-народному "з плигу"), а відтак перешкодити як у науковій, так і в мистецькій діяльності… На мить згадався недавній концерт, просвітління на лицях людей, подив і захоплення в очах нового знайомого. Чи доведеться їй ще, бодай раз у житті, зазнати такої уваги?.. Вона раптом згадала, що на ній робочий халат і, підійшовши до витяжної шафи, розгорнула пакунок з вугільними пробами, які залишив їй Паливода.

12

Директор дивився на них з-під лоба. На широкому вилицюватому обличчі вгадувався вираз настороженості. А в примружених волошкових очах Паливода відзначив іскринки, які він помічав у багатьох шахтарів, і які свідчили про здатність моментально оцінювати ситуацію і так же моментально на неї реагувати. Директор мав коротку жилаву шию, на

якій не сходився комірець. Краватку було пов'язано абияк. Всім своїм виглядом він ніби запитував: <<Ну?>>

— Ми з інституту, — сказав Гончаренко.

— Команда Івана Олексійовича? — директор, здавалося, не цікавився, а стверджував. — Щось не так?

Гончаренко виразно подивився на Паливоду і той, розгорнувши рурку міліметрового паперу, сказав:

— Не сьогодні — завтра на пласті "к"-два має статися викид. — Він поклав на стіл смужку міліметрівки, на якій в масштабі було намальовано штрек і позначено місця відбору проб. — Ось тут.

— Але ж на цьому крилі завжди було спокійно, — сказав директор і Ярослав відзначив, що в очах у нього погасли блискітки, що свідчили про здатність миттєво реагувати, і натомість з'явилася допитливість.

— Тепер не буде, — сказав Паливода і сам сторопів від упевненості, з якою він те промовив. Гончаренко подивився на нього здивовано. Директор пошкріб білясту лисіючу голову, запитав:

— А де Іван Олексійович?

— Хворів, — озвався Гончаренко.

— Викид станеться в момент відпалки чи?.. — Він подивився на них уважно, і вони зрозуміли, що саме він не договорює.

— Цього ми не можемо сказати, — відповів Паливода.

Вони наближались до вибою — Паливода, Гончаренко і двоє шахтарів. Гончаренко допомагав нести "баран", а Паливода — ящик з вибухівкою. Гладкий шахтар, котрого звали Іваном, кивнув на полицю під стелею штреку, на якій стояли квадратні посудини, звернувся до напарника:

— Ти ба, Дядю, примостили вже каструлі з пилом. Ма'ть, пахне смаженим.

Ярослав подумки відзначив, що директор таки повірив їм і наказав нічній зміні поставити неподалік від вибою ящики з інертним пилом. Якщо викид, справді, станеться, то газова хвиля, перекинувши ящики і змішавшись з інертним пилом, уже сама не вибухне. Зрозумів це і Гончаренко. Він повів світильником у бік Паливоди, хоча нічого й не сказав.

Робота почалася так само, як і багато днів до того. Дядя чаклував над вибухівкою, а гладкий заходився з'єднувати "баран" із шлангом, по якому подавалося стисле повітря. Ярославові ж не виходило з голови запитання директора: "Викид станеться в момент відпалки чи?.." Далі слід було розуміти: "чи в момент дії інструмента на вибій?" Коли б знати в якому саме про-пласткові міститься найбільше нітросполук, то можна було б порадити Іванові не чіпати його, а висвердлювати шпури в сусідніх. Але, на жаль, Войтович переказала середньопластові дані… Тим часом вони з Гончаренком відколупували шматочки вугілля, занотовували на клаптиках паперу "прив'язку" і клали те в окремі торбинки.

Іван не поспішав свердлити. Він принюхувався, припадав вухом до пласта, прикладав долоню. Нарешті озвався:

— Дядю, а ходи-но… В тебе руки чутливіші. Вибій сьогодні здається мені теплішим ніж учора.

Вибухівник став щупати кожний пропласток окремо. Він мав довгі і якісь нервові пальці. Нарешті сказав:

— Помисливий ти, Йване… — І приступився до ящика з вибухівкою.

Іванова помисловість передалася й Ярославові. Спостерігаючи тоненький струмок вугільного штибу, що цібенів з-.під свердла, він відчував, як з дна його свідомості піднімається щось важке й темніше за саму темряву. Те почуття було пізнане ним з п'яти років, коли він — дитя ще — заблукав у підвальному лабіринті висотного будинку. То був страх.

Вони віддалилися від вибою метрів на двісті, зупинилися біля вибухової машинки.

— Зажди, Дядю, — озвався Іван до напарника, який заходився з'єднувати дроти. — Мо', далі одійдемо? — І полоснув променем по обличчях Паливоди й Гончаренка. — Га, брати? — звернувся до них.

Ярослав устиг помітити, що в очах шахтаря не було ні страху, ані настороженості, а тільки іскрилися оті особливі блискітки, що свідчили про здатність миттєво оцінювати ситуацію і так само миттєво на неї реагувати.

— Нє пущай вєтри, — відказав Дядя.

— Може, й справді, слід би подалі…— озвався Гончаренко.

— Авжеж, — наполягав Іван, відчувши підтримку. — І дільничний сьогодні застерігав…

— Як, громада, так і я, — добродушно погодився Дядя і, від'єднавши дроти, взяв машинку.

Спершу трусонуло землю, а тоді гухнуло. Звук був схожий на глухий грім. Крізь щілини в затяжках посипалась порода.

— Брати, — ноги в руки! — хрипко крикнув Іван і кинувся бігти, зриваючи на ходу кришку саморятівника.

Ярослав відчув, як клацнуло в вухах, а тоді їх стало прямо витискати. Здавалося, за спиною рухається величезний поршень. Пробігли з півсотні метрів і гулькнули слідом за Іваном в бічний ходок. В обличчя повіяло свіжим повітрям. Скоро Іван спинився і кучеряво вилаявся.

— …Га, Дядю, а я що казав! — Він, здавалося, радів, що вийшло по-його. — Сьогодні вибій був таки тепліший ніж учора… А що на те наука?

Паливода й Гончаренко повели один на одного променями, але промовчали.

— Наука з переляку забула покидати заплічні торби, — озвався Дядя. І додав повчально: — Хлопці, в таких випадках кидайте все, крім саморятівника.

Раптом в променях світильників заіскрився пил і водночас стало важко дихати.

— Пішли, брати, — заквапив Іван. — Треба ще на-гора подзвонити.

Їхня кімната в інституті здалася Паливоді тісною й незатишною. На столах — купи звітів, книжок, журналів, по кутках — рулони креслень. Та й постать Лебедя — згорблена над картою немов докір… Але добрий настрій і товариський дух, що запанували тут з самого ранку, скоро зробили ті незручності невидимими.

Розповідав Гончаренко. Змарніле обличчя Івана Олексійовича дедалі оживало. На ньому навіть з'явився рум'янець. Вислухавши про підозри свердляра Івана, він зауважив:

— Старі шахтарі відчувають небезпеку. І справа не в тому, що їх настрахав дільничний...

— До речі,— озвався Паливода, — там, в вибої, мені вчувався якийсь запах. Досі не можу пригадати чим пахло, але таки пахло — чимось знайомим.

— Мабуть, переляком, — озвався Лебідь. Гончаренко хихикнув, зауважив:

— Я здогадуюсь чим пахне переляк, але такого там ми не чули.

Не приховувала оптимізму й Войтович. Вона походжала в новозв'язаній сукні від дверей до вікна, немов на помості будинку моделей. — Але ж і колеги! Я пишаюсь вами! — добродушно іронізувала.

— Ми, Валю, теж пишаємося тобою, — казав Гончаренко. — Щоб зв'язати таку сукню, слід мати неабиякий хист.

— Так? — Жінка кокетливо повела каштановими очима на геофізика. — Вважаєш нічого собі вийшло?

— Не те слово! І колір салатний — тобі до лиця.

Припинив потік благодушності Чередниченко.

— Ти й тепер вважаєш, що заявляти про твій показник передчасно? — звернувся він до Паливоди.

— По-перше, не мій, а наш, — відказав Ярослав. — А по-друге, з часу нашої з вами розмови на цю тему не змінилося нічого. Як і тоді, немає прямих доказів, що саме нітрогрупи виконують роботу викиду. До того, як вийти з цим показником на люди, слід мати підтвердження нашого методу бодай одним якимось іншим. Ну, хоча б спектральним.

— А що чути з тієї організації, куди ти їздив? — поцікавився Іван Олексійович.

— Мовчать поки…

— То виписуй відрядження і — з богом.

13

З інституту Таміла вийшла о восьмій вечора. Каштани переплiталися вгорі кронами, роблячи й без того вузеньку вуличку схожою на довгу тінисту альтанку. Вітер враз обхопив стан Таміли, затріпотів тонкою батистовою блузкою, пустував у волоссі.

У кав'ярні "Пінгвін", в наріжному будинку за триста кроків від інституту, крім морозива, можна було з'їсти тістечко чи бутерброд із склянкою міцного чаю. Здаля кав'ярня нагадувала великий акваріум з людьми; завітати до неї закликали семеро майстерно зроблених пінгвінів. На грудях кожного з них горіла відповідна літера назви кав'ярні.

Порівнявшись з вітриною, Таміла побачила Панька Семеновича. Старий спроквола щось жував, запиваючи вряди-годи ковтком якогось напою. Він, мабуть, розмірковував над чимось невеселим, бо місце постійної іронії на його старому обличчі поступилося неуважливості. Таміла дивилася на згорблену самотню постать і її охоплювало співчуття. Цей добряга, який з дитячою довірою тягнеться до кожного,

хто потребує допомоги, сидить зараз самотній, не потрібний нікому. Вона рішуче попрямувала до його столу.

— Непогане містечко для побачень, — мовила, підсідаючи. — А де ж вона? Запізнюється?

— Це гарні жарти, дитя моє,— обличчя його враз проясніло. Таміла вловила в ньому вдячність. — Та кажіть-бо, кажіть. Таке приємно слухати.

— Ага, я отак розважатиму вас теревенями, а там, гляди, вчепляться мені в патли...

Офіціантка, угледівши свою постійну відвідувачку, спинила на ній запитальний погляд. Таміла підняла два пальці, мовляв: дві порції.

— А, будь-що-будь, — продовжувала вона. — Хай не запізнюється — адже ви на вісім домовлялись? Так?

— Так, на вісім. У неї були чорні, мрійливі очі, біле, мов з гіпсу, обличчя і стрункий, як у вас, дитя моє, стан.

— Щось я не втямлю. Ви кажете про неї в минулому часі?

— В далеко минулому! Років сорок п'ять тому це було. І.уявіть собі, Таміло, у цій же кав'ярні...— Старий уперше назвав її по імені; до цього він казав на неї "золотко", "дитя моє", "Таміло Андріївно". — Атож, саме тут. А поряд, на розі, був кінотеатр "Серп і молот"...

— Ну й де ж вона зараз, та щаслива смаглявка?

Тієї ж миті Таміла пошкодувала, що запитала. Обличчя сусіда по столу пойнялося болем. Він на хвильку замовк, а тоді мовив, не підводячи очей:

— Я був на фронті, а вони при евакуації потрапили під бомбардування. Вона і двоє наших дівчаток…

Офіціантка поставила перед ними дві порції "ескімо", политого малиновим сиропом.

— О! Що це ви надумали! — Панько Семенович театрально розвів руками, проте в постаті його було більше природного трагізму ніж театральності.

Таміла підвела на нього очі, мовила притишено:

— Даруйте за те нерозумне запитання.

— Та нічого. Я сам почав… Слухайте, а чого це на вас напосілась Ченко?

— Хотять з Мучником щоб я сорбцію їм робила.

— Тільки це? — задумливо примружив очі старий.

— Понабирали госпдоговірних тем, а виконавців катма. От вони й хотять на мені виїхати.

Якийсь час вони сиділи мовчки. А тоді озвався Панько Семенович:

— Може, я помиляюсь. Але мені здається, що стосовно вас Олена Миколаївна проводить якусь політику. В чому вона — та політика —

важко сказати. Але вона є...— Поміркувавши, старий додав: — В мої часи таких людей, як Ченко, було дуже багато. Я їх нюхом чую.

— Мені й самій це приходило в голову, — звірилась Таміла. — Але ж мусить бути причина для такої політики. А її немає. Тій жінці я нічого лихого не зробила — ні словом, ні ділом.

— Е-ех, золотко ви моє... Для таких людей, як Ченко достатньо й того, що ви є на білому світі — не така як більшість, так би мовити, нестандартна. Вам це важко збагнути. А на моїй ще пам'яті за аналогічну нестандартність людей відсилали дуже далеко й дуже надовго... А Олена Ченко — донька свого батька, котрий, попри ступінь кандидата наук, до кінця днів не знав як в'яжеться краватка. В кітелі й помер. Єдине, що він пестив у своїй зовнішності, так то вусики.. — Старий нарешті взявся до морозива. — Заженете ви мене, дитя моє, в лікарню. Після чаю — морозиво.

— Ви не схожі на людину, по якій сумує лікарня.

— Та й майстриня ж ви казати приємні речі,— усміхнувся Панько Семенович. — Ех, струсити б з моїх плечей років так десятків зо три. — Його плечі здригнулися, неначе він, справді, щось струшував. — Слухайте, а де той бородань? Паливода його прізвище, коли не зраджує пам'ять.

— Не чути щось.

— Апостол.

— Чого апостол?

— Бороду має апостольську. І ще спокоєм якимось від нього віє. В погляді, в голосі... Примітний чоловік. — Старий клепнув по кишенях

чорного, старомодного піджака, дістав цигарки й запальничку. Та, згадавши, де вони сидять, поклав те на стіл.

Таміла зараз тільки завважила, що стіни й стеля абсолютно чорні, немов би їх викладено з вугілля. Білими тут були тільки уніформа офіціанток, та одяг на декому з відвідувачів.

Коли вони вийшли з кав'ярні, була дев'ята. Давно вже стемніло і в вітринах спалахнув неон. Якийсь час вони йшли мовчки, а потім, на розі, Панько Семенович зупинився.

— Мені сюди, — сказав він. — Запросив би вас на чашку кави, так пізня ж година.

— Та й не гоже самотнім чоловікам водити на квартиру дівчат, — мовила Таміла, лукаво посміхаючись. — Балачки підуть…

Старий вдоволено хмикнув.

— Атож, не гоже, золотко. — Тінь смутку вперше стерлася з його обличчя.

Простуючи вулицею, Таміла відчула легке тремтіння. Вечори вже стали прохолодні й вітряні. Хмари, немов зграї перелітних птахів, тікали на південь. Вони проносились повз місяць, як повз нічний маяк, не полишаючи сліду в ультрамариновому небі.

Коли наблизилась до дому, з лави, що біля парадного, підвівся чоловік у темній парі і попрямував їй назустріч. Вона його одразу впізнала, по постаті — міцній, трохи вайлуватій.

Він привітався.

— О! Добрий вечір… — Від потиску його руки її пройняв дрібний дрож.

— Двічі заходив до вас у п'ятдесят другу, але там було замкнено. — Він ніби вибачався за пізній візит. — Якщо не поспішаєте, ми могли б з півгодини посидіти в сквері.

— Чого б я мала поспішати…

— Вам поталанило з житлом. Це щастя мати перед вікнами такий тінистий сквер.

Вони сіли на лавці під великим кущем жовтої акації. Крізь галуззя дерев було видно весь Тамілин будинок. Шелест верховіття накочувався періодично, мов хвилі, а в перервах між подувами вітру сквер завмирав, до слуху навіть долинав вуличний гул. Вони сиділи зовсім близько. Таміла скулилась, обхопила себе руками; вона не могла збагнути, від чого її трусить: від прохолоди чи від нервового збудження.

— Коли стемніло, я кілька разів заходив у сквер і дивився чи не засвітилося ще у вас. Але не знав, який саме балкон ваш — другий чи третій від рогу.

— Не другий і не третій, а четвертий, на восьмому поверсі. Он… — Вона показала попереду себе в прогалині між галуззям.

Він прихилився, дивлячись у напрямку руки, торкнувся її плеча. Нараз ніби скам'янів, відчувши тремтіння. А потім повернув до неї обличчя — вона навіть відчула запах лосьйону, яким змочуються після гоління, — заклопотано мовив:

— Бачите, який неуважний ваш колег а… Витяг у холодну ніч і спокійнісінько дає тремтіти.

"А чого ж він такий неуважний…" — подумала Таміла. Вона дивилася в його лице і її вже не трусило, а колотило. Ярослав розстібнув піджак і, присунувшись щільніше, накрив полою їй спину і плечі, а тоді легенько пригорнув.

Сиділи так довго. Жоден не зронив і слова. В паузах між подувами вітру з чиїхось відкритих дверей на балкон долинули слова диктора — по телевізору повідомляли програму передач на завтра. Таміла звела очі й зустрілася з ним поглядом. Тієї ж миті він пригорнув її, і вона, в напівзабутті, відчула на своїх вустах тепло його вуст.

Раптом він підвівся і, скинувши піджак, накинув їй на плечі.

— Пішли, Таміло, бо мене в готель не пустять, — мовив несподівано практичним голосом.

Вона мовчки встала. Піджак їй був майже до колін. В ньому зберігалося тепло його тіла і незнаний досі затишок.

У парадному яскраво світилося. Таміла відзначила, що борода в Ярослава стала значно коротшою і статурою він схуд, постать не псували навіть вузенькі білі підтяжки. Він узяв її за плечі, наблизив до себе.

— Дивно… — мовив. — Очікуючи на тебе, я і в гадках не мав, що ти можеш бути десь на побаченні…

— І помилився. Я йшла з побачення. — Вона усміхнулась, помітивши як укрилося прикрістю його обличчя. — Правда, кавалер мій був трохи підтоптаний — йому недавно виповнилося сімдесят… Але він ще нічого собі, розумний…

— Панько Семенович?

— Ага. Ми з ним їли морозиво в кав'ярні "Пінгвін". Він самітня людина.

— До речі, про самітніх людей… Я б теж хотів, щоб зі мною їли морозиво. Можна в тому ж кафе. — Він глянув на годинник, додав: — Треба йти.

— На добраніч! Я чекатиму на тебе завтра.

Була восьма ранку. На тумбочці поряд стояв нічник, накритий рушником — він накинув його, щоб не розбудити сусіда, коли прийшов опівночі. А сусід уже зник. На столі стояв його термос, коробка цукру і повна попільничка недокурків. "Шкода, що вже пішов. Хотів би побачити, що то за мурло цілу ніч спати не давало — хропіло".

Ярослав довго хлюпався під краном, розтирався вогким рушником, аж поки відчув бадьорість. Потім пішов у службову кімнату і ретельно випрасував штани.

Кращими за люстро були очі коридорної, коли він приніс ключ. Вона окинула його поглядом з голови до ніг: перед нею стояв високий молодий чоловік в темно-коричневому костюмі, з незаймано білим комірцем сорочки і акуратно пов'язаною краваткою. Вигляд довершувала шляхетна борідка, та чорне, ледь-ледь хвилясте волосся, розділене над лівим оком білою ниткою проділу. На її прибитому вже роками обличчі він читав німе захоплення. Прямуючи до сходів униз, відчував, що його вид зі спини є також предметом детального вивчення. Не зважаючи на кошмарну ніч, з готелю він вийшов у доброму гуморі.

Тролейбус підкотив до зупинки майже порожнім. Ярослав, розглядаючи в вікно вулицю, раптом піймався на думці, що зовсім не думає про долю зразків, котрі наддавали ваги його чорному портфелю. Думки й почуття були до краю виповнені вчорашнім вечором. В обіймах

все ще тремтіло гнучке тіло Таміли, а в пам'яті не згасав благальний погляд очей, коли він сказав, що вже треба йти.

По тому, як швидко долинуло з другого боку дверей "прошу", Ярослав зрозумів, що на нього вже давно чекають. Вона стояла біля дверей, у тій самій сукні, в якій він бачив її на концерті.

— Доброго ранку!

— Доброго… Але це вже далеко не ранок. її гінка постать і по-дитячому відкрите лице, на якому було знати і радість, і подив, викликали в нього невтримне бажання приголубити. Але він тільки мовив:

— Таміло, тобі ніхто не казав, що ти найчарівніша дівчина на світі?

На мить вона розгубилась, а потім в очах спалахнули знайомі вже йому зелені вогники.

— Ні,— мовила червоніючи. — Такого мені ніхто не казав.

— От і добре.

Вона вже опанувала себе, запитала з усміхом:

— Чого ж добре?

— Бо я перший, хто це помітив. А першість завжди нагороджувалась. Такий закон.

— 0-а! Так, так… — Вона звелась навшпиньки і, обвивши руками його шию, поцілувала. Навіть не поцілувала, а легенько торкнулася вустами

його губ, і враз відсахнулась, бо в коридорі почулись кроки. Але тривога була марною — хтось пройшов мимо.

— Сідай, — показала на стілець біля столу. — Листа мого отримав?

Він ствердно кивнув, мовив:

— Тобі, мабуть, цікаво буде знати, що припущення наше підтвердилося. Ми навіть угадали місце викиду… Знаєш, усе, чим я досі займався, здається мені тепер не вартим уваги. Навіть дисертаційна робота. Як сказав один з моїх опонентів, вона "має певний науковий інтерес". І тільки. А тут — живе діло. Я бачив місце, де вбило забійника… Сіра бетонна перегородка, що відокремлювала місце викиду від тунелю. Вона нагадувала склеп…

Він розповів про те, як вони з Гончаренком потрапили у вентиляційну пастку і як потерпали того дня, коли стався викид.

Таміла сиділа навпроти і ловила кожне його слово. Коли ж він на хвилю замовк, озвалась, тамуючи тривогу в голосі:

— А могло б статися так, що вугілля обвалилося від свердла?

— У цьому випадку воно не обвалюється, а вибухає. Взагалі ж, як я пізніше довідався, таке трапляється надзвичайно рідко… Викид провокується не свердлом, а зарядом. Що й сталося. Найбільша ж небезпека загрожує тому, хто працює відбійним молотком або на комбайні.

— Я домовилася про спектральні аналізи. Якщо, звісно, тебе це ще цікавить.

— І більше ніж будь-коли, сказав Ярослав.

— Але готувати для аналізу проби нам доведеться самим. А це копітка робота.

Паливода раптом завважив, що з її лиця непомітно зникли і вираз дитячого подиву, і навіть радість. Воно стало просто діловим, як тоді, коли він вперше прийшов у цю кімнату. Того ділового виразу не послабили навіть п'ять апельсинів, які він виклав з портфеля. Вона тільки сказала:

— О-о! Які великі!

14

Коротенькі ноги розгодованої такси вигнулись під вагою довгого тулуба, пересувались украй повільно, ніби собака ніс на собі важкий тягар. Пес шнирив вологим носом під кущами, в траві, нарешті присів. Цей інститутський палісад був йому й за туалет, і за майданчик для розваг, де він міг качатись на спині, радісно повискуючи. Рівно о пів на дев'яту господиня прищіпала до нашийника пасок і вони виходили "дихати повітрям". Одному це треба було для двох уже зазначених причин, іншій — щоб на самоті, в тиші тісної вулиці, дати раду думкам. А тих думок — хоч греблю ними гати. Відколи шеф потрапив до лікарні, весь клопіт звалився на її плечі. Та й хіба мусило бути інакше? Вона — найдавніший працівник відділу, перший помічник шефа з усіх організаційних питань... Правда, є й постарші, хоча б той же Панько Семенович, але то вже, так би мовити, спрацьований матеріал, пенсіонер. При його літах з відділом у сорок чоловік не впоратись.

Олена Миколаївна подумала, що цей шматок асфальту — від інституту і до її дому — вона топче вже десятки років: з дня, в день, із місяця в місяць, із року в рік. За винятком короткого літнього місяца відпустки, коли відпочиває в Криму. Чотириповерховий будинок, в якому вона мешкає, зводився одночасно зі старим корпусом ще до війни, і призначався для науковців. Його квартири, в порівнянні з сучасними,

мають великі вигоди: високі кімнати, просторі кухні, ванни — плавати можна. Вже те, що Олена Миколаївна мешкає в цьому будинку, дає їй моральне право думати про себе, як про потомственного вченого, їй іноді здається навіть, що вчений ступінь кандидата технічних наук, як і трикімнатна квартира, перейшла їй у спадок від батька, котрий помер п'ять років тому від астми. І вона носить цей ступінь гордо, як титул, дарма що вже багато хто з її ровесників стали докторами наук, вона їх не поважає. "Вискочками були, вискочками й лишилися, — полюбляла казати Олена Миколаївна своєму чоловікові.— Інтелігентом треба вродитись". За приклад вона брала свого шефа: "Це якийсь унікум! Передплачує французькі, англійські, німецькі газети!"

— Гей, Майкле, тобі там нічого робити! — суворо каже Олена Миколаївна, хоча в тій її суворості більше материнської турботи... — Там, песе, на тебе машина наїде.

Собака проте не поспішав сходити з бруку. Він недовірливо підвів морду, ніби питаючи: "Хіба ти забула про ті два знаки "в'їзд заборонено" з обох кінців вулиці?" Така неслухняність власного собаки не додала їй настрою і вона, зійшовши з хідника, прищепнула до нашийника пасок.

— Так буде краще, — промовила.

Пес, зрозумівши, що його свобода тепер виміряється довжиною паска, перевальцем пішов поруч: ніби копіював ходу своєї господині. Це був вишколений пес. Він чимось нагадував ходячу сосиску. В Майкловому родові, який Олена Миколаївна зберігала в домашньому сейфі, значи-лися всі його гнучкотілі, клаповухі пращури до сьомого коліна. Коли хтось із знайомих дивувався, бачачи, як Майкл тягне господині її пантофлі, щойно та починала скидати черевички, Олена Миколаївна казала тільки одне слово:

"Порода!" Що й казати, вона пишалася генеалогічним деревом свого собаки.

— А постривай-но, любчику, — мовила жінка, зупиняючись навпроти вікна, в якому вже світилося. — Здається, моя критика не полетіла за вітром… Дев'ята година, а вона ще в інституті.

Олена Миколаївна, не відщіпаючи паска, пустила собаку в палісад, а сама почала спостерігати… Прийшов присмерк. У вікні на другому поверсі вона бачила частину стелі, зелені фіранки, рожеві гвоздики в мензурці на підвіконні. Коли б не ріжок витяжної шафи, дослідницьку можна було б мати за кімнату в житловому домі. Якщо цю дівчину пощастить заангажувати на сорбцію — діло буде. Селюки — роботящі… Олена Миколаївна подумала, що головне в науковій роботі — мати до кожного науковця важіль. Не буде цього останнього — не жди й результатів. А важілем може бути дисертація, квартира, розподіл премій по закінченню теми. Такий чинник, як науковий інтерес вона не визнавала, називала його "ідеальним чинником". Іноді, заперечуючи шефові, який ідеальний чинник ставив на перше місце, вона казала: "Хіба я проти наукового інтересу? Ні в якому разі. Без наукового інтересу не може бути вченого. Це і моя доктрина. А тільки він повинен бути конкретним і не виходити за межі господоговірної теми, виконавцем якої є даний науковець". А ще вона була переконана, що там де є мистецтво (надто народне), там дія отих важілів зводиться нанівець. Людину таку, як казав колись її покійний бать-ко, "не перепреш".

Спостерігаючи за вікном і не помічаючи там ніякого руху, Олена Миколаївна захвилювалась.

— Здається, песику, я переоцінила значення моєї критики, — мовила вона. — Нас, здається, хочуть пошити в дурні. Ти питаєш, як це зробити? Дуже просто. Світло в дослідницькій залишити ввімкненим, а самій піти в кіно чи на репетицію. А потім, повертаючись додому, зайти й вимкнути. Це давній спосіб. Свого часу, дитя моє, і я цим грішила. Шеф, бачиш, мав погану звичку виходити о десятій вечора на прогулянку. Топчуть, топчуть, бувало, брук з покійною Лисаветою Артюхівною від нашого будинку і до кав'ярні "Пінгвін", про щось гомонять… А в

кінотеатрах ідуть чудові фільми: пам'ятаю, показували тоді "Зелений фургон", "Червоні дияволята". Як тут бути? Не подумай тільки, що я це робила аби втертися до шефа в довіру — яв нього й так була на доброму рахунку. До того ж, гадаю, він ніколи не забував, хто йому допоміг свого часу очолити відділ... Просто не хотілося пасти задніх, бо багато аспірантів — моїх ровесників і, справді, сиділи в лабораторіях до десятої — одинадцятої ночі.— Олена Миколаївна, хоч і зверталася до собаки, насправді ж розмовляла сама з собою. А пес, слухаючи хозяйчине вуркотіння, вп'явся в неї відданими очима, схвально похитував тоненьким хвостом.

— Ходімо, голубчику, — сказала жінка. — Щоб вивести на чисту воду цю окозамилювачку-аматорку, треба мати певність, що її там зараз немає.

"А таки не дурно", — подумав Ярослав. Увечері до них у гуртожиток прийшов Павлюк і розповів, що їхня група відмовилася визнати те, що скоїлося на п'ятому горизонті, суфляром чи гірничим ударом. "Слово" Пантелєєва виявилося в тій суперечці вирішальним. Правда, і Бульбинський з компанією залишилися при своїй, так би мовити, думці.

Директор шахти розповідав, що після того, як вони покинули зал, Мильний кинувся слідом, щоб з канцелярії потелефонувати в міліцію, але його спинив Морєв.

— При чому тут міліція, — сказав він. — Якщо кудись і слід подзвонити, то це в психлікарню. Але цей гріх ми на душу не візьмемо. Чоловік він нещасний. Не кожен з нас витримав би те, що довелося пережити йому. А відтак і відхилення в психіці. Ми й раніше за ним помічали... Сподіваюсь, комісія не надаватиме тому, що сталося такого вже великого значення...

— Інцидент вичерпано, — відказав Бульбинський. — Продовжуємо роботу.

— Ні, не вичерпано, — озвався Мильний. — Пантелєєв здійснює прогноз на шахтах. І оскільки це дуже відповідальна робота…

— Про це потім, — перебив його головуючий. Павлюк казав, що по тому вони сперечалися добру годину. Бульбинський і його команда виявляли чудеса крутійства аби відстояти свою методику. Та найцікавіше було те, що впродовж усього засідання на випещеній щоці Бульбинського шарів відбиток руки. Сам головуючий, напевне, про це не знав. Але все, про що б він не казав, у поєднанні з тією рожевою плямою сприймалося, як акторська гра, а засідання — як фарс. Навіть агресивність декого з представників гірничого нагляду при спостереженні того знаку поступилася місцем іронії. Тільки з делікатності вони не показували виду, що бачать усю краплену колоду карт, якою грала команда Бульбинського, і що ті карти стали раптом просвічуватись.

Дихати морозним повітрям довелося недовго. З дверей автостанції вийшли обидва водії і неквапом направились до автобуса. За ними — дві бабусі з корзинами. Ярослав, спостерігаючи за тим, як терпляче очікували водії поки всядуться пасажири, завважив подумки, що міжміські автобуси водять розважливі спокійні люди. Він знову вмостився поруч з Іваном Олексійовичем, який усе ще спав, і поринув у спогади. Але це вже були інші спогади, і вони супроводжувались мелодією "Червоних маків". Хоч ту пісню в пам'яті його виконували три співачки, та він чув голос тільки однієї.

Вона рішучою ходою попрямувала навскіс через дорогу до парадного входу, пес ледве встигав за нею. Прив'язавши його до каштана, зайшла в інститут.

Кивнувши вахтерові, Олена Миколаївна швидко подалася сходами на другий поверх, і пройшовши з півсотні метрів довгим коридором, спинилася перед дверима з номером 52. Впевнено, як і належить начальникові відділу, постукала і, не очікуючи на відповідь, шарпнула двері, які легко відчинилися. Вона потрапила майже в сімейну

обстановку. Оката в білому халаті щось зважувала на вагах — досвідчене око зразу вловило в її зовнішності якусь врочистість, можливо, вро-чистості надавав чорний низ сукні у сполученні з накрохмаленим халатом і білим мереживним комірцем, — а біля витяжки сидів бородатий чоловік років тридцати і розтирав у ступці вугілля. Його піджак висів на спинці стільця.

— Добрий вечір! — привіталася Олена Миколаївна, підозріливе розглядаючи чоловіка. — Оце помітила, що у вас світиться і вирішила заглянути. У справі, звісно... — поспішила запевнити, бо на обличчя Окатої набігла тінь іронії.— Я завтра збираюся до Василя Сергійовича в лікарню... Минулого разу він прохав принести вашу недавню статтю. Маєте відбитки?

— Маю, — Оката облишила зважувати і подалася до столу: висунула шухляду і дістала тоненький зшиток. — Ось. Вітайте Василя Сергійовича...

— Привітаю, привітаю... Зайшли б самі до нього. Після п'ятої їм дозволяють виходити у двір, — Олені Миколаївні так і пекло запитати, що то за один зі ступкою на колінах, але поставити питання в лоб вона не зважилася, а на якусь делікатну форму, як, наприклад: <<маемо нового співробітника?" або "а кому це ми завдячуємо шефській допомозі?" не спромоглася. Те, що бородань — науковець, вона могла б заприсягнутись. Отак, переступивши з ноги на ногу та сказавши "до побачення", жінка вийшла.

...Пес, який сидів під деревом, рвонувся їй назустріч, радісно скавульнув.

— А таки, собачко, допомогла моя критика, — провуркотіла вдоволено хозяйка. — Працює! Навіть дружка на допомогу покликала. Гай, гай, було і в мене таке... А талію яку я мала! Твого нашийника вистачило б, щоб підперезатись, — схиливши голову щоб подивитись,

яка в неї талія тепер, і не виявивши такої, жінка мовила: — Кожен вік має свої переваги. Невідомо, що краще — бути молодим і намаханим, чи літньою людиною при здоровому врівноваженому глузді?

Подумала Олена Миколаївна й про те, що можна також бути молодою людиною при здоровому глузді і літньою при гарній фігурі. Проте це, останнє, видалося їй малоймовірним: — Роки не додають нам ні зграбності, ні принад, — сказала вголос.

Стемніло. Жінка підганяла собаку:

— Ходімо, ходімо скоріше, рибчику. Іван, мабуть, уже вечерю приготував.

Ченко не любила Окатої. І зараз, тримаючи окремий відбиток її статті,— до речі, шеф не клопотався статтею і цей привід вона вигадала — намагалася дійти тями, за що ж саме. "Сказати б, що вона зі мною не ввічлива… Так не скажеш. Дурна? На жаль, теж ні. Інтриг щодо мене не плете…" Раптом Олена Миколаївна збагнула. Скритність! Оката ніколи не дозволяла заглянути собі в душу. Навіть їй — Ченко — з теплим материнським голосом, тим голосом, який розчахував і не таких. Ця дівчина завжди на чатах, сторожко пильнує свою особистість. У ній ніби якийсь запобіжник спрацьовує, як тільки розмова перестає бути офіційною. "Теж мені, "річ у собі!" — подумала Ченко.

І ще вона їй заздрила. Підсвідоме, не осмислено, але заздрила, як заздрить усяка літня жінка гарній дівчині, до того ж обдарованій співачці, музиці й дослідниці.

15

Була перша година ночі. Ярослав, уже вкотре, припадав до келишка з густою малиновою рідиною, що пахла осіннім садом, спасом і маковієм. Таміла розповідала про батьків, про аспірантський клопіт, про успіхи й

невдачі самодіяльного тріо. Вона ніби боялася замовкнути, бо з тією паузою мало настати щось дивне, незвідане. А він сидів у зручному кріслі і в погляді його був спокій і чекання. Увагу Паливоди привертала гілка гледичії в кришталевій вазі на телевізорі. "Дерево, мабуть, править їй за символ", — подумав. Дерево, на якому ростуть довгі солодкі стручки і стилети. Колись у дитинстві, лазячи за тими солодкими стручками, він сильно поколовся. Гледичія не віддає дурно своїх плодів. Гледичія. Гарне було б ім'я для дівчини — смаглявої і недоторканої. Таміла теж смаглява... А от чи недоторкана? Від такої думки аж обпекло всередині. "Тобі сьогодні конче треба в готель?" Щоб поставити таке запитання об одинадцятій вечора треба бути безоглядним і певним у собі. А може, треба кохати? Жодного разу не запитала чи він одружений. Чи тут усе значно простіше? Він окинув тривожним поглядом кімнату, шукаючи підтвердження своїм словам, але, побачивши бандуру, що стояла в кутку, заспокоївся. "Вона багато працює,— подумав. — І читає теж багато. Он скільки книжок! Навіть зверху на шафі, бо на полицях уже не вміщаються. Повне видання Старицького, Герцена, Стефаника, п'ятитомник Хемінгуея".

А на вулиці тихо, ніде не шелесь. І місячно. "Про що вона говорила? Ага, про ту, з пишним бюстом і всохлою сідницею".

— ...Не за відбитком статті вона приходила. Шеф такий відбиток уже має. Я віднесла йому, щойно їх отримала.

— Мабуть, ішла повз інститут і, угледівши тебе у вікні, завітала. Має ж вона право поцікавитися, що там діється пізньої пори? Адже начальника заступає.

— Мабуть, що так... — Таміла несподівано глянула на годинник. — Пізно вже.

Ніби питала в нього поради, що ж його діяти, але він на те промовчав.

— Я стелитиму? — запитала несміливо й піднялась.

— Стели.

Ярослав завважив раптом, що його більше не переслідував образ Варвари. Він згадав про неї побіжно, без щему в серці, як про дитячу надію, якій не судилося збутися. Підвівся і, простягнувши руки, немов сліпець, торкнувся Таміли, між плечем і груддю. Вона не змінилася на обличчі, але той дотик висік з її очей дві зелені блискавки.

А далі сталося так, як він собі те уявляв. Вона принесла розкладачку, поклала на неї ватну ковдру замість матраца і застелила накрохмаленим простирадлом, від якого пахло лавандою, потім дістала з шафи подушку, ще одне простирадло і плед. Рухи в неї були сковані, можливо, через його погляд, який вона ловила на собі.

Потім він чув, як вона плескалась під душем, нарешті вийшла з ванни в тоненькому спальному халаті. Він відчув, що під тим халатом нічого більше немає, крім її гінкого тіла. — Підеш освіжитись? — запитала. І тут шалена хвиля захлеснула його з голови до ніг — він, не тямлячись, пригорнув її так міцно, ніби хотів втиснути в себе. На мить помітив в очах переляк, змішаний з пристрастю; її тендітний стан перетворився на тугу пружину, вона забилася в його обіймах, як риба в руках рибалки, водночас вуста обпекли п'янким поцілунком.

Йому снилося, що він купався в Дніпрі, а над головою — яскраве сонце. Таке яскраве і пекуче, що вода швидко нагрівається. Несила вже терпіти, така гаряча вода. Від того жару він і прокинувся. Ще не розплющивши очей, відчув, як по щоці тече щось тепле. Нарешті повіки його роз-клепились і він побачив Тамілу, її худенькі плечі, перси — як дві половинки "білого наливу", залиті місячним сяйвом. Вона плакала.

— Ти плачеш?! Чому?

— Не знаю. — Таміла припала до нього, зрошуючи чоло, ніс, губи сльозами. — Не знаю, що це за сльози. Але ти не тривожся… — шепотіла йому па вухо. — Це не сльози горя.

16

Секретарка порадила зачекати.

— Скоро вийдуть, — сказала і додала іронічно: — Вони давно вже засідають.

Незважаючи на тамбур, що відділяв приймальню від директорового кабінету, звідти чулися голоси, які ніяк не відповідали слову "засідають". Чередниченкові здалося навіть, що серед вигуків, що там лунали, були й нецензурні. Тим часом дівчина-секретарка на те ніяк не реагувала: спроквола клацала на друкарській машинці. За спиною в неї висіла картина, на якій було намальовано сумирну тиху заводь з двома човнами.

Несподівано двері відчинились і з кабінету вийшло десятка півтора збуджених чоловіків.

— …Ну, хто переміг? — посміхався Чередниченко, причиняючи за собою двері.

Директор підвівся з-за столу. Заклопотаність на його обличчі поступилась місцем привітності.

— Що ти маєш на увазі, Іване Олексійовичу!?

— Як послухати з приймальні, то у вас тут було не засідання, а колективна бійка. Ватага на ватагу.

— Кінець місяця, — пояснив директор, тиснучи гостеві руку.

Він сів не в своє крісло, а поруч з Чередниченком за довгою "прибудовою", на якій в двох попільничках ще диміли недокурки.

— То що ти скажеш? — озвався вчений, немов би продовжуючи щойно перервану розмову.

— А що я можу сказати? Хлопці в тебе козирні. На західному крилі "к"-другого одвіку не було викидів. Ми їх там і не очікували… — господар поплескав по лакованій поверхні столу товстими мускулистими пальцями, на яких було видно зелені цяточки від поранень вугіллям; про-довжувати не поспішав.

Учений крадькома позирав на нього, але на широкому обличчі годі було прочитати якусь думку. Не виказували думки і сині, завжди відверті, очі директора.

— Ну, то й — вперед… — нарешті не витримав Чередниченко.

— Легко сказати — вперед. А інструкція?

— Інструкці я… Не тобі пояснювати чого вона варта.

— Але ж її ніхто не відміняв.

— То хай ліпше шахтарі наражаються…

— Іване Олексійовичу, ти ж мене знаєш не один рік. Я ніколи не клопотався про власну шкіру. Пригадай, в які місця водив тебе, коли ще був майстром вентиляції… Лазили в такі дірки, що й зараз жах проймає.

— Було… — погодився Чередниченко.

— А зараз зовсім інше. Сподіваюсь, ти знаєш, де директор сусідньої шахти?

— Знаю.

— Отож-бо! А за що його запроторили? За порушення інструкції. Якби нещасний випадок стався без цього, комісія склала б якийсь м'який протокол. А так... Голова комісії водночас є і одним з авторів тієї горезвісної інструкції... А тепер уяви на мить, що я наказав своїм при застосуванні противикидних заходів послугувати-ся даними вашої методи, а не Інструкці ї... Вже наступного дня про це знав би Гірничий нагляд, їхні люди обходять шахту чи не щодня. — Директор помовчав; його широке чоло, на якому завжди знати було затятість, взялося зморшками. Поміркувавши, він сказав: — Бачу єдиний реальний вихід: ваш метод слід подати на розгляд Центральній комісії... Хоча мушу одразу ж застерегти — пробитись там буде важко.

— Гаразд, — мовив Чередниченко, зітхнувши. — Ну, хоча б акт перевірки я матиму від тебе?

— Що, з поганої вівці, хоч вовни жмуток? — кисло посміхнувся директор. — Матимеш акта.

Це не проблема... Навіть більше: можете продовжувати перевірку свого методу на всіх пластах... І не треба дякувати. Я в ваших прогнозах зацікавлений не менше ніж ви.

З Антоном Павлюком Чередниченко познайомився багато років тому, коли той по закінченню заочного гірничого інституту став молодим майстром вентиляції, а він — на той час новоспеченим кандидатом наук. Обидва були родом з Луганська і навіть мешкали по сусідству — тільки на протилежних берегах Луганки. Краєвиди маленької, поросло ї очеретами річки наклали відбиток і на естетичних смаках Антона. В

директорському його кабінеті, як і в приймальні, висіла картина з пейзажем тихої заплави, по берегах якої росли верби та осокори.

Директор підвівся і, підійшовши до столу, витяг з шухляди чималу низку тараньки. Одірвав з десяток.

— У нас наловив, — мовив, кладучи перед Чередниченком. — Догулював же відпустку у батьків.

На мить Іван Олексійович побачив у цьому невисокому кремезному чоловікові з бобриком лисіючого білявого волосся хлопчака з берегів Луганки — буцматого впертюха, який однаково наполегливо відшукував рибні місця, долав нудні для нього шкільні науки і відстоював (де треба кулаками) свій авторитет в компанії таких, як сам.

Вони розлучились, як завжди щиросердно. Хоча в очах директора й було помітне невдоволення собою, а може, й почуття провини. Уже в дверях він сказав:

— То готуй акт перевірки…

17

Двоповерховий будинок з баштою і колонами на парадному вході дещо згорда позирав просторими вікнами на хати приватного сектору. Це був лише адміністративний корпус. Увесь же інститут розкинувся за старовинною кованою загорожею в парку. Іван Олексійович, проминувши парадне, направився в прочинені фігурні ворота. Годинник на вежі показував другу і Чередниченко сподівався застати о цій порі Ольговиченка — доктора наук, якого він знав з численних публікацій, хоча особисто з ним і не був знайомий. Літня вахтерка дивилися на нього сторожко, проте розтлумачила, як знайти відділ викидів вугілля. Саме в цьому відділі працювали, так би мовити, законодавці з техніки безпеки шахт. Попри холодну пору на клумбах подекуди збереглися

червоні квіти, а в басейні, повз який проходив Чередниченко, кволо дзюркотів водограй і пла-вало жовте листя.

Ольговиченко виявився простим чоловіком. Коли Іван Олексійович назвався, він мовив:

— Чи не ви це виступали на семінарі в Ростові?

— Я.

— Отож-бо я й подумав: знайоме обличчя. А знаєте, мені ваша думка тоді сподобалась... Ми з допомогою газоносності прогнозуємо викиди, а виміряти її до пуття не вміємо. Правда, у нас тут хлопці силкуються вдосконалити існуючий метод. Але на те надії мало. Бо якщо їм пощастить позбутися інструментальних вад, то як позбутися тектонічних тріщин, крізь які газ любісінько собі перетече на інший горизонт або й на поверхню? Може, й справді, слід шукати якийсь інший спосіб заміру, скажімо, через ту ж хімію вугілля...

Ольговиченко був високий кощавий чоловік з вузьким ніби рубленим обличчям. Сірі очі дивилися спокійно і вдумливо. Його великий письмовий стіл нагадував барикаду з книжок, журналів, рукописів. То був типовий стіл ученого, який потребує мати все під руками. "Такий самий безлад, як і в мене", — подумав Чередниченко, зупиняючи погляд на мельхіоровій попільничці кленового листа. Ольговиченко, помітивши те, сказав:

— Може, закурите? — Він висунув шухляду 1, діставши пачку сигарет, поклав перед гостем.

Чередниченко подякував, але витяг свою "Приму".

— Звичка... — мовив, вибачаючись. Він не квапився пояснювати мету відвідин. Згадав спершу добрим словом статтю господаря, яка недавно

вийшла друком у журналі "Вугілля". Іван Олексійович не лукавив. Публікація, справді, варта була уваги, як зрештою і все, з чим виходив на люди Ольговиченко. Стриманий аналіз досягнень, висловлений сторонньою людиною, додав до вдумливості в очах господаря ще й теплоти. І коли вже Чередниченко заговорив про те, з чим навідався, то завважив на обличчі співбесідника цікавість і бажання збагнути.

— ...Дещо несподівано, — звірився господар, дослухавши розповідь. — Не критимусь, в газодинамічну теорію я не дуже-то й вірю. Але й те, що ви пропонуєте, аж надто сміливо.

Чередниченко посміхнувся.

— Така ж і моя була спочатку реакція... Але у колеги-хіміка, який висловив цю думку, виявилося більше аргументів, ніж у мене зараз. Втім, хай там що, а ось цей графік, — Іван Олексійович дістав з портфеля складений гармошкою шмат міліметрівки, — я сам накреслив. І проби вугілля відбиралися з моєю ж таки участю.

Господар розсунув "барикаду" на столі, розклав міліметрівку.

— По горизонталі, слід розуміти — відстань до викиду?

Чередниченко кивнув. Це матеріал з якоїсь однієї шахти?

— Десятка півтора шахт...

Ольговиченко підвів голову.

А ви не спробували вирішити зворотну задачу — вгадати десь місце викиду? — В сірих очах його було знати допитливість.

— Зробили й таке, — посміхнувся Іван Олексійович.

— Цікаво, цікаво… — проказав господар, виймаючи з пачки сигарету. Він довго розминав її, щось обмірковуючи, а тоді подивився уважно на гостя. — По літературі ми знаємося вже багато років, а ближче так і не познайомились… Мене звати Михайлом Овдійовичем.

Чередниченко теж назвався.

— Як я зрозумів, — знову сказав Ольговиченко, — ви маєте намір запропонувати свою розробку Центральній комісії?

— Хотілося б…

Господар довго про щось думав, випускаючи вбік дим. Іван Олексійович теж потягував цигарку, крадькома позирав на худорляву постать навпроти. Випукле чоло з залисинами то бралося брижами, то розрівнювалось і тоді на ньому вгадувалося ластовиння. Нарешті Ольговиченко сказав:

— Зробимо так: ви зараз підете до начальника відділу і розповісте все як є…— На мить він затнувся, а тоді провадив: — Але не кажіть, що були в мене. Гадаю, так буде краще.

Бульбинський мав смагляве випещене обличчя, яке могло б бути симпатичним, аби не відсутність на ньому "пізнавальних знаків". Так Чередниченко називав подумки лиця людей, на яких годі було прочитати бодай порух якоїсь думки. Така людина оцінювала тебе моментально й точно, водночас приховуючи власне враження про тебе. Чередниченкові в таких випадках здавалося, що за ним підглядають. Тим часом "оцінщик", який ховався за блискучими коричневими очима, склав таку ціну відвідувачеві з потертим портфелем: він не вартий того, щоб відповідати на його привітання, а надто щоб запросити сісти.

Іван Олексійович знав з досвіду, що слова тут нічого не важать і тому поспішив дістати доповідну записку. Тоді тільки назвався.

Бульбинський, все так же ховаючись за байдужим блиском очей та "маскою" на обличчі, взяв простягнуті йому папери і Чередниченко завважив, що той уже не бачить його. Він бачить аркуші, манжет сорочки, рукав, бачить темно-синій, зібганий від довгого сидіння в автобусі, плащ, краватку, дещо зсунуту вбік. І зовсім не бачить людини. Ніби перед ним — невиди-мець. Скинь з нього одяг і не лишиться нічого. І все ж на дні свідомості тієї "безтілесної" істоти почав зріти протест. Щоб погамувати якось почуття, Чередниченко окинув поглядом просторий кабінет, умебльований дорогими білими меблями. Увагу привернула велика, на всю стіну, карта Донбасу, на якій гостроверхими трикутничками було позначено шахти.

Між тим пальці господаря якось ніжно гортали сторінки доповіді. Він здавалося, читав не очима, а пальцями. І графік ті пальці лагідно так розгорнули, і пробігли по ньому, як по клавішах роялю.

У Чередниченка вже майнула думка, що він помилився, та раптом рука, котра тільки-но "пестила" рукопис, важко лягла на нього: Бульбинський підвів лисіючу, в чорно-білому "каракулі" голову і подивився очима-ширмами.

— З Ольговиченком знаєтесь? — запитав добре поставленим голосом.

Іван Олексійович, який ніколи не брехав, на мить завагався. Але тільки на мить.

— Ні,— відказав.

І поки Бульбинський щось навскіс писав на його доповідній, подумав, що підходити до таких людей із звичайною мораллю — аморально. Хитрувати, брехати — ось правила гри, гідні цієї вгодованої в бездоганній трійці сталевого кольору постаті.

Коли ж випещена рука простягнула Чередниченкові його папери, Іван Олексійович піймався на тому, що в свою чергу, теж не бачить людину — саму лише оболонку, в яку загорнуто лиху таємницю.

Він вийшов, не сказавши "до побачення". В нього було таке відчуття, що його нізащо образили. Довго стояв біля вікна в коридорі, спостерігаючи листопад: кленові листки, немов підпалені шматки паперу, коливаючись, падали додолу. Нарешті глянув на чорний запис, який було зроб-лено наливною ручкою з золотим пером. Там значилося: "Тов. Ольговиченко, розібратись" і підпис.

Ольговиченко, з усього було видно, очікував. В очах його вгадувався неспокій.

— Ну, що Роберт Варламович?.. — запитав він, щойно Чередниченко переступив поріг.

Замість відповіді той поклав перед ним папери. Господар, кивнувши на резолюцію, посміхнувся.

— Отже, мені ставиться в обов'язок написати офіційну відповідь.

Тим часом душевна рівновага, яку сильно порушив зневагою Бульбинський, поволі вселялася в Івана Олексійовича. Першою прийшла думка, що він не пам'ятає жодної публікації на тему викидів вугілля, в авторах якої значився б начальник відділу. Відтак виникало запитання: на якій підставі він очолює спеціалістів цього фаху? Він, а не знаний авторитет — Ольговиченко? Не довго думаючи, гість зауважив:

— Щось не пригадаю, щоб зустрічав ім'я вашого начальника в науковій літературі. Михайло Овдійович стримано посміхнувся.

— У нього чимало робіт, але в тих виданнях, які ми з вами не читаємо. Він спеціаліст з шахтного обладнання.

— Але ж відділ у вас іншого профілю… До того ж законодавчий, так би мовити!

— Формально Бульбинський має відношення до нашого профілю. Займається-бо обладнанням, яке використовують в шахтах небезпечних за викидами.

Іванові Олексійовичу кортіло було сказати, що галузь науки, в якій помилки вимірюються людськими життями, мусять очолювати безпосередні (а не "дотичні") спеціалісти. Натомість він запитав, кивнувши на папери:

— То як воно далі просуватиметься?

— А як… Напишу свій висновок — а на його підставі вчена рада дасть вам офіційну відповідь.

Ольговиченко спустився з ним на перший поверх, провів до виходу і вже на ґанку сказав, тиснучи на прощання руку:

— Ви казали, що з допомогою вашого показника передбачили викид… Візьміть на тій шахті акта.

Іван Олексійович знав, що офіційна відповідь від Бульбинського надійде не раніше, як за місяць. Отже, сів на вечірній поїзд і об одинадцятій ночі вже був удома. Проте наступної вже середи подзвонив Ольговиченко. Вловивши в спокійному голосі вченого винуваті нотки, Іван Олексійович одразу ж збагнув, що з методикою ускладнення. Тим часом Ольговиченко, привітавшись, сказав:

— …Моя думка про вашу розробку Бульбинського не влаштувала. Авантюра — каже. Доручив написати висновок Мильному. Неважко здогадатись, яким він буде… Що можу я зробити? Надіслати вам свій — тепер уже приватний відгук, а також спробувати підтримати на вченій

раді. Непогано було б на той час мати акта перевірки… Ага, ось іще: докладіть зусиль, щоб акт був бодай з однієї з тих шахт, на якій є наша лабораторія, або, як її ще називають, опорна база. Я вам зараз їх продиктую…

Після цієї розмови Чередниченко надовго втратив спокій. Підсвідоме очікував від Бульбинського капості. І все ж дзвінок Ольговиченка захопив його зненацька. З тим поновилася печія, а відтак — біль у шлунку. А ще він знову пережив відчуття образи — таке саме, як тоді, коли вийшов з кабінету Бульбинського.

Йому ледь проясніло на душі тільки по тому, як у довгому списку шахт, які продиктував Ольговиченко (і які він спершу занотував, не думаючи), виявив і ту, де був директором Антон Павлюк. На мить стала зрозумілою нерішучість земляка щодо впровадження їхнього способу прогнозу в шахті. Павлюк відчував на собі, так би мовити, одразу дві "прицільні рамки" — гірничого нагляду і "законодавців" з техніки безпеки.

По обіді з'явився Паливода. Був він якийсь врочистий. В очі впадали незаймане білий комірець і свіжі стрілки на штанях. Гончаренко, окинувши його оцінюючим поглядом, сказав:

— Ти наче не на роботу, а на побачення з коханою прийшов. — Повагавшись, додав з усміхом: — А, може, так воно й є?.. Га, Валю?

Войтович від того зашарілась.

— Авжеж, авжеж… Акуратності нашим чоловікам не позичати.

— Тільки не треба громаді лапшу на вуха вішати, — кпинив Гончаренко. — Наші чоловіки… Манівцями говориш.

Дослухаючись до тих теревенів, Іван Олексійович терпляче очікував, що скаже Паливода. Неприємні відчуття, яких він нещодавно зазнав, уже перетліли і натомість лишилася сама прикрість. Та ще печія... Між тим, Ярослав витяг з портфеля паперові сувої і поклав на стіл Чередниченка. Тоді підсунув стілець, сів поряд. Іван Олексійович завважив, що борода в Паливоди стала значно коротшою, а в очах уже не було апостолівського спокою.

— Мабуть, таки існують у вугіллі нітросполуки, — озвався нарешті Ярослав, розгортаючи один із сувоїв. — Ось, — він показав невелику впадину на кривій, яку було накреслено самописцем на перфорованому папері.— У цьому інтервалі спектру.

Чередниченко розгортав по черзі всі сувої і на кривій кожного з них віднаходив обведену олівцем ту саму впадину — де більшу, а де меншу. З тим він завважив, що на місце недавньої пригніченості в нього вселяється діловий настрій. Його не так порадувало привезене Паливодою підтвердження, як те, що воно, те підтвер-дження могло вплинути на рішення вченої ради, головою якої був Бульбинський. "Аби тільки вирвати в них дозвіл на офіційну перевірку, — думав він. — А там слово буде за шахтарями..."

Несподівано Іван Олексійович запитав:

— Тобі вже, мабуть, до чортиків набридли від-рядження?

— Та чого там... — відказав Паливода з усміхом.

Чередниченко не вловив у тій посмішці силуваності. Навпаки, в ній була, як йому здалося, якась двозначність.

— Отже, в понеділок — знову в дорогу. Ти, Ярославе, й Костя. — Окинув їх іронічним поглядом, додав: — Компанія, я дивлюся, у вас тут тісна склалася...

18

Горбисту місцевість, здавалося, було затоплено. Окремі пагорби нагадували острови. Автобус то занурювався в сіру каламуть туману, то, немов амфібія, випірнав і якийсь час долав шлях по суші. Іван Олексійович, поглядаючи в заляпане вікно, думав, що й життя його бувало то похму-рим і безпросвітним, то знову розвиднювалось. А відтак і бажання діяти то зводилося нанівець, то раптом отримувало сильний поштовх. В каламутні часи невдач приходила зневіра, а слідом — і сумнів чи правильно він колись учинив, що пішов працювати в науку. Він не раз подумки завважував, що не присвятив себе науці, а саме пішов працювати… За компанію. Друг і однокашник, з якил: він мешкав у студентському гуртожитку, мав твердий намір саме присвятити себе науці. І бажання те в нього було таким сильним, що його вистачило й на Чередниченка… Багато часу відтоді минуло. Іван Олексійович зараз уже міг звіритися собі, що і кандидат-ський ступінь, і посаду завідуючого лабораторією він здобув не завдяки якимось науковим здібностям, а завдяки сумлінності, посидючості та й, мабуть, природному розуму… Чередниченко не ототожнював природний розум людини з обдарованістю. Останнє було для нього щось високе й недосяжне, як високо й недосяжно злетів його гуртожитський однокашник… Коли вперше усвідомив, що ніякий він не вчений, а такий собі чорнороб у науці, то довго переживав. Чи не тоді пристав до нього той клятий гастрит. По-перше, мрія (хоч і не його, а навіяна кимось) стати вченим у великому значенні цього слова не здійснилась, а по-друге, змарнувавши час у науці, він втратив можливість проявити себе у виробничій діяльності… Надовго оселилася в нім та гризота. Аж поки одного разу не озирнувся довкіл і не побачив, що він не те що не останній, а навіть не посередній із колег. А ще помітив, що чим сіріший науковзць вибивався в керівни-ки — лабораторії, відділу, інституту, тим нездарнішими однодумцями він себе оточував. Опинившись на невеличкому вершечку влади, чоловік часто дбав не так про діло, як про те, щоб, не дай боже, не з'явився в тому колективі лідер; навіть якби той лідер і не претендував на владу. За собою такого гріха Чередниченко не помічав. Заздрість була… Лебедю колись заздрив, Паливоді й Гончаренкові

заздрить за ясний, не засмічений стереотипами розум. Але оте щире ставлення до інтелекту, яке, власне, і привело його колись в науку, додавало до заздрості ще й повагу, а відтак чим більше виникало причин для заздрості, тим глибшою повагою проникався Іван Олексійович до людини.

Автобус занурився в туман, від чого гудіння двигуна стало якимось глухим. Здавалося, шлях було прокладено по дну морської западини. Тільки окремі обриси, котрі мигтіли в каламутному вікні, свідчили, що вони їхали вулицею невеличкого містечка чи села. Попереду на відкинутих сидіннях куняли Паливода й Гончаренко. Попервах вони про щось гомоніли, сміялись, та зрештою одноманітність заколисала... "Часом одноманітні будні присипляють духовну бадьорість і гостроту розуму. Але вам я не обіцяю одноманітного й легкого життя..." — подумав Іван Олексійович про молодших колег.

Натужніше запрацював двигун. Автобус знову піднімався нагору. Рідшав туман і скоро в вікні, немов на екрані, з'явилися невисокі хати з сірого вапняку, обнесені мурами з такого ж матеріалу. Деякі хати, як і сараї при них, були криті природними вапняковими пластинами, немов черепицею. Здавалося, все те стояло тут мільойни літ і в первинному вигляді піднеслося разом із дном морським. Щораз, проїжджаючи в автобусі повз ці споруди, Чередниченко згадував свою батьківщину — Луганщину, де люди ставлять будинки також з вапняку. В одній з таких хат і він народився й виріс, а потім випурхнув з неї, та й не повернувся більше. Навідуватись — навідувався до батьків, але то вже інше... Батько все життя працював під землею. Був вибійником, машиністом електровоза, а ставши пенсіонером — стволовим. Мати, тицяючи йому "сидора" і проводжаючи за ворота, щораз застерігала берегти себе. На що він незмінно відповідав: "Я вцілів на війні не затим, щоб загинути в шахті". І, богу дякувати, доля була поблажлива до нього. Якщо не рахувати зеленого татуювання — слідів подряпин і цяток на руках і обличчі, з шахти він вийшов цілим, неушкодженим і при здоров'ї.

З'явилися перші терикони. Вони були вкутані в туман і нагадували діючі вулкани, біля підніжжя яких клубочилися важкі підземні випари. їхати залишалося хвилин двадцять. Іван Олексійович сподівався застати ще директора і скоординувати з ним свої дії. Він мав намір на якомусь із пластів, по якому вже було зроблено прогноз шахтною службою, почати свої дослідження.

— ...Та будь ласка, — сказав директор. — А тільки я б тобі порадив спершу побалакати з хлопцями з опорної бази. До речі, вони вже знають про те, що сталося на "к"-другому.

— Ви давали свій прогноз по цьому пласту? — поцікавився Чередниченко.

— Це крило завжди було спокійним...

— Спокійним тому, що на ньому досі не було викидів, чи спокійним за вашим з опорною базою прогнозом?

— Ну, що ти мене допитуєш, Іване? — В голосі директора було чути і прикрість, і водночас винуватість. — Ну, давали прогноз, давали... Але метрів за сто перед тим місцем, де кинуло.

— Судячи з того, що ящики з інертним пилом ти наказав поставити після нашого попередження, викидів там не передбачалося... — зауважив Чередниченко.

— Та, розумієш, штрек проходять з відпалкою. А це, по суті, противикидний захід. Викид провокується вибухом... Під час відпалки всі ховаються. Отже — нікому ніякої загрози... Мабуть, це й приспало пильність тих, — опорної бази. Та й мою

теж.

Іванові Олексійовичу з самого початку розмови муляло запитати, чому Павлюк під час їхньої попередньої зустрічі не повідомив про те, що на шахті діє опорна база інституту. І тепер він запитав про це.

— Не хотів, щоб ви свій прогноз робили з огляду на когось, — відказав директор. — Фірма то могутня.

Сині очі Павлюка, які досі сторожко дивились на вченого, стали раптом неуважними, а тоді немовби перемкнулися на бачення в глиб себе.

Після досить тривалого міркування директор

сказав:

— На п'ятому горизонті ми проходимо штрек комбайном, без відпалки. І хоч там завжди було спокійно, але після того випадку в мене душа не на місці… Отож, підключайтесь до хлопців з опорної бази і давайте — гуртом.

Іван Олексійович покидав кабінет директора з почуттям виконаного обов'язку. Павлюк сам запропонував йому те, заради чого він до нього приїхав. От тільки тривожно було. Не знати й від чого: через те, що доведеться змагатися з "могутньою фірмою", чи від сумніву у власних силах. Десь у підсвідомості муляло, що Бульбинський назвав їхній метод авантюрою. Але водночас утішало й те, що з двох прогнозів на пласті "к"-другім їхній виявився правильним.

Кліть була двоповерхова. Спершу шахтарі набивалися в другий поверх, а тоді стволовий натискав кнопку, опускалася загородка перед людьми, що очікували своєї черги, і підйомник поволі повз на один поверх угору. Починалася нова посадка. А відтак повна вже кліть зникала у стволі.

Іван Олексійович, Паливода й Гончаренко виділялися поміж шахтарів чистими робами й білими касками, які носять інженерно-технічні працівники. Вони йшли з бригадою вибійників. Чверть години тому начальник дільниці наказав бригадирові, якого він називав Олесем, всіляко годити науковцям. І хоч у словах його й було знати іронію, проте очі дивилися на них з повагою. Либонь, йому було відомо про випадок на "к"-другім.

Тим часом із прірви з'явився ще один підйомник і черга швидко почала посуватись. Паливода віддав один із двох металевих жетонів (круглий) стволовому, другий (трикутний) сховав у кишеню. Враз їх стисли в тісному гурті, грюкнув засув на дверях і кліть посунула вниз...

— Шефе, — почув Ярослав тихий голос одного з їхньої бригади. — А що "буграм" потрібно?

— Це не "бугри", — відказав пошепки бригадир. — Це науковці.

— А що вони хотять?

— Заткни рота, Степане... — А тоді — вже м'якше: — Скажуть — знатимемо.

Вони, мабуть, думали, що в гомоні, який панував у набитому людьми ліфті, їхніх голосів не розчують. А, може, просто не помітили Паливоди, якого до них притисли спиною.

"А й справді, чого нам треба? — подумав Ярослав. — Чого, власне, мені треба? Чи не простіше було б походжати серед студентів в лабораторії або проводити десь заняття..." Він згадав, як невдовзі перед його звільненням до нього на заняття прийшов з інспекцією завідуючий кафедрою. Сталося так, що вибір випав на найсильнішу з його груп. Ярослав диктував їм рівняння реакцій і задачки прямо з голови. І вони безпомилково вирішували їх на дошці. Жоден не схибив, хоч задачки він

давав досить складні… Сподівався, що після цих відвідин завідуючий змінить про нього і його метод навчання свою думку. Гай-гай… Сталося навпаки — йому поставили на карб його ж здобутки. Мовляв, не носить на заняття конспект, а отже й не готується до занять. І тоді він збагнув усю закостенілість, лицемірність і аморальність системи навчання, складовою якої був і він сам, і його завідуючий. На зборах і конференціях виступали з закликами поважати моральний кодекс, а на кафедрах панував дух клановості, ворожнечі й виживання. І вся ця могутня машина, навчаючи студентів спеціальних дис-циплін, попутно підкидала їм уроки цинізму, меркантильності й протекціонізму. І розходилася та "наука" хвилями у всі сфери буття людського…

Ярослав відчув, як підлога стала тиснути йому в ноги. Кліть уповільнювала падіння і незабаром у просвіті між дахом і дверима засіріло, а потім з'явилося мерехтливе світло неонових ламп, що висіли під стелею штреку, до якого причалила кліть.

Вони ледь поспівали за шахтарями. Ярослав давно уже завважив, що в шахті ходять швидко. Тут немовби поспішають якнайскоріше виконати роботу і якнайшвидше вибратися на-гора. Попереду йшов бригадир Олесь, за ним, майже бігцем, — невисокий кремезний чоловічок, який питав про них у ліфті, слідом — ще троє. Гуділо. То по "кишці" з прогумованого брезенту, яка висіла під стелею, качали повітря.

…Промінь світильника висвітив купу металевих арок і бетонних затяжок, а далі уткнувся в порожню вагонетку і прохідницький комбайн. У вибої було свіжо й легко дихалося, хоч вентиляційна труба й обривалася за півсотні метрів. Шахтарі поклали під стінку фляги з водою й "сидори", поскидали саморятівники. Бригадир тим часом спрямував промінь на чорну дошку, яку було прибито до стіни штреку. Ярослав устиг помітити написане крейдою: 0,2 % метану, дату і підпис. Олесь немовби питав: "То як бути далі?"

— Ми вас надовго не затримаємо, — озвався Іван Олексійович. І, глянувши на Паливоду з Гончаренком, сказав їм: — Почали.

Поки вони відбирали зразки, Чередниченко уважно оглядав незакріплене склепіння над їхніми головами, породу, на якій лежав вугільний пласт, і — яка його покривала, щось занотовував у блокнот. А тоді про щось розпитував бригадира.

Коли вони вже впряглися в рюкзаки, чоловік, якого бригадир називав Степаном, сказав:

— Приходьте ще.

— Та прийдемо вже, — відказав Чередниченко. — І завтра, й післязавтра, і після післязавтра…

Світ зустрів їх першим морозцем. Дерева й кущі в палісаді перед шахтою поблискували інеєм, заледенілий брук уже встигли посипати піском. Ярослав вдихнув на повні груди. Його духовне "я", котре щораз, як він опинявся під землею, стискалося в тугий клубок, тепер "розпустилося" і немовби й не вміщалося в тілі. Він подумав, що з усіх людей тільки шахтарі знають ціну про-сторові. Бо тільки вони відчувають оцей перепад від замкненості до безмежжя щодня. Може, це й робить їх оптимістами.

На виході з їдальні здибали вибухівників — гладкого Івана й Дядю. Привітались щиросердно, як добрі друзі. Досі Паливода й Гончаренко ба чили їх тільки в шахтарській робі, а тепер на них були модні утеплені плащі, пухнасті шарфи і добре підібрані до повновидого Іванового й худорлявого Дядиного облич капелюхи. Інтелігентну незворушність на лицях порушували тільки бісенята, які витанцьовували в блискучих Іванових очах, та вираз іронії, що ховався в зморшкуватому Дядиному обличчі.

— То це ви нам тоді наврочили викид? — мовив Іван, скоріше стверджуючи, ніж запитуючи.

— Не наврочили, а напророчили, — зауважив Дядя поштиво.

— Ну, ви тоді чітко!.. — схвально відгукнувся Іван. — Та все ж мовчки, нікому нічого. І до? На спокійнім "к"-другім!.. Підлий нласт, — зробив висновок. — Ми тепер з Дядею все робимо нишком, як миші. Боїмося навіть голосно...

Дядя, глипнувши на Чередниченка, обірвав товариша на півслові:

— Ви тепер знову до нас?

— Поки на п'ятий горизонт, — відказав Ярослав. — Там штрек комбайном проходять.

— На п'ятий.. — озвався Іван— А хто там бригадир?

— Якийсь Олесь.

— А-а, я його знаю. У нього папуга є,— сказав Іван.

— Який папуга? — поцікавився Гончаренко.

— Великий... Балакав, як людина. Тим часом Дядя, блимнувши на ручного годинника, заспішив.

— Ходімо, Йване. Хлопцям добре базікати — либонь уже поборщували. А в мене шлунок до хребта присохнув.

Уже в гуртожитку Чередниченко, який був німим свідком розмови, зауважив:

— Бачте, нікому з нас не прийшло в голову попрохати тих хлопців аби відбирали зразки.

19

Щодня вдосвіта вони поспішали на шахту і там, перекусивши в "тормозковій" бутербродами з шинкою та чаєм, спускалися на п'ятий горизонт. Ярослав, який спершу не міг звикнути до коструватої роби й гумових чобіт, скоро перестав їх помічати. А онучі з байки навчився так ловко намотувати, що йому ніде не муляло до кінця роботи… Усе частіше ловився на тому, що вже не так гостро живе ідеєю винаходу. Що то був винахід, він не мав жодного сумніву. У мріях він був далекий від шахти, як і від того діла, заради якого вони сюди приїхали. Він подумував, що, мабуть, існує невідомий дозатор, який пильно стежить аби в людини надлишок негативних емоцій з часом компенсувався чимось приєм-ним. В усякому разі з ним сталося таке. Від душевної гризоти, якою він постійно катувався через те, що руйнувалися ілюзії (колишній шеф був для нього спершу уособленням справедливості й порядності), до радості спілкування з простими чесними людьми, від холостяцького одно-маніття до несподіваного щастя кохати і очікувати великих життєвих перемін. Перед новим роком він збирався познайомити Тамілу з батьками, а відтак запропонувати їй віднести заяву до загсу. Аспірантуру вона закінчувала через півроку і Ярослав подумував уже про роботу для неї в їхньому місті.

А тим часом кожного дня всі троє спускалися в шахту і поки Паливода й Гончаренко відбирали зразки, Іван Олексійович уважно видивлявся в свіжому вибої якісь, йому одному відомі, прикмети: замальовував схему залягання порід і вугільного пласта, занотовував щось у записник. За день Чередниченко відносив проби на автовокзал і з водієм рейсового автобуса відправляв Ле-бедю, який увечері їх забирав. Система була налагоджена чітко. Уже в кінці наступного дня телефонувала Войтович або Наталка-лаборант і переказували наслідки аналізів.

Пласт, і справді, був спокійний. Бригади вже "пройшли" не один десяток метрів штреку, але на всій тій відстані жоден аналіз не насторожував.

— Невдале ми обрали місце для досліджень, — якось зауважив Гончаренко.

— Багато ти тямиш… — відказав не дуже впевнено Іван Олексійович і підкріпив свої слова відомою сентенцією: — Усякий результат — корисний, якщо він тільки істинний.

— Так-то воно так, але ж час минає…

— Минає,— зітхнув Чередниченко. — Незабаром уже треба буде звітувати в міністерстві.

Якось вони застали у вибої трьох людей, які, відігнавши комбайн, вибурювали у вугіллі шпур. Вісім двометрових штанг, виготовлених у вигляді шнеків, свердлярі, поступово з'єднуючи їх, загнали в пласт. Тоді витягли і загерметизували дірку спеціальним пристроєм, до якого приєднали газовий лічильник.

Один з свердлярів, у білій касці, той, що записував показання газового лічильника, нарешті удостоїв їх уваги:

— Що, конкуруюча фірма?.. — водночас запитував і стверджував.

І оскільки Паливода й Гончаренко на те не від-гукнулись (Івана Олексійовича з ними не було), то на тому й розлучились.

Наступного дня Чередниченко прийшов від директора шахти з таким повідомленням:

— Пласт спокійний, штрек можна проходити сміливо. Прогнозисти кажуть, мало газу. — Поміркувавши, додав: — На їхньому місці я гарантував би безпеку не більше, як на довжину випереджаючого шпура. Тобто, на шістнадцять метрів, які вони пробурили… Зрештою, поки наші прогнози співпадають… Ага, ось ще одне. Дзвонив же

Ольговиченкові… Його колега — кандидат наук Мильний вважає, що наш метод — хибний і що ніяких нітросполук у вугіллі немає й бути не може. В його висновках є навіть такі слова, як "псевдонаука" й "науковий авантюризм"; і ще — він здивований, як може Міністерство геології асигнувати такі маячні теми.

При тих словах Паливода відчув, як з глибини свідомості стало підніматися знайоме вже відчуття терпкої млості. Воно — те відчуття — було йому специфічним індикатором на несправедливість. У таких випадках весь його організм ніби отруювався. Тоді, на засіданні кафедри, коли завідуючий почужілим голосом виговорював йому "прорахунки", Ярославові теж до горла підступила ота терпкувата млість.

— Це вже висновок офіційний? — запитав він хрипкуватим від напруги голосом.

— Це думка одного з опонентів, — відказав Че-редниченко. І, подивившись уважно на Ярослава, додав: — Існує ще одна думка — протилежна їй. Яка з них візьме гору — покаже час.

— А є час? — поцікавився Гончаренко, відкладаючи газету, яку перед тим читав.

— Я знаю людей типу Бульбинського. їхній універсальний метод саботажу — зволікання. Вони мовчатимуть, аж доки ми не почнемо настирніше стукатися в двері. Тоді почнуть годувати обіцянками. І вже коли нам увірветься терпець, скажуть оте своє "ні", про яке ми вже знаємо.

Наступного дня в шахту не пішли.

— Погуляйте деньок, — сказав Іван Олексійович. — А я тим часом подивлюся ще раз карти, погомоню з геологами. Між іншим тектоніка на п'ятому горизонті насторожує...

Прикрість, якої Паливода зазнав учора, потроху вивітрювалась І на зміну їй приходило бажання зрозуміти. Там, у хімінституті, все було більш-менш ясно — він намагався вдосконалити існуючу "машину навчання", машину, дії якої суворо регламентувалися інструкцією Мінвузу. А інструкція та було своєрідним Держстандартом, порушення якого "каралося законом". Вади її вимірювалися ступенем зіпсутості і кількістю зіпсутих молодих людей... "Виходить, і тут е відповідна інструкція, яку не дано ні покращувати, а ні, тим паче, заміняти. Але ж вади її вже вимірюються людськими життями! — міркував Паливода. — То як може організація, котру поставлено розробляти і вдосконалювати засоби техніки безпеки, з порога відмітати нову розробку, хай би там якою сумнівною вона не була?"

Коли він поділився своїми міркуваннями з Гончаренком, той, скептично посміхнувшись, сказав:

— Ото зробив відкриття... Та всі ми виготовлені, так би мовити, за тим самим стандартом. А хто йому не відповідає, того доводять до кондиції. От як тебе, скажімо, в хімінституті... Що ж до твого методу, то і я в нього не повірив би, аби сам не був свідком того випадку. — Несподівано він сказав: — Знаєш що, Ефенді, ходімо в місто. Може, надибаємо якісь пристойні новорічні подарунки. Бо, чує моє серце, шеф припнув нас тут надовго.

Ввечері Іван Олексійович привів у гуртожиток якогось чоловіка — середнього зросту, нескладної грубої статури. Ярослав не одразу впізнав у ньому одного з трьох, які поралися біля бурового станка на п'ятому горизонті. Коли вже той скинув куртку й шапку, а відтак відкрилося його широке біле обличчя, стало очевидно, що він і є той, що. записував показання газового лічильника.

— Олександр Онуфрійович Пантелєєв, — представив Чередниченко. І додав з усміхом: — Конкуруюча фірма.

Після потиску його руки Паливоді здалося, що долоня побувала в лещатах.

Тим часом Іван Олексійович клацнув замками портфеля і витяг велику гранчасту пляшку перцівки і чималий згорток, в якому виявилася кров'яна ковбаса домашнього виготовлення. Перехопивши на обличчях Паливоди й Гончаренка крайній подив, він сказав:

— Не будемо порушувати традицію предків:

гість у домі то — завжди радість.

Ті слова явно сподобалися Пантелєєву. Обличчя його, на якому спершу було знати скутість, стало раптом відкритим. З лиць Паливоди й Гончаренка теж зійшла тінь настороженості. І коли вже Іван Олексійович, нарізавши хліба й ковбаси, взявся розкорковувати пляшку, то, здавалося, що четверо чоловіків — двоє молодших і двоє старших (Пантелєєв був за віком десь таким, як і Чередниченко) — всі з однієї компанії.

Розкоркувавши, Чередниченко проте не став сам наливати.

— Маємо ж хіміка, — сказав, передаючи пляшку Паливоді.

Ярослав упорався з завданням з честю — в усі чотири гранчаки було влито абсолютно однакову кількість рідини. А те, як він, за всіма законами аналітики, знімав з шийки пляшки краплі, викликало у Пантелєєва схвальне цокання язиком,

— Ну, як кажуть на Луганщині, щоб наші діти не боялись паровоза! — мовив Іван Олексійович, підносячи склянку. Він пив довго, ніби цідив крізь зуби, а тоді скривився, видихнув і поспіхом став заїдати.

На відміну від Чередниченка, Пантелєєв не те щоб не цідив, а якось ловко виплеснув у рот свої п'ятдесят грамів. Закусювати не поспішав — тільки підніс до носа окраєць свіжого житнього хліба і з насолодою вдихнув. Він мав велике відкрите обличчя, на якому було доволі просторо і для маленького гострого носа і для невеликих світло-сірих очей. Постать мав могутню, тільки якусь нескладну. Паливоді, що сидів навпроти, він здавався ніби потовченим: дещо зсутулений, ліве плече вище правого, високі сильні груди з кущиком білявого волосся, що виглядало з незастібну-того коміра сорочки в червону клітинку.

Ярослав очікував, що ось зараз почнуться суперечки навколо їхньої методики, але вже випили по другій, а ні Чередниченко, ні Пантелєєв і словом не прохопилися про діло. Іван Олексійович, щось згадавши, присунув портфель і витяг з нього чималого в'яленого ляща. Поплескавши ним по долоні, запитав у компанії:

— Він нам не зашкодить?

— Він прикрасить нам стіл, — сказав Гончаренко.

Після цього Чередниченко й Пантелєєв навперебій почали згадувати кожен про свою рибалку. І вже Іван Олексійович називав гостя Сашком, а той його Іваном. Пантелєєв мав басовитий голос:

— Не брешу, Ваню — у вересні відро отаких красавців на Зугресі…— він кивнув на ляща. І хоч йому ніхто не заперечував, додав: — Клянусь!

…Вже було досить пізно, коли Паливода порозливав у склянки рештки спиртного. Пантелєєв, узявши склянку, мовив схвально:

— Але ж і спеца маєш, Іване! Це ж треба — доза в дозу, від першої до останньої, як в аптеці… — І виплеснув у рот. Тоді, глипнувши на ручного годинника, підвівся, обвів байдужим поглядом стіл, на якому доволі ще було закуски, і почав одягатись.

Провівши гостя й повернувшись, Чередниченко сказав:

— Мене з ним директор шахти познайомив. — І додав по миті: — Здається, хороший хлопець…

— І талановитий, — зауважив з усміхом Гончаренко. — Горілку не п'є, а виливає в рот, немов за себе виплескує. Такого я ще не бачив.

Іван Олексійович виразно глянув на Паливоду, скептично посміхнувся:

— Ми його теж здивували.

Наступного дня, як і через день, з інституту звістки не було. Вони тим не дуже й переймалися, адже прогнози співпадали — на п'ятому було спокійно. Войтович подзвонила за три дні, коли Чередниченко вже починав нервувати. Пояснила, що Наталка хворіла і їй отже просто нічого було переказувати.

— Валю, давай цифри, — перетнув потік пояснень Чередниченко.

Записавши і попрощавшись з Войтович, він сказав:

— Серйозні справи. — І, подивившись уважно на Паливоду, додав: — Для нас. Проби, які ми відібрали ще за день до того, як зустріли у вибої прогнозистів, уже починають показувати небезпечну ситуацію. І вона дедалі зростає. Ось, подивіться…

— То що ж виходить, працювати там уже стало небезпечно? — поцікавився Гончаренко.

— Зараз скажу, — Іван Олексійович витяг з портфеля сувійчик міліметрівки і, розгорнувши, став порівнювати наслідки аналізів з графіком, який там було накреслено. — Від того місця, де ми сьогодні були, викид станеться в межах дванадцяти — п'ятнадцяти метрів.

— Слухайте, — стривожився Гончаренко, — але з такими темпами, 8 якими вони зараз ведуті проходку, це може статися завтра-післязавтра

— Працюють таки затято, — розважливо мо вив Іван Олексійович. — Якась у них зацікав леність. Мабуть, змагання. Надто бригад;:

Олеся.

Раптом відвів погляд від міліметрівки, подивив ся на молодших колег.

— От нарешті й настала с й т у а ц і я... — Вії повкидав папери в портфель, став одягатись. — До директора, — пояснив.

20

Від сотень шахтарських роб, що висіли ні зварених з металевого прута вішалках, пахло вугіллям, потом, гумою, вогкістю. "Гардероб" буї великий, з високою в два поверхи стелею і порядок у ньому панував ідеальний: на підлозі, ні лавах — ні пилинки. Та щораз переступаючи по ріг між передпокоєм лазні і роздягальнею, Паливода відчував пригніченість. Його навіть шахта не так гнітила, як сам процес убирання в брудну робу й гумові чоботи. Багато хто залишав у передпокої все, навіть натільну білизну, але вони втрьох спіднього таки не скидали. Пантелєєв і двоє шахтарів, що його супроводжували, теж зайшли в роздягальню в трусах. Паливода завважив ще в передпокої, що їхній

новий знайомий справді, був "потовчений" — мав на тілі безліч рубців і шрамів, котрі свідчили про численні переломи кісток. Та незважаючи на це, в постаті його вчувалася дика сила, а тіло на вигляд було здоровим і молодим. Він одягався поряд з Чередниченком і вчений запитав, тамуючи співчуття в голосі:

— Сашко, де тебе так?

Пантелєєв не поспішав відповідати. Обличчя його на мить ніби омертвіло, живі світло-сірі очі затуманились. Нарешті озвався:

— На крутому падінні.

— Обірвався чи що?

— Так. По кресленнях зібрали… Аби не донецькі хірурги — хана б мені була. — По часі додав: — Після того й пішов на легку роботу.

Паливода, що дослухався до їхньої розмови, вловив в останніх словах немовби виправдовування.

— Це було на цій шахті? — знову поцікавився Чередниченко.

— Ні, Ваню. Тут пласти не так уже й круто залягають…

Тим часом один із двох шахтарів, що прийшли з Пантелеєвим, сказав йому щось тихо, і вони вже в повному обмундируванні вийшли.

…Зустрілись на п'ятому горизонті, неподалік від кліті. Товариші Пантелєєва стояли біля купи металевих предметів, які виявилися деталями свердлильного станка, штангами, газовим лічильником та якимись іржавими банками.

Пантелєєв, оглядаючи все те критичним оком, сказав:

— Тепер головне — щоб із вибою бригада вийшла. — По часі додав: — За годину перед нами туди пішов майстер ВТБ*. Аби попередити.

— Це ми добрячу свиню хлопцям підкладемо, — озвався один із Пантелєєвської команди. — Зараз, у кінці року, кожна хвилина…

— Нічого не вдієш, — сказав Іван Олексійович. — Є підозри…

— Та ми ж ось недавно тільки робили там заміри, — зауважив другий шахтар. — В голосі його вчувалась байдужа прикрість.

Гончаренко, який здебільшого в розмови не встрявав, раптом озвався:

— Ви повністю довіряєте цьому методу? — І кивнув на купу металу.

Він звертався до шахтаря, але відповів Пантелєєв:

— Бачиш, брат, тут діло таке. Якщо пласт не порушений, то метод таки надійний. Якщо ж на ньому виявляться тектонічні зрушення, то — бабка надвоє сказала.

…Попри невисокий зріст обох шахтарів і важку ношу, яку вони несли, йшли швидко. Паливода з Гончаренком ледь за ними встигали. Десь позаду плентався Чередниченко, обвішаний їхніми саморятівниками, а за ним і Пантелєєв з деталлю бурового станка. Коли вибирали собі ношу, Паливода й Гончаренко, як наймолодші, одночасно підійшли до тієї деталі, але Пантелєєв вирішив по-іншому: їх наділив штангами, а станину — найважче з усього, що там було, завдав собі на горба. "Дивний чоловік, — подумав тоді Ярослав. — Весь поламаний, пом'ятий… Що це: хизування чи норма життя?"

Шахтарі тим часом, хоч і швидко йшли, але кожних двісті метрів спинялися. Перепочинок тривав доти, доки позаду з темряви квершлагу, яким вони йшли, не випливали два вогники. З уривків розмови між Чередниченком і Пантелєєвим, які йдучи, балакали між собою, Ярослав довідався, що безпосереднім начальником опорної бази на шахті був Мильний. І що метод поточного прогнозу розробив ще хтось до Мильно-Бульбинського. А ці двоє стали тільки наглядачами і немовби власниками методу, як і відділу. Пантелєєв об'єднував у балачці обидва прізвища в одне не без єхидства… Ярослав подумки порівнював цю пару з Мучником, який так само "завідував" лабораторією. Без його відома ніхто не мав права на свою думку. Власне, якщо він давав "добро", то концепція вже ставала не інтелектуальною власністю того, хто її висував, а самого Мучника; прізвище ж автора приписували позаду. Навіть щоб проаналізувати на спектрометрі два десятки проб, інженер, котра робила аналізи, мусила очікувати нагоди, коли Мучник піде десь на вчену раду або за межі інституту. А дорогий прилад простоював роками.

Дерев'яний настил увірвався і чоботи зачалапали по воді. Майже у всіх шахтах, де довелося побувати Паливоді, вода або цибеніла зі стелі, або патьоки її було видно на стінах штреку, а то текла струмком обіч хідника. Вона пронизувала всю товщу на всіх горизонтах, де більше, а де менше, як кров тіло.

Про наслідки експерименту Паливода намагався не думати. Хоч він і був переконаний в надійності методу, але тривога все ж заповзала йому в свідомість. І її викликало спантеличення на лицях обох шахтарів. Мовляв, нащо зайвий раз виконувати непотрібну роботу? Він ще і ще раз уявляв подумки графік з нанесеними на ньому свіжими даними, порівнював з такою ж ситуацією па "к"-другім. Обстановка, справді, була небезпечною… Ярослав подумав, що знайомство з Пантелєєвим — справжнє везіння. Інший з тієї бюрократичної організації на його місці просто проігнорував би їх.

— Колего, — почув Ярослав позаду Гончаренків голос. — Хотів би я знати, хто компенсує мені фізичні й моральні поневіряння?

І оскільки відповіді він не почув, то провадив далі:

— Мо', після зміни збігаєш по "мадєрцу"? Га? Чи Івана Олексійовича пошлемо? Він у нас останнім часом розгулявся… Перцівка там… Де вії її тільки доп'яв?

Фреза вгризалася в забій, гарчала, виламуючи брили породи. Степан з лопатою наготові стежив щоб уламки падали з транспортера прямо в вагонетку. Курява стояла неймовірна. Світло коногонки заглиблювалось в пилюку на два-три метри, не більше. А на поверхні, мабуть, як і вранці сніг, дрібний, наче порох, і колючий. Сьогодні Олесевого сина — перший день канікул. Прийде до нього в кінці зміни — підуть купувати ковзани…

Хтось заторсав Олеся за плече і закричав у саме вухо:

— Спини комбайна!

У гуркіт врізалася тиша. Згодом почувся притлумлений шум вентиляційної установки, яка нагнітала у вибій повітря. Майстер вентиляції висвітивши склепіння над фрезою комбайна та переконавшись, що згори нічого не загрожує, під ступився до самого вугільного пласта і почав прокачувати через інтерферометр повітря. Заміри робив посередині й обабіч вибою. П'ять конусів світла уткнулися в згорблену постать майстра, який припав оком до вічка приладу. Їх брала нетерплячка. До кінця зміни залишалась всього година, а вони мали пройти ще чверть метра штреку. Чверть метра до плану. Сьогодні працювали затято.

Степан нетерпляче топтався на місці, затим стягнув респіратор і запитав:

— Шеф, ти приготувався?

Олесь подивився на його щелепасте, чорне від пилюки лице, на якому тільки вгадувався маленький круглий ніс, і не міг утямити, про що він.

— Переможці ж. Може, фотографуватимуть. Дошка пошани там чи газета, я знаю… У мене все на мазі: і сорочка, й зелений гудочок. А на свято в клуб приведу Люську, хай побачить і мою мармизу серед переможців. У кольорі… Може, хоч після цього не дорікатиме минулим.

Нарешті майстер підійшов до них.

— Брати, кепські справи, — мовив заклопотано. — Метан пре, як із труби. Забирай, Олесю, свою гоп-компанію і — на свіжий струмінь.

— Начальник, а як же з планом? — запитав Степан. — Останній же день кварталу!

— Начхати! У мене свій план — аби ваші черепки були цілі. Чув, Олесю?! — голос у нього був твердий і невблаганний.

— Чув.

Майстер записав на дошці крейдою показання приладу, час і дату, розписався і розчинився в темряві.

Озвався один із шахтарів:

— А як би на це відреагував твій папуга, Олесю?

За Олеся відповів Степан:

— Він сказав би: а розтаку вашу перетаку!

— Він не лається, — мовив Олесь. — Він птах культурний.

Тільки тепер Олесь відчув задуху. Мабуть, подіяло на психіку оте "4 %", що біліло на товстій чорній дошці, прибитій до стіни штреку. Це таки було багато. Якось приходили науковці. Один з них розповідав, що на сусідній шахті, де розробляють їхній пласт, стався викид вугілля. Розпитував чи не помічали перем'ятості пласта. Інші два тим часом відбирали вугільні зразки.

— Отже, хлопці,— до борщу, — сказав Олесь, відчуваючи, як піт заливає йому очі.— З технікою безпеки жарти лихі.

Бригада неохоче підбирала з землі саморятів-ники. На обличчях — чорні патьоки. Олесь знав, що вони зараз злі, як чорти. Залишилося якихось чверть метра штреку і — план готовий. Він теж у душі лютував. Тільки не міг збагнути на кого — на майстра, який розмовляв з ним, як із школярем, чи на випадок.

Троє мовчки подалися вслід за майстром.

Олесь затримався щоб повідкидати від комбайна обаполи та металеві арки, якими кріпили штрек, і очистити місце для наступної зміни. Степан допомагав. Він був голий по пояс, його тіло неначе набито крем'яхами.

— Шеф, — озвався Степан, — обаполи я вже й сам поскладаю.

"Справді, двом тут нічого товктися, — подумав Олесь. — Степан, хоч і новак в шахті, проте до роботи клятий, упорається хвилин за десять".

…Олесь відійшов метрів за триста. Склепіння тут трохи просіло і його каска торкалася вентиляційної труби. Качали добряче, бо оболонка

з прогумованого брезенту мало не лускалася. Тут дихалося легко, а головне, не стугоніло в скронях. Раптом до болю стало шкода їхніх зусиль:

за цілий рік жодного запізнення, жодного дня без плану, жодного порушення правил техніки безпеки. Вони вели перед. Коли б не погнало з пласта метаном, їх зустрічали б сьогодні, як переможців. А це не сама тільки моральна втіха. Хлопці все розуміють, тому й подалися з вибою темніші за ніч. Тепер хтозна, як буде... Хоч і іге з їхньої вини, проте плану катма...

Стривай! Що за звук? Прислухався. На тлі мо-нотонного гудіння вентиляційної установки, яке тут значно гучніше ніж у вибої, вухо вловило притлумлений гуркіт комбайна. Мить стояв розгублений, а далі прямо знавіснів від люті. Чортяка Степан! Навмисне відіслав його, щоб добити норму. Розрахунок простий — поки Олесь розшукуватиме начальника дільниці й доповідатиме про те, що сталося, він доконає оті чверть метра по породі. Скористався довірою майстра вентиляції, в обов'язки якого входило вивести усіх на свіжий струмінь. Олесь щодуху кинувся назад...

Несподівано попереду з'явився вогник. Чоловік, який ішов їм назустріч, вигулькнув, мабуть, з якогось із відгалужень квершлагу. Він мовчки пройшов повз них: на плечі, крім саморятівника, висів ще газоаналізатор. Між тим передні спинилися на перепочинок і Ярослав завважив, що позаду, де мали бути Чередниченко з Пантелєєвим, замигтіли уже три вогники. Потім один відділився і скоро зник в глибині квершлагу, а двоє стали наближатись до них.

— Майстер вентиляції,— повідомив Іван Олек-сійович. — Бригада вже покидає вибій... До речі, там висока концентрація метану.

Перегодя побачили попереду ще три вогники. То поверталися з вибою шахтарі. Во'іїї і йшли, не поспішаючи: перекинулися кількома

словами з двома прогнозистами, а тоді понуро подивилися на Паливоду й Гончаренка. То були люди з бригади Олеся. Ярослав завважив, що це — чи не перший випадок, коли шахтарі не поспішали. Повернули в штрек. І враз голосно загуділа повітродувка, що качала у вибій повітря. Тепер ніхто не відставав, чалапали по воді вервечкою.

— Вийшло троє,— подав голос Іван Олексійович. — А ще двоє?

— Залишилися, мабуть, щоб підготувати все для наступної зміни, — висловив припущення Пантелєєв.

З вибою несло густою курявою. Степан біля комбайна завзято орудував фрезою. Уже встиг нарубати піввагонетки породи. Олесь віджбурнув його руку від панелі управління і спинив комбайн. Заскочений на гарячому, Степан мовчав: дві жарини з-під маски розгублено втупилися в Олеся. А той прямо задихався від бігу, пилюки й злості.

— Шеф, гад буду, вік волі! — раптом плаксиво заблагав. — Ну, скільки тут зосталося?! Я сам їх пройду!..

— Степане, — відказав Олесь, важко хекаючи, — за свої тридцять два ти встиг уже скрізь побувати. Не бачили тебе тільки на тому світі.

Степан довго й несамовито лаявся. Його куце тіло з густою вовною на грудях здалося Олесеві духом покинутих виробок — рішучим і моторним. Ось кліпне очима — і він зникне. Раптом Степан нашорошився. Олесь теж уловив якийсь звук. Спершу йому здалося, що то вентиляційна установка. Але тієї ж миті збагнув, що помилився. Вентиляція гула, а то сичало, до того ж зовсім близько. Степан припав вухом до вугільного пласта, який виступав сходинкою внизу вибою, прислухався. Респіратор висів у нього на шиї, як маска вепра. Раптом лице перекосилось від жаху, він позадкував.

— Газ! — прошепотів. — Зараз кине! Того ж моменту зірвався і зник в темряві. Олесь теж кинувся бігти.

…Важко гупало в грудях. "Хоч би не впасти. Стривай. Далі бігти не годен. Будь що буде!" Спипився і знесилено обіперся об дерев'яну затяжку. Блискавично вдарила думка, чи діждеться його сьогодні син? У жовтій плямі від світильника з протилежного боку штреку білів номер пікету. Виявляється, він не пробіг і двохсот метрів. Чулося хекання. То Степан стояв попереду кроків за десять. Мабуть, не хотів його кинути напризволяще. Вони відсапувалися секунд із п'ять і знову побігли. Олесь уже подолав перед тим триста метрів, коли біг у вибій. З надією відзначив, що позаду залишилися ящики з інертним пилом. їх поставили вчора. Коли лавина газу й пилюки вдарить у ящики і, поскидавши їх з полиць, змішається з інертним пилом, вона вже буде не такою страшною. Принаймні не вибухне. Проте для них вона була однаково небезпечна — саморятівники-бо залишилися в вибої… "Негідник Степан! Це його панічний вигляд змусив мене пуститися навтіки. Може, й не буде того клятого викиду…"

Прогнозисти, що йшли попереду, спинились і почали вдивлятися в глиб штреку. Там блимотіли два вогники. Паливоді спершу здалося, що то хтось світильниками сигналить. В шахті часто користуються таким зв'язком. Але по хвилі він збагнув, що то бігли двоє. Ні, не бігли, а втікали.

Та ще раніше від нього збагнув те Пантелєєв. Він закричав:

— Брати, кидай усе і шквар назад?

Тієї ж миті брязкнула об рейки кинута ним станина.

Поки Паливода з Гончаренком зсували з плечей довгі штанги, прогнозисти вже майнули повз них мов тіні, здіймаючи чоботями бризки.

Відбігши кілька десятків метрів, Паливода й Гончаренко раптом спинились, немов за командою. Густе павутиння паніки, що на мить потьмарило свідомість, стало рідшати і в пам'яті повстало зображення невисокого, обвішаного саморятівниками чоловіка, який ніби неохоче кинувся підтюпцем за ними. А ще вони розчули позаду брязкіт, то стукотіли на тому чоловікові саморятівники. Спочатку наздогнав струмінь світла, а тоді й голос:

— Нате протигази! — Іван Олексійович уже позривав з них кришки і повиймав маски. — Не забудьте спершу видути повітря!

Гуп! Як з гармати. Здригнулося повітря. Зараз наздожене вибухова хвиля, ні — чудовисько, яке вони випустили з минулого. Пролежало тут мільйони років, зголодніло. Несеться за ними і ось-ось вгородить у спину кігті. Олесь уже чув його смердючий віддих. Здавалося, не вугілля вибухнуло, а булькнув час і виштовхнув із своїх глибин велетенську амфібію, а з нею і тлін карбонового болота… Він падав руками вперед, намагаючись втиснутися в землю. І вчасно, бо по ньому прокотилося щось важке і шорстке. Олесь не знав, чи тільки задерло на спині куртку, а чи злизало шкіру. То вентиляційна труба, вірніше вже не труба, а оболонка з прогумованого брезенту, її зірвало зі стелі і волочило по колії і по його спині. Різкий біль у вухах. Ухопив останній ковток повітря і завмер. Вдарило отією клятою сумішшю пилюки й газу. Він відчув її голою спиною. Нараз усе стихло. Ніде не шерехне. Та лише на мить, бо вухо вловило шелест. Підвів голову, але навколо темінь, променю коногонки не подолати густої чорноти.

Трусонуло, та так сильно, що вони ледь устояли на ногах. Майже водночас розлігся гуркіт. Паливода аж зойкнув від різкого болю в вухах.

— Падай!

Ярослав плюснувся в холодну воду ручая і раптом усвідомив, що команду падати ніхто не подавав — вона прозвучала в пам'яті

самоплином, як інстинкт. Мабуть, такому ж самому інстинкту підкорилися й Гончаренко з Іваном Олексійовичем. Враз штрек перетворився на жерло гармати, в стінках якої зачепилися троє мурашок, їх почало втискати в землю і водночас дерти з них одяг. Та ремінь, на якому висів акумулятор, не давав зірвати куртки. Це тривало якусь мить, але вона здавалася вічністю. Ярослав відчув себе на краю чогось незвіданого й жахливого — ступи крок і настане безвість. Досі він знав про ту безвість розумом, але не відчував її серцем, а зараз думки й почуття сплелися в тісний клубок. І в тім клубкові був він увесь, "з його минулим і тепер уже покуцівшими надіями на майбутнє. В пам'яті спалахнули обличчя батька й матері, він ніби відчув на щоці теплі сльози Таміли. І враз пронизало: "То, виходить, вона тоді вже мене оплакувала?!"

Настала тиша. Власне, то був перепад від гуркоту до нормального для цього місця звукового тла, в якому чулося гудіння, хоч тепер і глухе, вентиляційної установки, дзюрчання води — теж якось приглушене. Ярослав боявся поворухнутись, а надто дихнути. Знав-бо з розповідей шахтарів, що газ, який виділяється при викиді, буває отруйним. На стільки вистачить волі, аби не ков-тнути тієї суміші доісторичного праху й газу? На мить він побачив себе на березі Південного Бугу в компанії безтурботних колег, у ватазі яких мандрував мотоциклом на південь. Там, на березі він побився об заклад, що висидить під водою дві хвилини. І таки виграв парі і просидів дві хвилини чотирнадцять секунд… Він уже почав подумки, так, як робив те на дні Південного Бугу, відлічувати: "І один, і два, і три…" — секунди, що наближали до незвіданого. Він знав, що на сто двадцятій секунді свідомість потьмариться і він почне видихати той кисень, а вірніше те, що від нього залишилося в легенях, і йому на мить полегшає, а тоді… Раптом почулося рипіння гуми. Ярослав підвів голову і побачив, а точніше, вгадав попереду бліду пляму. Він потягнувся до неї і хоч вона, здавалося, була десь далеко, пальці торкнулися її.

У Гончаренкові ніби жила ще одна істота, про яку він не знав і яка раптом далася взнаки в найкритичніший момент, перебравши на себе

його безпеку. Це вона — ця істота втисла його в куток штреку між двома арками. В момент ударної хвилі, що гарячим катком прокотилася по спині, позбавила його здатності міркувати, а відтак за-побігла й паніці. Та істота зникла водночас з настанням тиші, залишивши йому хвилину на те, щоб він виплутався з тієї жахливої ситуації. Хвилину — не більше. Розплющив очі, підвів голову. Довкола непроглядна темінь. "Може, я осліп!" — майнула думка. Але ж сліпота мусить супроводжуватись болем. А в очах тільки пощіпувало, так, як бувало в дитинстві, коли вони обсипались піском. Із згадкою про дитинство спалахнули в пам'яті образи доньки й сина. От коли він усвідомив усю міру небезпеки й відповідальності. Зіп'явся на ноги, щоб тікати, але з жахом збагнув, що втратив орієнтацію. Здавалося б нічого і втрачати — всього два напрямки — вперед і назад, а таки втратив. А, може, до нього ще не повернулася свідомість?

І тут долинув шелест — біля ніг почало щось виростати. То була труба з прогумованого брезенту, яку зірвало з-під стелі. Водночас побачив жовту пляму — внизу і трохи збоку від себе. Подумав спершу, що то не в очах, а в пам'яті... Та коли з простору, де вгадувалася та пляма, долинув приглушений пилюкою звук, він збагнув, що то хтось із друзів по нещастю. За мить з нього вивітрилися рештки тієї недумаючої, але безпомилково діючої істоти, ім'я якій Інстинкт, і він згадав і про Чередниченка і про саморятівник (його — Гончаренків саморятівник), що недавно ще теліпався на шиї в того.

Різкий біль в коліні, яким він, падаючи, вдарився, швидко минав. Мабуть, тому, що нога, як і вся ліва частина тіла, опинилася в холодній воді. А, може, причиною швидкого зникнення болю була інша, сильніша домінанта — страх? Не лише за себе, а й за молодших колег і за тих двох шахтарів, світильники яких так панічно мигтіли в глибині штреку по дорозі до вибою. Це страх висвітив у пам'яті кабінет Бульбинського, стіну з картою Донбасу і гостроверхими трикутничками шахт на ній. На мить йому здалося, що то не трикутнички, а пірамідки і що чорна рамка якою було оконтурено карту, — то паркан. І що він побачив там свого батька, але не серед "пірамідок", а за "парканом". Це була дивна

картинг авангардистського малярства, яка сплітала дуку й почуття з чимось ілюзорно-фантастичним, не властивим для здорового людського глузду. Вона, та картина, швидко минула і зостався від неї тільки батьків голос: "Головне — ніколи ні панікувати..." Втім, Іван Олексійович не міг би напевне сказати, що то були саме батькові, а не його слова. Але вони немовби ввімкнули в ньому механізм безпеки і, як тільки по спині прокотилася хвиля стислого повітря, газу й пилу, а від так настала тиша, він потягнувся рукою до одного з трьох саморятівників і, намацавши маску натягнув її на обличчя... Тоді сів, у чорноті роз різнив дві блідо-жовті плями — одну над собою одну поряд... Йому здавалося, що він цілу вічність розплутував паски двох інших саморятівників, які переплуталися з його власним. В тої же час відчув на обличчі, затягнутому маскою чиїсь пальці: вони пробіглися по ньому, немої пальці сліпого. І хоч не бачив їх власника, але знав напевне, що то рука Паливоди. Він вклав у неї саморятівник і навмання підніс до його обличчя гумову маску, яку встиг витягти під час втечі. Відчув дотик до каски. То був Гончаренко...

Попереду щось завовтузилося. Мабуть, Степан. Олеся брала лють на нього ще більше ніж тоді у вибої. Отже, кінець. Не дихаючи, він протримається хвилину, не більше. А тоді в легені наб'ється суміш пилюки й метану...

Раптом здалося, що в штрек почало заповзати щось велетенське. Він чув, як воно треться боками об арки... Збагнув. Це розпрямлялася вентиляційна труба. Вибуховою хвилею її зіжмакало і кинуло долі, проте сам мотор, видно, не пошкодило. Він стояв далеко звідси, на свіжому струмені. Олесь навпомацки став шукати трубу і наткнувся на Степана. А той уже встиг роздерти прогумований брезент і силкувався залізти всередину... По хвилі вони — вже в трубі, не могли надихатися свіжим повітрям. Лежали поряд, утворюючи чіп, і труба за їхніми головами надималася, ставала круглою.

Степан першим порушив мовчанку:

— Шеф, гад буду, вік волі… — і пішов місити. Тільки по тому Олесь здогадався, що він вважає себе винним і просить пробачення. Та він розумів, сам винен — не треба було зоставляти його одного у вибої. А Степан тим часом, закінчивши виправдовуватись, сказав:

— Шеф, а ти б хотів побачити себе на Дошці пошани?

— Ні.

— А чого б ти хотів?

— Дати тобі по пиці. Та хіба ж тут розвернешся…

Рятівний струмінь повітря тепер їх сильно холодив. Притислись спинами: у Степана була тепла, як комин, спина, тільки вузлувата.

— Ну, чого мені так не везе, га, шеф? — скиглив Степан. — Е-ге-ге! — раптом заволав. — Проте звук далі їх, мабуть, не йшов, гасився оболонкою труби.

І тут Олесеві стало важко дихати і водночас він відчув ледь вловимий незнайомий запах, а тоді ніздрі залоскотало під пилу. Вони, не змовляючись і штовхаючи один одного ліктями, почала натягувати респіратори… Хвиля пилогазової суміші докотилась до повітродувки і тепер її втягувало в трубу і гнало знову туди, де вона виникла Вони збагнули це одразу. Надія лишалася тільки на те, що в трубу всмоктувало не саму тільки суміш, а й чисте повітря головного квершлагу отже концентрація її тепер була значно меншою Тим часом респіратор, фільтруючи суміш від пилу, не захищав від газу і скоро Олесь відчув, яі до задухи додається ще й млість і слабкість з всьому тілі. Він хоч і лежав, але йому здавало ся, що тіло стає важким-важким і великим. Таким важким і великим, що його духовного "я" не вистачало на все те гігантське тіло. Воно, те "я", розтікалося по тілу, що дедалі збільшувалося, аж до повного зникнення…

Важчі з пилинок поволі осідали, а відтак три жовтуваті плями в змуленому просторі ставали дедалі виразнішими. Вони рухались на відстані витягнутої руки один від одного. Дороговказом була "кишка" з прогумованого брезенту, в "тілі" якої щось пульсувало і здригалося, а сама оболонка то скорочувалась, то випростовувалась, наче велетенський дощовий черв'як, що ворушиться в муляці. Троє людей переставляли ноги поволі обережно. Скоро, в міру осідання пилу, у кволих променях світильників стали вимальовуватися їхні постаті — одна невисока попереду і дві вищі Відтак кроки їхні стали впевненішими й частішими. Гудіння повітродувки дедалі слабшало скоро зовсім розчинилося в тиші. Тільки трем-тіння здутого брезентового рукава повітропроводу свідчило, що вона таки качає.

Троє в протигазних масках направлялись в бік вибою. Раптом передній зупинився і став обмацувати оболонку повітродувки. В ній виявилися якісь тверді предмети, що закоркували собою трубу. За ними чулося сичання. Всередині нерухомо лежали двоє людей, притиснувшись спинами.

...Ноги тремтіли від ваги тіла, що безживне звисало з плечей Паливоди, від браку повітря (протигаз, як виявилося, не був щедрим на кисень), а головне від страху. Він — той страх хоч і був закапсульований волею, проте з кожною хвилиною перетворювався на потужну силу, яка ось-ось вирветься із заточення і тоді важко й по-думати, що станеться... Попереду розмірене, як верблюд, ступав Гончаренко з іншим потерпілим на спині. А позаду — Іван Олексійович. Це він, одягнувши протигаз, направився у протилежний від рятівного квершлагу бік. Паливода тоді подумав, що хтось із них втратив орієнтацію, але прислухавшись до гудіння повітродувки, яке долинало з протилежного краю, збагнув його намір. Із штреку не вийшли власники світильників, які перед тим панічно маячили в темряві. Паливода вже й знав, хто саме не добіг. То був Олесь — бригадир і кремезний меткий чоловічок, який називав їх "буграми". Тепер тіло Олеся безживно звисало з його плечей, — а товариш його лежав на спині в Гончаренка. Самоврятівників при них не виявилося — самі тільки респіратори. "То що ж ми несемо, — подумав Паливода, —

людей чи вже самі їхні тіла?" Йому раптом до болю захотілося взнати чи залишився ще живий дух у цьому гінкому млявому тілі.

Тим часом проминули повітродувку, котра, мов і не було нічого, нагнітала в "кишку" пилогазову суміш. Тут та суміш не була вже такою густою як у штреку, з якого вони вийшли. Проглядалися навіть обриси аркового кріплення… Раптом пі переду з'явився вогник. Начебто далеко-далекі А потім почувся звук — зовсім близько. Хтось ішов, риплячи гумовими чобітьми. По хвилі у змуленому просторі виникла постать: вона немов би матеріалізувалась з пилу і темряви. Обриси маски і тьмяне око світильника робили її схожою на циклопа з хоботом. "Монстр" якийсь час дивився на них, ніби не вірив у те, що побачив, тоді підступився до Гончаренка і перебрав у нього ношу: відтак, згинаючись під її вагою, став швидко віддалятись. Гончаренко спочатку поспішив слідом, а потім, немовби опам'ятавшись, спинився і підождав Паливоду й Івана Олексійович

Ставало дедалі прохолодніше і водночас розсіяне світло на касках перетворювалося на слабкі струмені, які вже висвічували стіни квершлаг поміст і рейки. Іван Олексійович квапив. Він вийшов наперед і мало не зривався на біг. Паливода й Гончаренко, які навпереміну несли Олеся, розуміли, що від того, як швидко вони доправлять безживне тіло на-гора, залежить жити тому чи ні. Але швидкість ходу обмежував біль у грудях. Легені, здавалося, зсохлися від браку кисню і це причиняло нестерпні страждання. Ярослав уже вкотре, переклавши на плечі Гончаренка тіло, намірювався був здерти маску, та Іван Олесійович на мигах заборонив йому те робити. Ємності протигаза мусило вистачити ще хвилин на десять… Вони, здавалося, опинилися в простої де час має зовсім іншу, не схожу на людську, метрику. Хвилини здавалися годинами, а півгодини, протягом яких вони рухалися квершлагом, оберталися на безкінечність. Активна площа сорбента в протигазі все зменшувалась. Дихати ставало дедалі важче. Паливода вже знову переживав відчуття, яких зазнав колись на дні Південного Бугу — відчуття межі між волею людини і біологічною потребою дихати. Рано чи

пізно мала настати така мить, коли вони позривають з обличчя маски і, захлинаючись, почнуть "пити" прометанене повітря.

21

Йому здалося, що він лежить не в ліжкові, а в човні, який плине течією часу. Той уявний човен то швидко підхоплювало, і Ярослав тоді поринав у забуття, то спиняло, і течія часу немовби плинула повз нього. Минуле з'явилося спершу у вигляді декорацій, що їх несла на собі річка, а затим Паливода став помічати серед тих декорацій і себе. Минуле й сучасне перемішувалося, утворюючи дивний відеокліп із фрагментів його життя — часом яскравих, а часом ледь помітних. І все те проходило в супроводі до щему знайомої, але все ще не пізнаної мелодії. Спочатку та мелодія линула одним голосом, потім роздвоїлась, розтроїлась і Ярослав раптом впізнав у тому тріо один близький йому голос. Довго мучився, згадуючи, кому ж належить той голос. І раптом ніби вистрелило в пам'яті: "Червоні маки"! З тим одкровенням човен перетворився на ліжко. Паливода розплющив очі…

Палата була на першому поверсі. Крізь просвіт між ширмами виднілися рожево-білі дахи машин "швидкої допомоги". Ті дахи то відпливали, то їх знову з'являлося кілька. На деяких були встановлені сині ліхтарі. В таких самих, з сиренами і мигавками, "рафиках" їх доправили з шахти і лікарню. Власне, Паливода не пам'ятав самих машин, а тільки звуки сирени, що лютим ревінням відганяли від нього небуття, та фіолетовий полиск, яким ніби обпалювало вікна машини Ось і все, що зосталося в пам'яті відтоді, як вії упав непритомний під вагою Олесевого тіла Правда, виринав із небуття ще кілька разів, але виринав на муку: блював і від сильної нудоті знову непритомнів.

Почулося скрипіння ліжка і шурхіт капців по підлозі. За мить Ярослав побачив над собою сухорляве лице, все в дрібних синіх судинах. Як колись, те лице малюнком нагадувало йому вилинялий квиток на літак.

— Ну, що, отямився, — сказало лице. — Славі богу!

— Де Костя?

— Не хвилюйся за Костю. Спить он.

— А шахтарі?

— З тими гірше… В реанімації обоє. Іван Олексійович відійшов, зачовгали його кап ці, рипнули двері і знову настала тиша.

"А чого це Іван Олексійович ходить. Кості спить, а я перебуваю на межі свідомості? — по думав Ярослав. — Хіба я вже такий слабак?" Він питав у себе: відповідь довго барилася. Те ось, немов з густого туману, долинули глухі голоси людей, яких він за туманом не бачив, і один з яких був йому знайомий.

— На ньому була така ж сама маска, як і на нас… Що могло статися?

— Одне з двох: або він наковтався газу де того, як натягнув маску, або ж маска не достатньо щільно облягала обличчя… Коротше — типове отруєння.

Питав Гончаренко, відповідав, мабуть, лікар. І було те не сьогодні. А коли?

Ярослав спробував підвестись. З трудом вдалося сісти. Здавалося, що до грудей, плечей і рук було прив'язано по каменюці. Та вже коли сів, то весь тягар обпав, а з ним кудись зникла й частина ваги його тіла. Він мацнув себе, чи бува, справді, не втратив чого… Все було на місці. Тільки не стало ваги. Але стан такий тривав недовго. Щойно він ворухнувся, щоб встати з ліжка, як його знову обклало чимось важким. Раптом піймав на собі чийсь погляд. Дивився Гончаренко. Його, мабуть,

розбудило скрипіння Ярославового ліжка. Костя лежав на боці, скоцюрбившись і підклавши під голову долоні.

— Ач, який моторний, — озвався він. — Потерпи. Находишся ще.

У вікні з'явилася голова хлопця-школярика. Ярославові спершу подумалося, що це йому ввижається і що то дивиться він — Ярослав сам на себе зі свого дитинства крізь скло часу. Але на нього, справді, дивилися великі голубі очі, в яких читалися біль, тривога і подив. А ще було в тих ясних дитячих очах якесь близьке майже родинне відчуття... Хлопець ніби прилип до вікна. Він стояв на виступі цоколя, чіпляючись пальцями за віконницю.

Гончаренко, перехопивши погляд Паливоди і почувши шурхіт за вікном, сказав:

— Що, знову пацан прийшов? Хтось йому сказав, що ми батька врятували. От він і стовбичить тут з ранку до вечора. Може, вже хоч тепер, коли ти опам'ятався, піде собі.

І тут Паливода збагнув, кого нагадувало йому хлоп'я у старій вушанці — Олеся. На мить віконна рама перетворилася на велике фото, якому було знято малого Олеся. А тільки фото виявилося живим — хлоп'я скорботно усміхнулося, показавши не дуже рівні зуби, і ніби випало з картки. У вікні знову з'явилися рожево-білі дахи "швидкої допомоги".

— Бідолашне дитя, — мовив співчутливо Гончаренко. — Лікарі запевняють його, що з батько усе гаразд... Насправді ж кепсько. Тільки витягнуть з того світу, як вони обоє знову туди провалюються. Чи довго триватиме це змагання? До речі, коли ти встиг наковтатись того газу? Все ж чітко було. І раптом — беркиць! Добре, ш рятувальники підоспіли.

Відхилились високі білі двері, з'явився Іван Олексійович.

— Сидиш уже! Будуть з тебе люди, будуть. Приходила ж комендант з гуртожитку, — Чередниченко усміхнувся. — Каже, за дорученням громадськості. Слова підтримки, побажання швидкого одужання, таке інше... На, ось, — кинув на коліна Паливоді лист. — Тобі.

Досить було одного короткого погляду на почерк на конверті, щоб мелодія "Червоні маки", яка з часом пригасла в пам'яті, зазвучала з новою силою і так чітко, немовби він сидів не палаті, а на концерті. І якщо до того Ярослава "чув" її без слів, то тепер вона линула, як освід чення: "Червоні маки — квіти кохання..." Не мі збагнути тільки одного — чому так швидко прийшла відповідь від Таміли. Адже листа їй вії відіслав в останній день перед шахтним експериментом. До того він їй не писав і отже адреси вона не знала.

— Скільки нас уже тут тримають? — запитав Паливода.

— Тримають... — Чередниченко подивився чи то з докором, чи то із співчуттям. — Та вже більше тижня.

"То, виходить, мене теж за вуха з того світу витягували..." — подумав Ярослав. Він розпечатав конверт і побачив округлий каліграфічний почерк, яким було заповнено всю сторінку. Спершу пробіг очима внизу: "Цілую. Твоя Таміла". А тоді почав читати зверху...

22

Неподалік двоповерхового будинку з вежею і годинником на ній виросла бетонна кам'яниця. Робота велася вже на восьмому поверсі: блискала електрозварка, працював баштовий кран, чулися команди "віра". З усього було видно, що монтувалася висока споруда, для якої будинок з баштою і колонами мав бути таким собі п'єдесталом або точкою відліку поступу, якого досягла наука за останні десятиліття. Між тим, із дверей адмі-ністративного корпусу вийшов невисокий чоловік у сталево-сірому пальті і шапці пиріжком. Вийшов, мабуть, на хвилинку,

бо навіть не застібнув пальта. Чоловік ковзнув невидячим поглядом по Чередниченкові і його молодших колегах і, проминувши ворота в загорожі, зайшов на будівельний майданчик. Відтак зупинився перед здороваєм в одязі виконроба-будівельника і став йому щось казати. Здоровань згідливо кивав.

Іван Олексійович, спершу уздрівши того чоловіка, вже був розтулив рота щоб привітатись. Та по миті зрозумів, що він, хоч і схожий на Бульбинського немов дві краплі води, проте ним не є. Бульбинський був крупнішим і старшим. Власне, цього чоловіка можна було б вважати зменшеною копією Бульбинського. Його немов би "витягли" з більшого Бульбинського, як з більшої "матрьошки". Іван Олексійович подумав, що за логікою, в цьому інституті мусить бути ще одна — значно менша копія Бульбинського, а десь підростає і готується до таких самих функцій ще одна... А чоловік, показавши рукою на восьмий поверх та віддавши якісь розпорядження, знову направився в адміністративний корпус. По трьох з портфеля ми, здавалося, й поглядом не ковзнув. Проте Іван Олексійович міг би заприсягнутися, що він їх не просто побачив, а й роздивився з голови до ніг ховаючись водночас за "маскою" заклопотаності.

Тим часом до парадного з колонами підкоти] мікроавтобус, з якого вийшло п'ятеро чоловіків

— О, нарешті,— сказав Іван Олексійович. — Ходімо. Гірничий нагляд приїхав.

Один з тих, що прибули, уздрівши Чередниченка з колегами, зупинився біля парадного. То був директор шахти Павлюк. Він подивився на них уважно: в погляді проглядалася не тільки цікавість, а й співчуття, і навіть занепокоєння.

— Доброго дня, — привітався Павлюк, — колі вони наблизились.

Паливода завважив, що в нього була дебела як у Пантелєєва, рука.

— Як почуваєтесь? — запитав директор шахти.

— Та очухались уже, — відказав Чередниченко.

— Ну, дай вам бог…

Вони пішли слідом за директором. Над сходами, що вели на другий поверх, було виставлено фотомонтаж: високий довгоногий чоловік спускався тими ж сходами в супроводі кількох осі, серед яких був і Бульбинський. На шляхетному обличчі з високим чолом того показного чоловіка світилася добра, ледь поблажлива посмішка. На лицях решти було знати одкровення і поштивість. Ті, що супроводжували, могли б бути схожими на апостолів аби не надто діловий вигляд і не вишукані костюми людей двадцятого століття. Фотокамеру, либонь, було встановлено в фойє біля вхідних дверей: об'єктив дивився знизу. Іван Олексійович завважив, що Бульбинський і на того високого поважного чоловіка дивився немовби з-під маски. І все ж він помітив на його обличчі певні "пізнавальні знаки". То був страх і запопадливість. Чередниченко всміхнувся. Йому здалося на мить, що він підгледів Бульбинського в самій тільки спідній білизні, яка вже не приховувала вузькоплечості, черевця, дебелого поперека і коротких волохатих рук… За великою, чи не в людський зріст, фотографією було виставлено менші. На одній з них той самий чоловік з високим чолом і видовженим тевтонським обличчям схилився над макетом нового висотного корпусу інституту, біля якого стояла приземиста споруда з баштою і яка, справді, була для тієї кам'яниці лише однією з архітектурних деталей. Макет було виготовлено майстерно і чоловік, що широкоплече схилився над ним, нагадував бога-творця, котрий приготувався вдихнути в нього життя. З-за спини виглядали лиця тих самих людей, що супроводжували його сходами. Попри індивідуальні риси, всіх їх пронизував один вираз — тривожного очікування. Вони немовби боялися пропустити диво — того менту, коли з дверей кам'яниці, над якою схилився "бог-творець" вийде перший співробітник…

Зупинились на початку довгого широкого коридору біля дверей з дощечкою "Актовий зал". У просторому приміщенні неподалік від президійного столу сиділо з десяток чоловіків, серед яких був Пантелєєв та двоє його співробітників-шахтарів. До них попрямував і Павлюк. Чередниченко з колегами посідали неподалік від дверей.

За кілька хвилин зайшов Бульбинський. Він був у тій самій сталево-сірій трійці, здавалося, щойно зійшов з фото. Чередниченкові навіть подумалося, що там, над сходами, тепер, мабуть, бракує однієї постаті і вона — та постать зараз займе місце за президійним столом. У Бульбинського була м'яка плавна хода — немовби не йшов, а ковзав, як лижник.

Опинившись за столом, він спитав:

— А чого тут сторонні? — І подивився на Івана Олексійовича і двох його товаришів.

— Вони не сторонні,— озвався один із тих, що-сиділи на передніх стільцях. — Вони були при тому, як...

Підвівся чоловік, теж з першого ряду. Чередниченко впізнав у ньому того, що заходив на будівництво. Він таки був схожий на Бульбинського, Надто "каракулем", що оточував чималу рожеву лисину.

— То, може, ми їх викличемо, як виникне потреба? — запропонував.

— Вони можуть знадобитися будь-якої миті,— зауважив той самий чоловік з гірничого нагляду. — Краще, коли вони сидітимуть тут.

— Поставимо на голосування, — запропонував Бульбинський. — Голосують тільки члени комісії... Хто проти того, щоб свідки залишалися в залі? — І сам перший підніс руку.

З'явилися ще дві руки.

— Хто за?.. — Бульбинський окинув поглядом п'ять рук. — Ну, що ж, приступимо… Слово надається голові гірничого нагляду.

Підвівся чоловік, що заперечував Бульбинському стосовно Чередниченка і його колег.

— Товариші,— сказав, ставши між президійним столом і членами комісії.— На щастя цього разу обійшлося без жертв. Дякувати маємо отим людям, — кивнув у кінець залу, — і Пантелєєву…

Він говорив довго, в деталях переповідаючи подію, що сталася на п'ятому горизонті. Але ключовими словами в його оповіді були "самовідданість", "мужність", "відповідальність", якими він нагороджував Чередниченка з колегами та Пантелєєва. Казав щиро, навіть розчулено, не зводячи очей з одного тільки чоловіка в передньому ряді — з директора шахти Павлюка. Коли він закінчив, на якийсь час запанувала тиша, а тоді озвався голова Бульбинський:

— Та-а-ак… Це, справді, теє… Але ж ми зібралися затим, щоб кваліфікувати явище, котре сталося на п'ятому горизонті… То як ви, Юрію Миколайовичу, вважаєте, — Бульбинський звертався до промовця, який уже сів на місце, — це був викид, гірничий удар чи суфляр?

— Авжеж, — викид, — впевнено сказав експерт, — форма порожнини, що там утворилася, і "скажене борошно" — свідки тому.

— Ну, казати "а в ж е ж" надто сміливо, — зауважив головуючий. — А що на це — товариш Мильний?

Підвівся чоловік, якого Чередниченко бачив на будівництві і який пропонував їм почекати в коридорі поки їх викличуть. Тепер від Бульбинського його відділяв самий лише президійний стіл, і Іван

Олексійович завважив раптом, що Мильний зовсім і не схожий на Бульбинського. Останній, попри відсутність "пізнавальних знаків" був значно симпатичнішим, хоча й набагато старшим. Схожість була тільки в лисині і постаті — заокругленій, як у "матрьошки", якій приробили ноги. І тільки. Але між ними була інша, значно глибша, ніж просто зовнішня схожість. їх немовби виточено було з того самого матеріалу і однакової конфігурації, тільки пофарбовано трохи по-різному — Бульбинського в ста-лево-сірий колір, Мильного — в темно-сірий. Власне, то була схожість на рівні свідомості, ні — інстинкту.

— Воно, справді, теє...— Почав Мильний. Дещо схоже на викид. Так? Але ж по-перше, про який викид може йти мова, коли на тому пласті їх одвіку не було...

— А на сусідній шахті? — подав голос Пав-люк.

— Так то ж на сусідній... А зараз мова про гірничо-геологічні умови на вашій шахті... Так? Отже — відсутність викидів на пласті — раз, сичання газу у вибої, як свідчать потерпілі шахтарі,— два... Так?

— А грушовидна порожнина, а "скажене борошно"? — озвався хтось із гірничого нагляду.

— Не така вона вже й грушовидна, — заперечив Мильний. — А в "скаженому", так би мовити, "борошні" — дев'яносто відсотків інертного пилу.

— А ви що аналізували його? — запитав Пав-люк.

— Авжеж, — не змигнувши, збрехав Мильний.

— Ми теж здавали на аналіз, — озвався представник гірничого нагляду. — Типовий продукт викиду.

З-за президійного столу підвівся Бульбинський.

— Товариші,— мовив докірливо, — давайте до-тримуватись… Зараз виступає керівник опорної бази товариш Мильний. Прошу, Киме Віленовичу.

— То ось моя думка, — підсумував Мильний, — на п'ятому горизонті мав місце звичайний, банальний суфляр. З газової пастки вирвався газ… Так?

Гончаренко нахилився до Паливоди, прошепотів:

— Ти, бач, як відмивають свій метод? У Ярослава, що спостерігав за всім тим поглядом стороннього, після слів колеги почав зріти в душі протест, він ніби став свідком якоїсь жахливої непристойності. Подумав, що так кривити душею може лише людина з психікою комахи, для якої звичайна мораль — щось незбагненне застаріле, якийсь атавізм.

Тим часом Мильний сів і головуючий надав слово якомусь Високовському — худорлявому згорбленому чоловікові з нездоровим жовтим лицем. Маленькі глибокі очі блискали немов два шматочки антрациту, на які впав промінь світильника.

— Може, й суфляр, — сказав флегматичним невиразним голосом. — Хоча я схильний вважати, що то був гірничий удар.

Він довго і плутано мотивував, ніскільки не дбаючи про те, щоб його зрозуміли — ковтав слова, не доказував речення. Високовський зовні був повною протилежністю Мильному й Бульбинському. На ньому висіла витерта куртка, светр не першої вже свіжості був розтягнутий і не ховав гострого рухливого борлака на довгій шиї, штани — гармошкою.

— Як бачите, — підсумував він йому одному тільки відомі аргументи, — маємо підстави кваліфікувати явище, як гірничий удар.

— Не переконливо, — зауважив Бульбинський. — Як для гірничого удару надто багато газу. Суфляр то був, суфляр… Втім, послухаємо думки інших експертів.

І поки Високовський займав місце поряд з Мильним, де він перед тим сидів, головуючий надав слово якомусь Морєву. Якщо Мильний був зменшеною "копією" Бульбинського, то Морєва можна було вважати збільшеною і водночас старшою за віком. Мав великі "шоколадні" очі, широке чоло з обширними залисинами і клином зовсім сивого "каракулю" над ним. Поки Морєв не озивався, на кругловидому обличчі не було помітно жодної зморшки. Та щойно заговорив, як воно начебто вкрилося дрібною "сіткою". Та "сітка" то зникала, то виникала в інших місцях. Здавалося, щось із середини м'яло лискучий рожевий целофан.

— Як добре, товариші, що в нас зараз — плюралізм думок… — дещо врочисто почав він. — Та на щастя, істина встановлюється не більшістю голосів, а вагомістю аргументів. Я уважно вислухав попередніх, е-е… Прочитав свідчення обох потерпілих шахтарів. І, знаєте, мені здається, хай дарує Високовський, немає жодних підстав вважати те, що сталося, гірничим ударом. Це був типовий суфляр… — Морєв почав довго і переконливо (принаймні тембром голосу) пояснювати слушність своєї точки зору.

Попри солідний уже вік, він мав великі чутливі губи (це було єдине на обличчі, що не бралося зморшками) і рідкі зуби. Мабуть, через оту відстань між зубами в голосі проскакували шиплячі і свистячі звуки. Але вони, ті звуки, не псували враження. Хіба що робили чоловіка схо-жим на підлітка, який не навчився ще досконало володіти мовним апаратом, а відтак викликали й довіру. Морєв був зодягнений так само, як і Бульбинський, в сталево-сіру трійку та білу сорочку, над цупким коміром якої нависло чимале ретельно виголене воло. Коли він замовк, голо-вуючий, не приховуючи поштивості, попрохав його сісти і запитав, чи є ще бажаючі виступити. Всім своїм виглядом Бульбинський ніби казав:

"ну, ось, бачите, якщо вже Морєв каже, що це був таки суфляр, то які ще можуть бути сумніви..."

Тим часом з-поміж членів комісії хтось підняв руку. Бульбинський досадливе подивився, не поспішаючи надавати тому чоловікові слово. Він немовби звільнявся від приємної омани, насланої словами Морєва. Нарешті кивнув підборіддям" мовляв: "та кажи вже, якщо так припекло. А тільки ж усе й без того ясно".

Чоловік був невисокого зросту, мав пряме коротке волосся, зачісане на проділ і великі сірі очі. На худорлявому обличчі з тонкими рисами було знати злість.

— У мене таке враження, ніби я опинився на якомусь сеансі містифікації,— почав він басовитим голосом... — Вже й не ставиться питання чи викид це... Суфляр, гірничий удар, та тільки не викид. Не беруться до уваги ні тонни відкинутого вугілля, ні форми порожнини, ні пилогазова суміш... Та що ж це таке?! Гірничий нагляд штрафує шахтне начальство за найменші прорахунки в техніці безпеки, а тут... Замість заглянути правді в очі...

Чоловік говорив довго і гнівно. Відчувалося, що йому накипіло. Він згадував аналогічні випадки на інших шахтах, коли "законодавці" з техніки безпеки, рятуючи свою методику, кваліфікували типові викиди, як гірничі удари. Бульбинський тим часом поблажливо і якось по-доброму посміхався. Мовляв, ну, він так вважає, ми — інакше.

— Вже до чого дійшло! Спеціалістів, які попередили про викид, відтирають із залу, як сторонніх. А може, як небажаних свідків?! Це вже не наукові забавки... Життями людськими бавитесь! — Обличчя чоловіка стало таким самим білим, як і комір його сорочки. Він сів.

Запала мовчанка. З широкого виду головуючого змилась добра усмішка і натомість з'явилася звичайна для нього "маска", крізь яку він

міг підглядати за людьми, не виказуючи свого ставлення до них. І все ж, попри непроникність, під тією "маскою" вгадувалася розгубленість. Чередниченко інтуїтивно відчував, що причина розгубленості — не так слова промовця, як наявність свідків. Нарешті головуючий підвівся.

— Хоч як прикро було чути, — почав він розважливо, але не треба нам ображатись. Це тільки перші наші кроки в осягненні демократії, яка так припізнилась. Треба, товариші, вчитись демократії... Не критимусь, виступ дещо зарізкий і тенденційний... Надто ж образливо прозвучали натяки на "свідків"... Михайле, е-е... ви не перший рік у комісії і отже мусили б помітити, що на засіданнях ніколи не бувало сторонніх...

— Вони не сторонні,— подав голос чоловік. — Вони життям важили, рятуючи потерпілих шахтарів.

— Ну, то вже інше питання, — спокійно відповів Бульбинський. — Мова зараз про кваліфікацію явища. До речі, наш спеціаліст теж був присутній при тому. І він, як фахівець, і як свідок, може теж сказати свою думку. Прошу, товаришу Пантелєєв.

Пантелєєв якийсь час сидів, немов загіпнотизований під поглядом головуючого, широка постать якого нависла над президійним столом. А тоді, немовби звільнившись від омани, підвівся, ступив два кроки і, нахилившись над столом президії, вдарив Бульбинського по обличчю. На-відліг. І хоч у того було вгодоване, а відтак м'яке лице: звук від удару розійшовся якийсь глухий, немовби дебела рука Пантелєєва влучила в твердий предмет, або, справді, в дерев'яну маску, ви-фарбовану під людське тіло.

Пантелєєв мить затримався, окинув докірливим і водночас дивним безневинним поглядом представників гірничого нагляду і директора шахти (на співробітників свого інституту й не глянув), і ледь накульгуючи, попрямував до виходу — могутній і весь потовчений.

А для Бульбинського то був ніби не ляпас, а дотик чарівної палички, що перетворює людину на камінь. Він завмер (навіть згас шоколадний блиск в очах) і нагадував статую головуючого на зборах — ліва рука обперлась об стіл, права піднята й зігнута в лікті, губи розтулені. Тільки рожева пляма, що розтікалася по лівій щоці, свідчила, що це таки живий чоловік. Коли Пантелєєв порівнявся з дверима, у Гончаренка, котрий доти сидів немов паралізований, раптом вихопилося:

— Кхе!

У короткому окликові тому було і схвалення, і навіть якась радість. Він підвівся і, грюкнувши відкинутим сидінням, пішов слідом за Пантелєєвим. Чередниченко з Паливодою теж покинули зал.

"Що таке час? — гадав Паливода. — І чим він вимірюється? Роками, днями, секундами? А може, — пережитим, частотою і значимістю подій?.."

Спало на думку, що він, міркуючи про час, бачив початок його з того дня, коли прийшов ї відділ кадрів та запитав чи потребує геологічна організація хіміків. Кадровик без зайвих слів набрав номер телефону і запросив якогось Івана Олексійовича. По кількох хвилинах зайшов не високий чоловік середніх літ і, присівши поряд е Паливодою, став терпляче очікувати поки старий відставник познайомиться з особовим листком, Нарешті той підвів очі.

— Ти казав, що тобі потрібні хлопці, які могли б їздити по шахтах...

— Казав.

— Ну, то познайомтесь, — кивнув на Паливоду. І додав з усміхом: — А тільки він хлопець непростий... З науковим ступенем.

Власне, ця невелика сценка і була точкою відліку того часу, в якому Паливода жив майже рік. Про що вони говорили з Іваном Олексійовичем у відділі кадрів тепер би вже й не пригадав. В уяві стояв тільки тісний кабінет, великі сейфи, кадровик з короткою стрижкою і гострим поглядом сірих очей, а також непоказний чоловік, з яким йому належало переговорити... Зараз той чоловік куняв поруч у м'якому кріслі міжміського автобуса.

Коли місяць тому вони їхали цією місцевістю, стояв густий туман і тільки окремі пагорби, немов острови, височіли над сизим "морем". Тепер усе довкола — і хати, й лісосмуги, і степ було вкрите перлистим, немов град, снігом... Тим часом до горла, уже вкотре, підступала нудота. Вона то зникала, то знову з'являлася з того самого дня, як їх виписали з лікарні. Спробував заміряти періодичність її з'яви, але це нічого не дало. Вона могла накотитися за кілька годин, а могла — й по кількох хвилинах. І тоді він докладав усіх зусиль, щоб не кинутись до водія з проханням спинити автобус... Ярослав подумки завважив, що під час засідання комісії йому жодного разу не стало зле. Мабуть, спрацювала інша домінанта — нервова. А тієї миті, коли прозвучав глухий удар Пантелєєвської руки об голову Бульбинського (цей зворот "об голову" найповніше відповідав суті дії), він навіть відчув себе бадьоро.

...Покинувши інститут, вони пішли на автовокзал і взяли квитки до Шахтарська. Ні по дорозі до автовокзалу, ні в автобусі ніхто й словом не прохопився. Мовчали й тоді, коли йшли від кінцевої зупинки. Пантелєєв тільки зайшов у магазин та купив пляшку горілки. І тільки в гуртожитку, коли за мовчазним дорученням Пантелєєва Паливода розлив у склянки, подав голос Іван Олексійович:

— Сашко, вони притягнуть тебе до кримінал у.

— Не притягнуть, — відказав Пантелєєв.

— Притягнуть. Є всі підстави, — знову Чередниченко.

Пантелєєв виплеснув у рот горілку, понюхав ковбасу, але їсти не став.

— Там у тебе, Ваню, не лишилося шматка риби? — запитав.

Чередниченко висунув шухляду тумбочки і дістав згорток, у якому виявилося півляща.

— Оце діло! — зрадів Пантелєєв і, взявши рибину, почав її роздирати, аж летіла з неї суха луска. — Ти кажеш, притягнуть до криміналу…

Не такі вони дурні, щоб піти на це. Бо хоч-не-хоч, а доведеться докопуватись до причини ляпаса. Адже по пиці ні сіло, ні впало не б'ють. Мусить бути поважна причина.

Якийсь час Пантелєєв жував рибу, не приховуючи насолоди. Тоді сказав:

— Наливай, Борода, по другій. — І спостерігаючи, як дозує Паливода, зауважив: — За що я тебе поважаю, так це за справедливість. Якби в суспільстві відмірялося так точно, як це робиш ти, то у всіх би виросли янгольські крила і люди не ходили б, а пурхали.

— Ви сподіваєтесь, що вам того ляпаса подарують? — озвався Гончаренко.

Пантелєєв задумливо подивився на нього, похитав головою.

— Ні, брате. Не подарують. І це мені обійдеться набагато дорожче, аніж якби притягнули до суду. Перше, що вони зроблять, це оголосять, що Пантелєєв ненормальний. Мовляв, далося взнаки каліцтво. Ще й

співчутливо скажуть: "Бідолаха..." А відтак — складності з роботою. До речі, теперішня моя робота вважається теплим містечком.

...Паливода раптом відчув новий приступ нудоти. І в цей час, ніби на його прохання, автобус зупинився. Вони стояли на маленькій автостанції. Ярослав нишком, щоб не розбудити Івана Олексійовича, вибрався з крісла і поспішив на свіже повітря. За ним вийшов і Гончаренко.

— Щось, колего, вигляд у тебе не вельми... — зауважив він.

— Справді, кепсько мені,— відказав. А сам подумав: "Аби тільки все це минулось..."

— Утішся тим, що Пантелєєв не дурно вчистив по пиці того бюрократа від науки.

"А таки не дурно", — подумав Ярослав. Увечері до них у гуртожиток прийшов Павлюк і розповів, що їхня група відмовилася визнати те, що скоїлося на п'ятому горизонті, суфляром чи гірничим ударом. "Слово" Пантелєєва виявилося в тій суперечці вирішальним. Правда, і Бульбинський з компанією залишилися при своїй, так би мовити, думці.

Директор шахти розповідав, що після того, як вони покинули зал, Мильний кинувся слідом, щоб з канцелярії потелефонувати в міліцію, але його спинив Морєв.

— При чому тут міліція, — сказав він. — Якщо кудись і слід подзвонити, то це в психлікарню. Але цей гріх ми на душу не візьмемо. Чоловік він нещасний. Не кожен з нас витримав би те, що довелося пережити йому. А відтак і відхилення в психіці. Ми й раніше за ним помічали... Сподіваюсь, комісія не надаватиме тому, що сталося такого вже великого значення...

— Інцидент вичерпано, — відказав Бульбинський. — Продовжуємо роботу.

— Ні, не вичерпано, — озвався Мильний. — Пантелєєв здійснює прогноз на шахтах. І оскільки це дуже відповідальна робота…

— Про це потім, — перебив його головуючий. Павлюк казав, що по тому вони сперечалися добру годину. Бульбинський і його команда виявляли чудеса крутійства аби відстояти свою методику. Та найцікавіше було те, що впродовж усього засідання на випещеній щоці Бульбинського шарів відбиток руки. Сам головуючий, напевне, про це не знав. Але все, про що б він не казав, у поєднанні з тією рожевою плямою сприймалося, як акторська гра, а засідання — як фарс. Навіть агресивність декого з представників гірничого нагляду при спостереженні того знаку поступилася місцем іронії. Тільки з делікатності вони не показували виду, що бачать усю краплену колоду карт, якою грала команда Бульбинського, і що ті карти стали раптом просвічуватись.

Дихати морозним повітрям довелося недовго. З дверей автостанції вийшли обидва водії і неквапом направились до автобуса. За ними — дві бабусі з корзинами. Ярослав, спостерігаючи за тим, як терпляче очікували водії поки всядуться пасажири, завважив подумки, що міжміські автобуси водять розважливі спокійні люди. Він знову вмостився поруч з Іваном Олексійовичем, який усе ще спав, і поринув у спогади. Але це вже були інші спогади, і вони супроводжувались мелодією "Червоних маків". Хоч ту пісню в пам'яті його виконували три співачки, та він чув голос тільки однієї.